

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДСТВО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

VI

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 6 (128), June, 1958, Vol XL

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1958 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	13 ш. 6 п.	4 ш. 6 п.
Австрія ...	60 ш.	33 ш.	18 ш.	6 ш.
Аргентина	78 пезів	39 пезів	20 незів	7 пезів
Бельгія ...	260 б. фр.	132 б. фр.	71.50 б. фр.	24 б. фр.
В. Британія	2 фунти	1 фунт	11 ш.	3 ш. 9 п.
Канада ...	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7.50 н. м.	4.20 н. м.	1.40 н. м.
Парагвай .	140 гуар.	70 гуар.	36 гуар.	12 гуар.
США	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Франція ..	1960 ф. фр.	1000 ф. ф.	500 ф. фр.	170 ф. фр.
Швеція ...	24.80 кор.	12.50 кор.	7.20 кор.	2.40 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 6/54 (128)

ЧЕРВЕНЬ, 1958

Річник V (XI)

Зміст VI-ої книжки

Д. ШАЛДІЙ	: МОСКОВСЬКИЙ ПРИЦІЛ НА ДАЛЕ- КУ МЕТУ	603
Р. ВОЛОДИМИР	: ПРОВЕСНА	610
Мартин СУЛЯТИЧ	: КИТАЙ І УКРАЇНА	611
Михайло ПАВЛЮК	: ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ССРСР (Хру- щовський період, закінчення)	624
Федір БАЛІЦЬКИЙ	: УЖ	635
Микола ВЕРЕС	: ВИШНІ	636
Яр СЛАВУТИЧ	: ДЖОН КІТС	637
Джон КІТС	: СОНЕТИ (переклав Яр Славутич) . .	641-644
Люба ВІТОШИНСЬКА	: ВІДОМЕ Й НЕВІДОМЕ ПРО МАРКА ВОВЧКА (продовження, 3)	645
Проф. Г. ВАЩЕНКО	: ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ШКОЛИ (Спогади, продовження, 9)	658
Н. ГЕРКЕН-РУСОВА	: ВАРКА-ПЕРЕВІЗНИЦЯ (Спогад у со- рокліття Революції, закінчення) . .	669
Олфред ТЕННІСОН	: ГОДІВА (переклад М. Ореста)	683
	: ІЛІЯДИ ГОМЕРОВОЇ БЕТА (продов- ження, 3; переклав В. Державин) . .	685
Юрій БУРЯКІВЕЦЬ	: ТРАВА	689
Жозеф БЕДЬС	: РОМАН ПРО ТРИСТАНА ТА ІЗОЛЬ- ДУ (продовж., 5; перекл. М. Рильський). .	690
Джеймс-Олівер КЕРВУД	: СУВОРІ СЕРЦЯ (повість, закінчення; переклав ОД)	699
Борис ВІТОШИНСЬКИЙ	: ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧ- НИХ ПОДІЙ	710
Софія НАУМОВИЧ	: ГУЦУЛЬЩИНА ОЧИМА ПОЛЯКА	715
	: ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»	718

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytvynovych,
a/c V. Kolesnikevich,
Villa Alta, Encarnacion.

США:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasylyk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 9 п.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

**«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ.
СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ
САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!**

**СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ
ЕМІГРАЦІЄЮ!**

Д. ШАЛДІЙ

МОСКОВСЬКИЙ ПРИЦІЛ НА ДАЛЕКУ МЕТУ

(До питання реорганізації МТС)

На черговій сесії Верховної Ради СРСР, яка відбулася після «демократичного» обрання головою Ради міністрів Хрущова, затверджено також і його проект «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій». Згідно з цією постановою, МТС-и, після 30-річного існування, будуть або частинно реорганізовані в ремонтно-технічні станції (РТС), або ж продані державою колгоспам.

Так само, як і реорганізація керівництва промисловістю та створення економічних адміністративних районів, нова реорганізація колгоспного господарства спричинить далекойдучі зміни в структурі сільського господарства, що є однією з підставових ділянок загальної економіки СРСР.

Першим кроком до реорганізації сільського господарства, по смерті Сталіна, була постанова вересневого пленуму ЦК КПСР у 1953 р., на якому Хрущов виголосив доповідь про «Заходи для дальшого розвитку сільського господарства в СРСР». Хрущов ствердив катастрофальний стан колгоспів і радгоспів та запропонував зміцнити їх партійними відпоручниками, що й сталося шляхом спрямування до МТС-ів і колгоспів десятків тисяч т. зв. спеціалістів-механізаторів. Головами колгоспів були призначені компартією її члени, що мають високу або середню сільсько-господарську освіту.

Наступні пленуми ЦК КПСР, що відбулися впродовж 1954-56 рр., займалися теж переважно сільським господарством, намагаючись витягти його з прірви, в яку завела його колгоспно-радгоспна система. Найяскравіше свідчить про це постанова пленуму ЦК КПСР у березні 1954 р., якою започатковано опанування цілини і перелогів за рахунок запроторення молоді поневолених Москвою неросійських народів до Казахстану та на Далекий Схід.

За московськими планами, опанування цілини і масові депортації на її простори неросійського населення, під маскою «братерства і дружби соціалістичних націй», мають на меті три головні цілі:

а) Створити мілітарний індустріально-сільсько-господарський трикутник у московському запіллі — Урал-Казахстан-Алтайський край, а поряд із ним потужну індустрію на Далекому Сході;

б) Зламати нарешті хребет протимосковським національно-визвольним революціям неросійських народів; запроторене населення поступово перемішається з іншими національностями, а це прискішить його русифікацію;

в) Витягти з прірви сільське господарство, а також зробити ще один крок до поступового удержавнення колгоспів через перетворення їх у радгоспи (загальнодержавна власність).

Основною формою організації сільського господарства на цілині та перелогах стали, як відомо, великі радгоспи, а не колгоспи.

За советськими юридичними нормами, колгоспи відрізняються від радгоспів тим, що хоч уся продукція колгоспів і належить державі, проте

після виконання державної заготівлі вони мають право (очевидно, дуже обмежене) розпоряджатись рештками сільсько-господарської продукції для розбудови колгоспу та винагороди колгоспників за трудові. Колгоспи мають теж право диспонувати власним рухомим майном, реманентом і фінансовими засобами, спрямовуючи їх на розбудову колгоспу, а не для задовільнення матеріальних потреб колгоспників. Зате в радгоспах усе рухоме й нерухоме майно, реманент, техніка, фінансові засоби та вироблена ними продукція належать монопольно тільки державі.

Колгоспами керують «рекомендовані» (призначені) партією, а потім, ніби «обрані» на загальних зборах, голова та правління колгоспу. Для збереження фікції кооперативної форми, кожний колгосп має централізовано опрацьований і затверджений урядом, загальний для всіх, т. зв. «Взірцевий статут сільсько-господарської артілі», встановлений законом із 2. 3. 1930 р., в якому записано, що колгосп є соціалістичною власністю держави. В радгоспах директорів і начальників політвідділів призначає безпосередньо ЦК компартії, потім їх затверджує уряд, а робочу силу становить аграрне робітництво з державною зарплатнею. Таким чином колгоспники покищо зберігають іще якусь ознаку селянського стану та залежать цілковито від рентабельності власної праці в колгоспі. Радгоспи, як абсолютна державна власність, постачаються сільсько-господарською технікою за державними плянами, в той час, коли колгоспи обслуговувались дотепер створеними для цієї мети машинно-тракторними станціями (МТС).

Радгоспи були створені декретом Совнаркому РСФСР, від 15. 2. 1919 р., і ніби мали за завдання практично показати селянству перевагу великого сільського господарства над дрібним приватновласницьким. Справжнім же призначенням радгоспів було поступове проковтування великих індивідуальних сільських господарств, спрямовування інших, дрібніших, до колгоспів для поступового перетворення селянства в аграрне робітництво, а насамперед — забезпечення держави сільсько-господарською продукцією, більшість якої, до часу загальної колективізації, перебувала у приватновласницьких господарствах.

Примусова колективізація в СССР закінчилась у 1933-34 роках, а після сталінсько-єжовської чистки 1936-38 рр. усе селянство було загнане до колгоспів. Характеристичним є те, що колективізація відбулася в дві черги. Спершу було колективізоване селянство корінних московських земель, яке на протязі двох років без жадного спротиву радо пішло до колгоспів. Зате для загальної примусової колективізації на поневолених неросійських землях, головню ж в Україні та на Кавказі, Москва вжила не тільки збройної сили, а створила також у 1932-33 рр. штучний голод та провела масову депортацію селянства за межі рідних земель — переважно на далеку північ та до Сибіру. Цей період офіційно називається «розкуркуленням» або «боротьбою з ворогами народу».

На початок 1928 року, в СССР нараховувалось: радгоспів — 1.407, МТС-ів — 6, колгоспів — 33,3 тисяч. Переважна кількість колгоспів у 1928 р. була зорганізована в Московщині, а радгоспів і МТС-ів — у Білорусії, Україні, Надволжі, Кубані, Донщині та на Кавказі. В 1937 р. нараховувалось, радгоспів — 3.992, МТС-ів — 5.818, колгоспів — 243,5 ти-

сяч. У 1940 році: радгоспів — 4.159, МТС-ів — 7.069, колгоспів — 236,9 тисяч. У 1956 році: радгоспів — 5.099, МТС-ів — 8.742, колгоспів — 83 тисяч. («Народное хозяйство СССР в 1956 году». Статистичний щорічник. Москва 1957 р., стор. 106).

Згідно з інформаціями Хрущова, в 1957 р. нараховувалось: радгоспів — 5.800, МТС-ів — 8 тисяч, колгоспів до 78 тисяч («Правда», ч. 60, від 1. 3. 1958 р.).

З цих даних бачимо, що кількість радгоспів і МТС-ів увесь час невідхильно зростала, зате кількість колгоспів зростала тільки до 1937 р., а потім поступово зменшувалась.

Згаданий «Статистичний щорічник» пише, що зменшення кількості колгоспів у 1950–56 рр. сталося тільки в наслідок їх укрупнення, але журнал «Економіка сільського господарства» (ч. 8 за 1957 р., на стор. 95–й) стверджує також і поступовий процес ліквідації частини колгоспів та злиття їх із радгоспами. Цей процес розпочався ще за часів Сталіна, коли Хрущов висунув проєкт перетворення колгоспів в агроміста. Реалізація цього проєкту перебудувала б усю дотеперішню колгоспну структуру і цілковито наблизила б її до організаційної структури радгоспів. Хоч проєкт Хрущова в ті часи рахувався передчасним і не був затверджений у ЦК партії, проте Хрущов від нього не відмовився. Він розпочав здійснювати цей проєкт через укрупнення колгоспів, що «відкривало сприятливі можливості для більш реального використання техніки, ресурсів робочої сили і піднесення колгоспної економіки», — як твердив Хрущов у своїй промові на сесії Верховної Ради СССР 27. 3. ц. р. Тоді ж Хрущов сказав, що після рішень вересневого пленуму ЦК КПСС у 1953 р. — «... в розвитку колгоспного ладу розпочався новий етап».

Цей «новий етап» характеризується, нібито, такими основними рисами: а) Тепер колгоспи стали здебільшого великими й економічно міцними господарствами, які краще технічно обряджені, ніж раніше;

б) Колгоспи мають тепер велику кількість кваліфікованих кадрів (фахівців сільського господарства), здатних уміло використовувати сучасну техніку;

в) Завдяки заходам партії для піднесення економіки, прибутки колгоспів нібито різко зросли і підвищився матеріальний добробут колгоспників.

Як твердить ЦК партії, цей «новий етап» характеризується ще й тим, що колгоспи спроможні вже робити великі капіталовкладення у своє виробництво, обзаводитись складною технікою і забезпечити її рентабельне використання. В наслідок цього форми виробничо-технічного обслуговування колгоспів, як твердив Хрущов у своїх тезах, вимагають докорінних змін. Ці зміни й викличе частинна ліквідація МТС-ів, продаж їхньої техніки колгоспам та реорганізація машинно-тракторних станцій в ремонтно-технічні станції (РТС).

В дійсності ж, згадана реорганізація викликана не «новим етапом» у розвитку колгоспів, а зовсім іншими причинами, що й були з'ясовані Хрущовим у розділі його доповіді «Про дві форми соціалістичної власності та її розвиток». Як виходить із тез Хрущова, надання першості і

переваги розиткові промисловости створило прірву між нею і сільським господарством. Ця прірва настільки гальмує розвиток промисловости, що центральне партійне керівництво змушене шукати шляхів для створення нормального співвідношення між сільським господарством і промисловістю в умовах централізованого «соціалістично-плянкового» господарства. Приспінення темпів індустріалізації є гальмоване т. зв. продовольчим фронтом, який хронічно відстає від сучасного рівня советської індустрії.

Однаке головне джерело державного продовольчого фронту і далі знаходиться не в радгоспах, а в колгоспах. Хрущов змушений був ствердити у своїх тезах, що «величезну частину валової і товарної продукції, в тому й понад 70% державних заготівель, дві третини заготівель м'яса і молока й до цього часу дають колгоспи». Такий стан «продовольчого фронту» примусив ЦК КПСС звернути більшу увагу на «організаційне зміцнення і поліпшення праці радгоспів» для їх розвитку і розбудови, себто повести наступ на колгоспи для перетворення їх у радгоспи. Цей наступ був оголошений ще раз 27. 3. 1957 р. у «Зверненні ЦК КПСС і Ради міністрів ССРСР до працівників радгоспів»:

«У виробництві сільсько-господарської продукції, — писалось у зверненні, — щорічно зростає не тільки питома вага радгоспів, а також і велике їх значення. Тому правильно діє зараз наша партія, що в справі збільшення товарної сільсько-господарської продукції бере курс на радгоспи, на їх організаційно-господарське зміцнення, на рішуче поліпшення керівництва господарською діяльністю радгоспів, на розширення ними користування землею, як у районах цілини, так і в інших районах країни... За останні роки, зокрема в 1956 р., рішуче доведено, що збіжжя радгоспів для держави є значно дешевше, ніж збіжжя, яке одержується від колгоспів. Це незаперечно вказує на те, що радгоспи, як всенародні державні господарства, мають велику перевагу перед колгоспами — господарствами колективними, кооперативними. Так воно повинно й бути, тому що сільсько-господарське виробництво у радгоспах перебуває на більш високому рівні, ніж у колгоспах... Тому потрібно організувати справу так, щоб радгоспи мали провідне місце в постачанні населення міст сільсько-господарською продукцією»

Отже мета, для якої існують радгоспи, у зверненні з'ясована цілком відверто. Система радгоспів, як один із засобів насильства та терору над селянством, Москві вигідніша, ніж система колгоспів.

У згаданому зверненні вказується теж, за який рахунок мусить відбуватися розширення земельних площ для радгоспів: — «Радгоспам тепер передається велика кількість нових земель із державного фонду, а також і від економічно слабких колгоспів». — Отже державний акт із 1935 р. про передачу колгоспам землі «на вічне володіння» поволі втрачає юридичне і практичне значення. Тим більше, що він тепер фактично скасовується законом «Про дальший розвиток колгоспного устрою і реорганізацію машинно-тракторних станцій», ухваленим на останній сесії Верховної Ради ССРСР, 31. 3. 1958 р. («Правда», від 1. 4. 1958).

Прелюдією до запроєктованої реорганізації МТС-ів і перетворення колгоспів у радгоспи стало «Звернення ЦК КПСС і Ради міністрів ССРСР» до колгоспів, радгоспів і МТС-ів, від 21. 1. 1958 р., в якому фактично ствер-

джено катастрофу советського сільсько-господарського виробництва: — «Для сільського господарства нашої країни 1957 рік був важким роком. На значній території, особливо в районах Поволжя, Південного Уралу і Казахстану, склались тяжкі умовини у зв'язку з тривалою посухою. В районах Нижнього і Середнього Поволжя посуха була більшою, ніж у пам'ятному 1921 році...» — Той рік відомий тим, що в Україні, на Північному Кавказі та Поволжі, через велику посуху, сталися катастрофічні неврожаї і спричинили голод мільйонів населення, який Москва штучно посилила своєю грабіжницькою «продразв'орсткою».

Хоч у цитованому зверненні твердиться, що в Україні ніби одержано добрий урожай, то на ювілейній сесії Верховної Ради УРСР, у грудні 1957 р., Кириченко примушений був згадати про дуже несприятливі кліматичні умови 1957 року: — «Не зважаючи на дуже несприятливі кліматичні умови 1957 р., все ж таки багато колгоспів та радгоспів виростили на Україні високий урожай. Державі здано на 142 мільйонів пудів хліба більше ніж у 1956 році», — сказав Кириченко. Це значить, що посуха та неврожаї охопили собою й Україну, але це не перешкодило Москві загарбати в Україні понад п'ять мільйонів пудів хліба, а тим самим компенсувати неврожаї на Поволжі, Уралі та Казахстані. При цьому Кремль наказав колгоспам, радгоспам і МТС-м виявити всі резерви хліба та гостро вимагав піднести «культуру землеробства».

На практиці виявилось, що гальмом у піднесенні «культури землеробства» колгоспів стали тепер машинно-тракторні станції, які фактично виконували велику частину польових робіт у колгоспах. На цьому ґрунті між МТС-ами і колгоспами весь час виникали різні конфлікти. МТС-и, як державні підприємства, за наказом із центру, були зацікавлені в тому, щоб здерти з колгоспів побільше натуроплати, а колгоспи, навпаки, намагались зменшити її до мінімуму та обмежувались тільки необхідними для себе послугами МТС-ів. Досить часто МТС-и, не запитуючи згоди в колгоспів, обробляли колгоспну землю за власним уподобанням і диспонували нею, як їм хотілося. Виявилось, що на колгоспній землі господарюють два господарі: МТС-и і колгосп. МТС-и мали більше прав, бо за їхньою спиною стояла партія-держава.

Перша МТС була організована в 1928 р. радгоспом ім. Шевченка, Одеської області, в Україні. «Рада Праці і Оборони СРСР» (СТО), підготуючи масову колективізацію, ухвалила, 5. 6. 1929 р., розпочати широку організацію великої кількості машинно-тракторних станцій. З цією метою було створене т. зв. державне акційне товариство «Всесоюзний Центр МТС» (ВЦМТС). Дня 27. 12. 1930 р., Совнарком СРСР ухвалив постанову, що для організації і розбудови МТС-ів треба притягти також фінансові засоби населення. Для цього ВЦМТС, названий згодом Тракторцентр, продавав населенню і колгоспам власні акційні папери, або ж населення вплачувало готівку в держбанк. Таким чином МТС-и розбудовувались не тільки за рахунок державного бюджету, а також за рахунок примусово стягнених із селянства грошей. Вартість акцій Тракторцентру держава ні селянству, ні колгоспам не повернула, зарахувавши стягнені гроші до неподільного фонду МТС-ів.

МТС-и були організовані в першу чергу для того, щоб прискіпити колективізацію сільського господарства, знищити до кінця старий уклад приватновласницького землекористування і змінити тим самим духове обличчя селянства, перетворивши його в масу звичайної робочої сили для вироблення сільсько-господарської продукції. При кожній МТС створено політичний відділ, що був дійсним органом ІПУ-НКВД у колгоспному селі. По закінченні колективізації, політвідділи МТС-в реорганізовано та ввімкнено до райкомів партії.

Панування МТС-ів над колгоспами досягло свого апогею в той час, коли Хрущов зайнявся справою «крутого піднесення» сільського господарства. Після вересневого пленуму ЦК КПСС у 1953 р., машинно-тракторні станції почали всевладно розпоряджатись господарською діяльністю колгоспів. Тракторні бригади, чисельністю в 1,4 міл. осіб, передано до МТС-ів, як державних робітників і службовців. Для посилення залежності колгоспів від держави, концентруються переважно в МТС-ах агрономи, інженери та зоотехніки. В 1953-54 рр. до МТС-ів спрямовано 100 тисяч спеціалістів.

Укрупнення колгоспів, узалежнення їх від МТС-ів, насичення партійним керівництвом — все це поступово перетворює колгоспи в державні поселення кріпосних селян. МТС-и протягом довгого часу зміцнювались та бюрократизувались, а колгоспи слабшали і теж обростали бюрократичним апаратом. Із кожним наступним роком із колгоспів через МТС-и випомповувалось усе більше сільсько-господарської продукції у рахунок натуроплати. Проте виявилось, що збіжжя, яке відбиралось у колгоспів через МТС-и, обходить державі набагато дорожче, ніж те, яке випомповувалось державою по заготівельних цінах.

Собівартість сільсько-господарської продукції в МТС-ах, радгоспах і колгоспах упродовж довгих років приховувалась і викривлялась. Партійні економісти почали навіть твердити, що закон собівартості не діє в соціалістичному господарстві СССР. Проте на нараді передовиків сільського господарства в Білорусії, 22. 1. 1958 р., Хрущов таки подав дані про собівартість зерна в трьох типах советського аграрного виробництва: колгоспах, радгоспах і МТС-ах. Зерно, що його одержує держава шляхом обов'язкових заготівель та закупок, коштує в середньому 56 карб. за центнер, у МТС-ах, як натуроплата — 85 карб., а в радгоспах — 32 карб. за центнер. (Журнал «Вестнік статістікі», ч. 3 за 1958 р., стор. 17). Наскільки це відповідає правді — перевірити дуже тяжко, бо, як відомо, до собівартості радгоспної продукції не зараховуються всі витрати. Щорічно сотні тисяч робітників, службовців, студентів, школярів і навіть вояків спрямовуються до радгоспів для збирання урожаїв. Платню цій категорії робочої сили нараховується на місці постійної праці, а радгоспи витрачають тільки мінімум грошей на харчування та приміщення її в гуртожитках. Ці витрати до собівартості радгоспного зерна не враховуються.

Як видно з даних Хрущова, МТС-и тепер уже не виконують свого призначення — випомповувати якнайбільше дешевого хліба з колгоспів та політично ними керувати. Це і є офіційно та причина, що примусила ЦК КПСС ухвалити постанову про реорганізацію МТС-ів, а на сесії Вер-

ховної Ради СРСР прийняти закон «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію МТС-ів».

Згадана реорганізація полягає в тому, що колгоспи куплять у держави (в МТС-ів) на виплату емтеесівську техніку, а в майбутньому купуватимуть потрібні їм нові машини на індустріальних підприємствах. Протягом різних термінів МТС-и будуть поступово реорганізовані в РТС-и, які обслуговуватимуть колгоспи технічно, постачатимуть їх новою технікою, запасовими частинами, паливом, добривом, хемікаліями та іншими матеріалами. В деяких районах МТС-и залишаться на деякий час із тими ж функціями, що їх вони виконували до цього часу.

Нові трактори та сільсько-господарські машини, починаючи від 1958 р., продаватимуться колгоспам тільки за готівку, але по вищій ціні ніж їхня собівартість. МТС-и постачалися технікою тільки по державній собівартості. По-новому будуть організовані теж державні хлібозаготівлі. До цього часу майже третина хлібозаготівель надходила державі у вигляді натуроплати за роботи МТС-ів. По реорганізації МТС-ів, хлібозаготівлі для колгоспів будуть збільшені, головню з таким розрахунком, щоб їх загальний обсяг «задовільняв усі потреби держави». В доповіді Хрущова недвозначно натякнуто на те, що державно-заготівельні ціни будуть зменшені, а оплата трудоднів колгоспникам регулюватиметься державою. До колгоспів із МТС-ів буде спрямовано 186 тисяч керівних та інженерно-технічних працівників (переважно членів партії) і біля півмільйона механізаторів (зворотній процес!). Для них у колгоспах встановлюється гарантований мінімум заробітної платні, яка не буде менша ніж та, що її вони одержували в МТС-ах.

В кінцевому підрахунку, вся ця «реорганізація» дуже зменшить вартість трудодня для пересічного колгоспника та негативно позначиться на «підвищенні» його матеріального добробуту. Ніякого підвищення добробуту, очевидно, не буде, навпаки — матеріальний стан колгоспників іще погіршиться. Колгоспи будуть примушені витратити величезні гроші на закуплення машин у МТС-ах, а придбання нової техніки від державних індустріальних підприємств вплатає колгоспи в перманентні борги державі. Реорганізація МТС-ів стане черговим кроком до перетворення колгоспів у державні господарства та зліквідує т. зв. кооперативну совєтську сільсько-господарську систему.

Про новий наступ на колгоспне селянство з метою цілковитого удержавлення колгоспів та поступового перетворення колгоспників в аграрне робітництво пише недвозначно і совєтська преса. І так напр., газета «Молодь України», від 23. 3. 1958 р., написала відверто таке: — «У колгоспах ступінь усупільнення засобів виробництва і продукції більш низький, ніж у радгоспах, які становлять державну власність. У подальшому стоятиме завдання — піднести колгоспну власність до рівня загальнонародної, комуністичної власності. В 1956 р. і в першій половині 1957 р. у Казахстані та кількох областях РСФСР частина економічно слабких колгоспів, за згодою самих колгоспників, була приєднана до сусідніх радгоспів, або на базі МТС-ів та кількох колгоспів були створені нові радгоспи...»

Яку назву в майбутньому матимуть у ССРСР колгоспи, коли Москва перетворить їх у «комуністичну» власність, це питання другорядне. Справа не в назві, а в черговому фланговому, обхідному, наступі московсько-большевицьких поневолювачів на колгоспи, а зокрема на поневолене неросійське селянство. В Україні, де весь час існує поважний спротив Москві, фактів добровільного приєднання колгоспів до радгоспів советська преса не подає, бо їх там немає. Натомість, таке добровільне приєднання має місце в Московщині, що свідчить про відсутність будь-якого поважного спротиву з боку московського населення большевицькій владі та її політиці супроти селянства. Факти ж «добровільного приєднання» колгоспів до радгоспів у Казахстані цілком зрозумілі. Організування нових радгоспів на цілині залучувало в їхнє коло існуючі вже там нечисленні, економічно слабкі, колгоспи, а крім цього масова депортація неросійського населення створила на цілині національний конгломерат і тимчасово послабила національно-революційний спротив запроторенців.

У доповіді Хрущова не приховуються факти закулісової внутріпартійної боротьби в ЦК КПСС, зокрема в колах партійних економістів. Ця боротьба відбувається в площині теоретичних питань про дві сучасні форми «соціалістичної власності» в ССРСР. «Розв'язав» теоретичні питання, очевидно, Хрущов із своїми соратниками, проголосивши, що обидві форми власності є фактично одною формою — державною власністю.

Наші кінцеві висновки такі: реорганізація МТС-ів зліквідує частинно бюрократизм у керівництві колгоспами, принесе Москві заощадження частини нерентабельних витрат, ограбує колгоспи на 18 мільярдів рублів (вартість техніки МТС-ів), поставить колгоспи в повну залежність від держави, збільшить експлуатацію та закріпачення селянства, зміцнить процес зростання московської тюрми народів, посилить партійну владу на селі, а врешті удержавить до кінця всі колгоспи.

Очевидно, що нові заходи Москви в сільсько-господарській політиці, проти волі гнобителя, підсилюватимуть і національно-визвольну боротьбу поневолених неросійських народів.

Р. ВОЛОДИМИР

П Р О В Е С Н А

(З циклу «В країну провесни»)

Немає раю на землі
— Почуєш тут і там —
А як назвати нам
Дитячий рай далеких літ?
Матусі — то не вберегтись
Від метушні діток,
Все свіжих витівок,
А праці тут, хоч розірвись.
Під крильми матері йде вік
Найкращий із усіх,
Гей в зелен-цвіт утіх,
В гаю прибрався й щез потік.

Довколишній відкрити світ —
Краса! Один лиш раз
Не знати, що це час,
Своїм вважати всякий рід!
Що світ цей повний небезпек,
Дитині байдуже,
В тому батьків ум вже
Простежить, щоб вогонь не спік,
Вода щоб не пірвала вглиб,
Недуга не змела,
Все клопіт з немовлям,
Журба, дітвак щоб не погіб.

Прийшли та йдуть зла навісні,
В житті дитяти рай,
Ще провесни розмай,
Дитинство любе ще вві сні.

МАРТИН СУЛЯТИЧ

КИТАЙ І УКРАЇНА

За спільний українсько-китайський фронт проти Росії

Україна в боротьбі за своє національне визволення з московської неволі шукає собі вірних союзників, спільно з якими знищить російсько-комуністичну імперію і встановить новий справедливий міжнародний лад. Цей лад, згідно з українською національно-визвольною концепцією, мусить ґрунтуватися на ідеї нації, себто на засаді, що кожний державницький нарід має право на власну самостійну державу в етнографічних межах. У цьому новому світі не буде імперіялістів-поневолювачів і не буде уярмлених-рабів. Запанує ідея »свободи народів і свободи людини«. Цей лад буде встановлений не в якійсь одній упривілейованій частині світу, а на різних континентах: як в Європі, так і в Азії.

Стратегія, яка причиниться до досягнення повищої візії-концепції — це стратегія національних революцій-восн. Всі поневолені комуно-російським імперіялізмом народи мусять повстати проти окупанта-поневолювача. Боротьба проходить згідно з законами і процесами революції. Ведуться визвольні війни, в яких арміями є цілі народи. Всі визвольні рухи мусять об'єднатися в один фронт для координації дій та співпраці.

Всі поневолені й загрожені, чи півпоневолені, Росією народи, якщо вони прагнуть до національної самостійності, є природними потенційними союзниками Воюючої України. Завданням визвольної політики є перетворити цей потенціал у реальну силу. Одним із таких союзників України є національний Китай.

Розглянемо історичний шлях Китаю за минуле століття і зокрема від періоду діяльності його великого відновителя Сун Ят-сена. Такий нарис допоможе зрозуміти процеси, що їх проходила китайська зовнішня політика. Наголосимо китайсько-російські взаємини, бо вони викажуть правильність тез української визвольної політики. Далі спинимось над усебічною критикою китайської політики, бо це потрібне для пізнання концепційних, стратегічних і тактичних елементів цієї політики, щоб знати в яких проблемах і питаннях уже існує актуальна згідність з українською політикою, а в яких згоди ще нема. У висліді, ми повинні мати виразніший образ завдань супроти Китаю і ясніше побачити, які завдання стоять перед українською еміграцією та перед Місією АБН на Тайвані.

1. Китай в історичній перспективі: від 1860 року

А. Період 1860-1918: передісторія національної революції. Друга половина XIX-го століття в Китаї характеристична двома тенденціями. Перша — це постійно зростаючий тиск на Китай з боку різних імперій — Росії, Японії, Великої Британії, Франції, Німеччини та інших; про це один дослідник пише так: »Китайський мельон вирізували на взір одного з найгірших прикладів чистого імперіялізму в модерних часах«.¹⁾ Дру-

¹⁾ "Modern China's Foreign Policy" by Werner Levi, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1953, p. 41.

га — це постійно зростаюче темпо занепаду реакційно-консервативних елементів, а зріст революційно-реформаторських.

Монархісти ґрунтували свою зовнішню політику на традиційних елементах, зокрема на ідеї «Середнього Королівства», себто уважали Китай центром світу, а всі інші нації за васальні, нижче поставлені від китайської королівської династії. Основною стратегією монархії було «вживати варварів для контролювання варварів»²⁾ себто це було вигравання потуги проти потуги, а не зискання союзників. Наставлення було в засаді негативне й антагоністичне.³⁾ Догмою монархістів була засада, що «національну безпеку знаходимо лише в ізоляції, а... якщо хтось бажав би увійти з Китаєм у взаємини, то для цього мусить стати васалом Китаю, визнаючи зверхність китайського імператора і виконуючи його накази, виключаючи таким способом можливість міжнародних взаємин на засаді рівності»⁴⁾

Війну з Японією 1895 р. Китай програв, а японці досягнули домінуючі впливи навколо району Жовтого моря. Рівночасно Росія посунула свої впливи в Північно-Східному Китаї (Манджурія, Монголія) в напрямі Корейської затоки. 1898 року стався палатний переворот у монархії. Скрайне реакційні монархісти перемогли поступово-консервативних. Вершком нового курсу було повстання «Боксерів» (1900), що вибухло під гаслом: «Охорона країни через знищення чужинців». З поразкою повстанців наступив остаточний розклад монархії. Стан Китаю напередодні 1900-го року американський міністер у Пекіні, Конджер, схарактеризував так: «Якщо говорити про Китай, то він тепер безсилий і напевно безсилим залишиться, а тому вести з ним переговори є зайвою справою»⁵⁾ Потрібно було півстоліття, щоб прогресивно-реформаторські групи в Китаї перемогли реакціонерів і консерватистів.⁶⁾ На жаль: «умови компенсацій у розрахунках по афері боксерів не сприяли встановленню приязних міжнародних взаємин... потуги замирилися з найбільш консервативними і реакційними елементами в Пекіні»⁷⁾

Від 1900 до 1926 року китайська політика в загальному перебувала в руках опортуністів, дефетистів, секціоналістів і реформаторів. У той період імперіялістичні потуги вели політику зберігання де юре монархії як центрального китайського уряду та піддержували провінціальних губернаторів як фактичних володарів.⁸⁾ Китайська зовнішня політика до 1926, а зглядно навіть до 1937 року була оперта на засаді слабости Китаю супроти великодержав. «Політика рівноваги сил стала основою китайської політики» — стверджує Вернер Леві у своїй праці «Зовнішня політика модерного Китаю».⁹⁾ Він відмічає дуже важливий факт, а саме, що чи не найважливішою ідеєю від 1860-их рр. було збереження територіально-

²⁾ Ibid., p. 8.

³⁾ Ibid., p. 9.

⁴⁾ T. F. Tsiang, "China and European Expansion", "Politica" II, 1936, p. 3.

⁵⁾ DSDD, China, December 21, 1899, № 297.

⁶⁾ consult Werner Levi, op. cit., p. 15.

⁷⁾ Ibid., pp. 68-69.

⁸⁾ consult Werner Levi, op. cit., p. 19.

⁹⁾ Ibid., p. 49.

адміністративної соборності-єдності, а не ідея суверенності та здобуття позиції міжнародної рівності через придбання сильних союзників.¹⁰⁾ »Реформатори зокрема прихильно ставилися до японофільської політики,¹¹⁾ але вона Китаєві користи не принесла. Тому офіційно Китай очікував більше від переговорів із кількома потугами, ніж від двосторонніх переговорів.¹²⁾

Одним з основних елементів слабости монархії був занепад армії: »З занепадом адміністрації наступив загальний занепад армії... Уряд ніколи не спромігся здобути владу над провінціальними арміями.¹³⁾

В 1902 р. Японія заключила альянс з Великою Британією, що був спрямований проти надмірної російської експансії в Східній Азії та проти новонародженого китайського націоналізму. Міжнародний »уклад обставин був прихильний збереженню китайського національного буття, але здебільша без активної співучасті Китаю.¹⁴⁾ »Західня політика діяла в користь тих китайців, які сприяли осамітненню, а не в користь тих, що були найбільш приязні Заходові.¹⁵⁾ Інакше кажучи, Захід не піддержував націоналістів.

Японсько-російська війна вилімінувала російські впливи в північно-східньому Китаї, заступивши їх японськими. Хоч російська загроза Китаєві тимчасово відпала, то трагедією був стан, що »Японія була єдиною нацією, яка виявила рішучий спротив російським амбіціям.¹⁶⁾ »Китайці розчарувалися в Японії як спасителі Далекого Сходу.¹⁷⁾ Безвиглядність китайської політики бачимо з такого опису:

»Коли в 1904 р. вибухла війна, Китай взагалі не диспонував вибором політики. Його роллю вирішили чужі потуги. У висліді... китайський уряд проголосив 12 лютого 1904 р. неутралітет — але не неутралітет у позитивному змислі, як цього бажав Юан Шіг-кай, а в змислі цілковитої недіяльності.¹⁸⁾

Японія відтоді стає на кілька десятиліть ворогом ч. 1 для китайських націоналістів. Впродовж кількох наступних років скріпилися японсько-російські взаємини, що завершилися »заклученням умови між Японією і Росією 4 липня 1910 року... В тасмному протоколі вони розширили взаємні сфери інтересів і заініціювали пляни поширення залізничної сітки.¹⁹⁾

Від 1911 до 1926 року Китай знаходився у стані справжнього політичного хаосу. Вернер Леві уважає, що в той період помітним був стан »майже цілковитої відсутності суспільної свідомості і відповідальності.²⁰⁾ Від 1912 року (в якому уступив останній монарх) до 1916 р. новостворена

¹⁰⁾ consult Werner Levi, p. 56.

¹¹⁾ Ibid., p. 50.

¹²⁾ according to Werner Levi, p. 74.

¹³⁾ Ibid., p. 33.

¹⁴⁾ Ibid., p. 57.

¹⁵⁾ Ibid., p. 67.

¹⁶⁾ Ibid., p. 77.

¹⁷⁾ Ibid., p. 90.

¹⁸⁾ Ibid., p. 87.

¹⁹⁾ Ibid., p. 114.

²⁰⁾ Ibid., p. 94.

китайська республіка була під владою консервативного аристократа Юан Шіг-кая. Однак Китай не був тоді соборною державою, бо на півдні (Нанкін-Кантон) постав новий політичний осередок. Це був націоналістично-республіканський уряд під проводом партії Куомінтанг, на чолі якої став її ідеолог і основник Сун Ят-сен.

В період першої світової війни в Пекіні перебрали владу монархісти, що схилялися до політики епізменту супроти Японії, а спиралися на сили генералів-секціоналістів, з яких кожний мав свою приватну армію. Хоч у війні Китай виступив на боці Антанти, його потрактували по-ворожому. Уряд у Пекіні був свідомий того, що війна в Європі матиме вплив на азійські відносини. Він хотів зайняти рівнорядне місце між великодержавами, але скоро побачив, що «їх знеохочуюче наставлення примусило китайців повернути до небажаної ними позиції, в найкращому випадку — спостерігача, в найгіршому — заставу, жертви».²¹⁾ «Насправді, від початку війни Японія використала зайняття потуг в Європі для реалізації власних довгоплеканих бажань дальшої експансії на азійському материку».²²⁾ Більше того, в таємних договорах Франція і Велика Британія в 1917 р. обіцяли Японії великі впливи в Китаї. «Притягаючи Китай до війни, Франція і Велика Британія мали за головну мету виелімінувати німецькі інтереси і конкуренцію в Китаї».²³⁾ Рівно ж США підписали з Японією т. зв. договір Лянсінг-Ішії, в якому визнали, що «з огляду на територіальну близькість... Японія мала особливі заінтересування в Китаї». Північний уряд (т. зв. група Анфу) всі ті умови прийняв, чим фактично визнав протекторат Японії над собою. «Кожна північна кліка зовсім певно була більш реакційна, ніж якабудь південна, а тому була більш сприйнятлива для чужих урядів».²⁴⁾

Куомінтанг гостро протиставився політиці північного уряду. В Китаї запанувала атмосфера громадянської війни. Назрів конфлікт між консервативним опортунізмом і революційним принципіалізмом, між zdeгенерованим індивідуалізмом військових ватажків і націоналістичним волюнтаризмом, між самостійниками і несамостійниками. Наприкінці 1917 року сталася подія, яка мала вирішальний вплив на майбутню долю Китаю. В Росії відбувся комуністичний переворот, якому маршал Чіянґ Кай-шек дав наступну оцінку: йому «судилося стати наймогутнішим викликом для гуманістичної цивілізації як в Азії, так і в Європі».²⁵⁾

Б. В союзі з Росією: 1918-1927 роки. В той час, як «США й інші уряди продовжували взаємини з продажним і реакційним урядом у Пекіні»²⁶⁾ ставлячи Китай перед солідарним фронтом західних імперіялістів, малі, слабкі й недосвідчені групи китайських націоналістів несподівано дістали допомогу від російської імперії, яка своїм троянським конем — совєтсь-

²¹⁾ Ibid., p. 138.

²²⁾ Ibid., p. 139.

²³⁾ Ibid., p. 151.

²⁴⁾ Ibid., p. 147.

²⁵⁾ Chiang Chung-cheng (Chiang Kai-shek), "Soviet Russia in China". Farrar, Straus and Cudahy, New York, 1957, p. 5.

²⁶⁾ Werner Levi, op. cit., p. 159.

ким комунізмом, — виступила в ролі оборонця та союзника азійських національних рухів.

Большевицьку політику супроти Китаю в 1918 р. мусимо окреслити словом «знаменита». Обсервуючи змагання різних імперіялістичних потуг за панування над Китаєм, большевики побачили, що мають у своїх руках нову зброю, якою зможуть завоювати Китай легше, ніж старими царськими методами. Цією новою зброєю був комунізм — як теорія і як система-організація. Большевицька Москва, застосовуючи тактику несподіваного наступу, негайно по здобутті влади проголосила розрив з царською політикою і ліквідацію усіх проявів петербурзької імперії. Совети своїм маневром вирвали від інших потуг ініціативу, суттю якої було показати китайцям, що Росія є їх найліпшим приятелем. Маневр удался.

Чіянґ Кай-шек пише: «Заява Чічеріна з 1918 року і Карагандська декларація з 1919 року, проголошуючи готовість Росії зректися своїх спеціальних прав у Китаї, негайно захопили увагу й безприкладно здобули приязнь китайського народу».²⁷⁾ Недосвідчені молоді націоналісти повірили Росії, вони з великим захопленням прийняли декларації советів. Про ситуацію в 1918 р. Чіянґ Кай-шек пише: «Єдина советська Росія висловила приязнь Китаєві». А далі: «Це привело до того, що китайський нарід повірив, що російська революція визначила закінчення старого ненажерливого імперіялістичного режиму, який характеризувався агресивністю і тоталітаризмом, та завела новий режим рівності і добрих намірів».²⁸⁾ У короткому часі Куомінтанґ, під проводом д-ра Сун Ят-сена, дійшов до згоди з советами. Настав період китайсько-російської приязні.

Націоналісти визнавали концепцію суверенних держав, були проти імперіялізму Японії та європейських народів, але хотіли союзу з Росією. Їхня ідеологія була в основному сперта на вчення Сун Ят-сена і Тай Чі-тао. Відомі три принципи націоналістичного руху: демократичний (республіканський) уряд, економічний прогрес усього народу і повна зовнішня та внутрішня суверенність. У внутрішній політиці вони заявлялися проти мілітаризму, що був репрезентований зненавидженими провінціальними вождиками.

«Комунізм і Куомінтанґ дійшли до співпраці на опортуністичних засадах, кожний намагався один одного використати для своїх власних цілей».²⁹⁾ Політика націоналістів намагалася використати російську «приязнь» для зорганізування модерної збройної сили. Вони керувалися твердженням д-ра Сун Ят-сена, висловленим у 1913 р.:

«... (тепер) парламент займається лише мовними атаками, а конституційне право не має сили само в собі, щоб їх (мілітарних вождиків — М. С.) здушити, військові губернатори в більшості належать до приватної фракції Юан Шіґ-кая. Доки не відкличемося до сили зброї, доти немає виглядів полагати теперішню кризу».³⁰⁾

(Як дуже ці слова нагадують вислови Симона Петлюри).

²⁷⁾ loc. cit.

²⁸⁾ "Soviet Russia in China", p. 13.

²⁹⁾ Ibid., p. 14.

³⁰⁾ from a Manifest of Dr. Sun Yat-sen to the nation in "Chung-shan ch'uan-shu" (The Complete Works of Dr. Sun Yat-sen), I. Ch. 4.

Співзвучність китайської стратегії з російською видно з промови Сталіна в Східному університеті в Москві:

»Давніше, у XVIII-му і XIX-му століттях, революції починалися тоді, коли повставали маси, головно озброєні або слабо озброєні, протиставляючись армії старого режиму, намагаючись її здемобілізувати або принайменше частину її перетягнути на свій бік... У Китаї події розвиваються інакше... В Китаї озброєна революційна сила змагається проти озброєної антиреволюційної сили... В цьому полягає особливе значення революційної армії Китаю.«³¹⁾

»Ленін, проникливий обсерватор китайської революції, побачив значення Китаю для російських плянів... Ленін висловився, що зростаючі революційні рухи Китаю й Індії матимуть ключеві ролі в міжнародних плянах комунізму.«³²⁾

Доба союзу Китаю з Росією змістовно представлена самим Сун Ят-сеном, який у промові на відкритті головної військової академії у Вампоа сказав:

»Лекції революції у советській Росії причинилися до інавгурації цієї академії... В нашій власній революції ми овіяні духом мучеництва наших революціонерів... Єдиним завданням цієї академії є створити нову революційну армію для врятування Китаю.«³³⁾

У кантонський період китайці перебрали від Росії систему (модель апарату, структуру), але пристосували її до китайських національних умов. Як пише один дослідник: »У формуванні програми для Вампоа Чіанг поєднав знання модерної техніки з традиційною філософією китайського способу ведення війни.«³⁴⁾

В наслідок російського дипломатично-пропагандивного тріумфу — комунізм зискав прихильників у Китаї, а зовнішня політика китайських націоналістів прагнула до якнайтіснішої приязні з Росією. Чіанг Кай-шек висловився так: »Китайська політика Москви була дволична. З одного боку советське міністерство зовнішніх справ вело дипломатичні переговори з китайським урядом. З другого — Комуністичний Інтернаціонал робив заходи створити китайську комуністичну партію.«³⁵⁾

В той час, коли китайці вчилися та зростали в силу, беручи допомогу від Росії, ця остання теж не дармувала. Для використання своєї стратегічної переваги над противником, Росія експансію в Китаї поставила на першому пляні. Проф. Ф. Ф. Лію пише:

»Ленін додав до слів дію. Він вислав у Китай кількох з-поміж найліпших советських дипломатів, проникливих людей як Г. Марінг, Адольф Жоффе, Л. М. Карахан. Деякі з найкращих умів у Політбюрі та в Комінтерні розплянували революцію в Китаї. Сталін і Троцький тримали пальці на живчику подій у Китаї. Деякі з найбільш видатних умів чер-

³¹⁾ Stalin, J. V., "Sochinenya", Moscow, 1946, VIII, p. 363.

³²⁾ F. F. Liu, "A Military History of Modern China, 1924-1949." Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1956, pp. 3-4. See also "Lenin on China", in "Pravda", Tenth Anniversary Issue, 1922.

³³⁾ "Whampoa chien-chun shih-hua (Historical Notes on Whampoa and Its Founding of the Army), Chungking, 1939, p. 28.

³⁴⁾ F. F. Liu, "A Military History of Modern China", p. 12.

³⁵⁾ "Soviet Russia in China", p. 15.

воної армії студіювали китайський військовий стан. Троцький, Скліянський, Єгоров, Блюхер, Бубнов та інші безперервно інформувалися про розвиток подій на Далекому Сході. Формувалася політика советсько-китайської приязні з наміром закріпити дух співпраці і поняття спільної мети. Одночасно британці все ще вивішували на брамах парку в Шанхаї написи: «Китайцям і собакам вступ заборонений».³⁶⁾

На початку 20-их рр. Москва намагалася нав'язати співпрацю між советською комуністичною партією і Куомінтангом. Марінг запевняв д-ра Сун Ят-сена, що совети відступили від комунізму і прийняли НЕП. Наближення Куомінтангу до російської системи видно зі слів самого Сун Ят-сена:

«Економічний стан у Росії ще не творить передумов для комунізму. Саме тому я здивувався, коли довідався, що в Росії практикують комунізм. Пізніше я довідався з задоволенням від Марінга, що немає великих різниць між Новою Економічною Політикою Росії і нашою програмою індустріалізації».³⁷⁾

Вершком китайсько-російського союзу була умова з травня 1934 р. Вона може бути для кожної нації зразком коєкзистенції з Росією. Її суттю була інструкція Леніна, що відтепер Росія має давати якнайбільшу моральну і матеріальну допомогу колоніальним і напівколоніальним народам, які знаходяться під пануванням різних імперій (але не Росії), в їхніх визвольно-революційних війнах. Довідавшись про цю напрямну, «ті, які працювали для нашої Національної Революції, прийняли її з радістю немов несподіване щастя і вважали її автора за спасителя людства. Саме тому російську допомогу прийнято без застережень».³⁸⁾ «Д-р Сун послідовно дотримувався своєї політики поєднання з советською Росією і прийняття китайських комуністів до Куомінтангу».³⁹⁾

До Китаю приїхала велика советська місія (біля 1.000 осіб). Ф. Ф. Ліу пише, що «в розбудові національної армії Китаю жадна інша чужинецька організація не може похвалитися таким впливом, як військова місія ген. Галена (Блюхера)».⁴⁰⁾ Цей же автор відмічає далі, що «основною політикою, яка проникала весь вишкіл у Вампоа, було по суті застосування ленінізму в розв'язуванні політично-військових проблем. Програма академії, скопійована із вказівок Троцького для вишколу червоної армії по Жовтневій революції, мала примінювати ці принципи в кожній фазі».⁴¹⁾

У програмово-ідеологічній площині, стверджує Чіянґ Кай-шек, «я побачив на 1-му Національному Конгресі нашої партії (в 1924 р., у Кантоні — М. С.),... що деякі члени нашої партії підпали під вплив комуністичних доктрин».⁴²⁾ В керівних органах Куомінтангу, обраних на цьому конгресі, опинилося багато комуністів. Вони в багатьох питаннях перебрали

³⁶⁾ "A Military History of Modern China", p. 4.

³⁷⁾ consult "Soviet Russia in China", p. 17.

³⁸⁾ Ibid., p. 24.

³⁹⁾ Ibid., p. 25.

⁴⁰⁾ "A Military History of Modern China", p. 6.

⁴¹⁾ Ibid., p. 11.

⁴²⁾ "Soviet Russia in China", p. 25.

від націоналістів ініціативу. Через сприятне маневрування росіян і китайських комуністів Куомінтанг не вжив протизаходів, щоб від них відсепаруватися. Так комуністам удалося проводити свою роботу через органи Куомінтангу. Вони звернули особливу увагу на опанування організаційного апарату, селянства і робітництва. Комуністи інфільтрували також агенції пропаганди і шкільництва в Куомінтангу. У висліді, як заявляє Чіанг Кай-шек, «впродовж одного року по реорганізації партії, комуністичне полум'я вже поширювалося далеко й широко, спричиняючи серйозні побоювання в далекозорих членів партії».⁴³⁾

Коли інфільтрація досягнула значних розмірів і росіяни перейшли до другої стадії своєї імперіялістичної політики в Китаї, а саме його розкладу — наступила зміна китайської політики. Чіанг Кай-шек почувався мілітарно настільки сильним, що наприкінці 1924 року почав поширювати контроль націоналістів над цілим Південним Китаєм. Націоналістичний рух «був закорінений у масах».⁴⁴⁾ Між Китаєм і Росією назрів конфлікт. Китайці опам'яталися цюто тоді, коли «вдячні за советську зброю і допомогу, однак не обізнані з новою советською організацією і в більшості не підготовані, щоб протиставитись дорадникам та їхнім рівно ж компетентним урядовцям, стали жертвою російського панування».⁴⁵⁾

В 1926 р. націоналісти зорганізували велику офензиву (фактично громадянську війну) проти реакційних елементів, з метою об'єднати нарід в одну суверенну і соборну державу. Уряд проголосив у спеціальному маніфесті, що:

«Метою революційної війни є встановити самостійну і вільну націю та підвищити добробут країни і народу згідно з «Трьома Принципами Народу» (націоналізм, демократія, прожиток). Тому всі революційні сили треба змобілізувати під Трьома Принципами для повалення військових диктаторів і чужинецьких імперіялістів, на яких військові диктатори спираються».⁴⁶⁾

Ця кампанія була проти інтересів Росії, тож вона спротивилася планам Чіанга. Стратегії обох потуг порізнялись. Взаємини, що їх знаменувала приязна коекзистенція, перемінилися у взаємини силової конкуренції. Проявився конфлікт концепцій. Китайський учений Лію характеризує цей конфлікт так: «Рух Китаю для китайців зударився з рухом Китаю для світової революції».⁴⁷⁾ Почалася протидія. Д-р Сун Ят-сен здефініював політику націоналістів, визначивши, що її метою не є советизація, а націоналізм Китаю; отже, співпраця для взаємних цілей, а не для підпорядкування Китаю російським інтересам. «Він нагадав народові, що лише революційна сила, яка ідентифікуватиметься з інтересами народу,

⁴³⁾ Ibid., p. 32.

⁴⁴⁾ Werner Levi, op. cit., p. 177.

⁴⁵⁾ "A Military History of Modern China," p. 21.

⁴⁶⁾ National Government of China, "Manifesto of the National Revolutionary Army on the purpose of the Northern Expedition," quoted in: Chiang Kai-shek, "China's Destiny," transl. by Wang Chung-hui, New York: Macmillan, 1947, p. 113.

⁴⁷⁾ F. F. Liu, "A Military History of Modern China," p. 35.

може закінчити панування військових ватажків, піддержуваних імперіялістичними потугами, та довести до самостійности, волі й об'єднання Китаю». ⁴⁸⁾

Націоналісти перемогли всі реакційні сили і досягнули льокально-тимчасову перемогу над російськими замірами заволодіти Китаєм. Супроти китайських комуністів Куомінтанг застосував політику коекзистенції, трактуючи їх як окрему китайську партію, від якої виматано узгіднення. Комуністам призначено право вважати, що в них є «та сама мета» що і в націоналістів, але різні засоби. Таким способом комуністи здобули право існування в Китаї. Відтоді помічається зріст третьої сили, т. зв. неутралістів, які на грізних для нації етапах вимагатимуть об'єднання комуністів із націоналістами. Саме ці неутралісти, двадцять років пізніше, причиняться до упадку націоналістів.

Коли комуністам дозволено так розмножитись, що вони опанували одну провінцію, а в інших стали впливовим елементом, боротьба набрала форм конкуренції. В 1925–6 рр. комуністи спромоглися створити антизахідні інциденти, що мали на меті відчужити західні держави від націоналістів. В армії комуністи здобули впливи між деякими провідними військовиками. В той час вони практикували теж творення льокальних сателітних «республік» у Вугані й підіймали місцеві повстання та бунти. Ф. Ф. Лію пише: «На всіх щаблях адміністрації советські дорадники витискали свій вплив... Політичний комісар (або партійний представник), система партійних клітин, політична контрола та індоктринація збройних сил — все це завдячувало своє існування російським зразкам». ⁴⁹⁾

Розлам між націоналістами і комуністами, що настав у 1926 р., не був виповідженням війни, а лиш перерванням взаємин. Цей факт Чіанг Кай-шек коментував так: «Припиненням дипломатичних взаємин з Росією ми перериваємо стосунки лише з советсько-російським урядом. Не змінюються почування китайського народу до народу російського». ⁵⁰⁾ Перервання співпраці з китайськими комуністами не прийшло нагло. У 20-их роках націоналісти постійно трактували комуністів насамперед як китайців. Тому змагання відбувалося на засаді гри, конкуренції, перегонів. Тоді комуністів ще не уважали ворогами. В наслідок того, хоч формально назверх, зокрема мілітарно, виграли націоналісти, комуністичні впливи осталися. Росія виховала собі малу, але агресивну і творчу провідну групу, яка в боротьбі гартувалась, визрівала й пізніше посягнула по владу над Китаєм. І так, стверджує Ф. Ф. Лію, «Сталін мав багато китайських тунг-чиг (ідеологічних товаришів) глибоко в революційних арміях Чіанга». ⁵¹⁾ «Військові командири скупчилися навколо Чіанга; більшість політичних комісарів йшла за керівництвом лівих». ⁵²⁾

Резюмуючи, проф. Лію стверджує: «Роки 1924–1928 бачили, з одного боку, зріст комуністичних впливів, а з другого — обачний розвиток куомінтанської військової сили». ⁵³⁾

⁴⁸⁾ "Soviet Russia in China," pp. 34-5.

⁴⁹⁾ "A Military History of Modern China," p. 18.

⁵⁰⁾ "Soviet Russia in China," p. 55.

⁵¹⁾ "A Military History of Modern China," p. 47.

⁵²⁾ Ibid., p. 44.

⁵³⁾ Ibid., p. 54.

В. На роздоріжжі: 1927-1937 роки. Осягнувши перемогу над китайськими реакційними силами і над російськими експансіоністичними впливами, після 1927 року Чіянґ Кай-шек формально ізолювався від Росії і пасивно поставився до Японії. Його метою було упорядкувати внутрішній стан країни, підкорити недобитки ворожих сил та остаточно встановити повну внутрішню суверенність.

Цей період характеризується пливкістю внутрішніх відносин, духом реформаторства, націоналістичного оптимізму і підприємчivosti. Помітні успіхи як в економії, так і в адміністрації та оборонних спроможностях. Однак зовнішні події не дали націоналістам можливості сильно закріпитись. Кількарічна передишка в конфлікті з імперіялістами була коротким відтинком часу, щоб забезпечити свіжо здобуті соборність і суверенність.

Коли прийшлося виступити фронтом проти зовнішніх ворогів, Китай не був органічно об'єднаний навколо уряду в Нанкіні. Єдність була механічна, зверху: реакційні партикуляристичні елементи сконсолідувались на засаді тимчасових користей з прогресивними націоналістами. Чіянґ Кай-шек не вдалося викоринити комуністичних впливів, себто російської п'ятої колони. Навпаки, як стверджує один дослідник, «за допомогою пропаганди, індоктринації та активізму комуністам удалось психологічно прицепити свій рух до ширших сегментів народу».⁵⁴⁾ Уряд зробив помилку, вважаючи, що для ліквідації комунізму вистачить мілітарна акція. Економія була ще заслаба, щоб могли протиставитись японській навалі. Куомінтанґ не спромігся на динамічну ідеологічно-програмову офензиву проти своїх ворогів. Уряд не змобілізував тотально засобів, потрібних для протиставлення високорафінованим російському і японському імперіялізмам.

Недоцінивши значення націоналістів у 20-х роках, Росія, використовуючи набутий досвід, переорганізувала свої сили і поновила агресію проти Китаю. Нова стратегія різнилася від попередньої ударами в найслабші місця Китаю, себто відриванням від материка окраїн — Манджурії, Монголії, Сінкіянґу і т. д. (В той час Японія поволі експансувала в Східному і Північно-Східному Китаї). В зовнішній політиці Росія повила обережну акцію, представляючи себе оборонцем Китаю проти інших імперіялістів. Гаріет Л. Мур переконана, що під час манджурської кризи «постави советського уряду давала сильний поштовх китайським націоналістичним аспіраціям».⁵⁵⁾ Росіяни прагнули зробити японців і китайців непримиреними ворогами, а рівночасно переконати китайців, що нібито Росія, а не Захід, є єдиним справжнім приятелем Китаю.

Росія доручила комуністам організувати в Китаї збройні повстання з метою хаотизувати господарство і суспільно-політичні відносини, наголошуючи опанування провінції (себто селянства). Цю тактику Чіянґ Кай-шек окреслює так: »... Китайські комуністи засвоїли методи насильства,

⁵⁴⁾ Werner Levi., op. cit., p. 195.

⁵⁵⁾ Harriet L. Moore, "Soviet Far Eastern Policy, 1931-1945." Princeton University Press, 1945. p. 20.

приміновані розбійницькими бандами з китайської історії... Вони завели панування терору між масами і спричинили ненависть поміж землевласниками і наймитами⁵⁶⁾ Проф. Ліу пише: «Від 1929 до 1931 року громадянські війни і комуністичні повстання покривали грибом ясні надії національного уряду»⁵⁷⁾ В 1930-1931 роках урядові війська провели три збройні кампанії проти комуністів, не вповні успішні, бо комуністам удалося втекти в гористі простори. Після т. зв. манджурської кризи комуністи розпочали нову акцію під гаслом: «доки Чіянті не уступить, доти неможливо боротися з Японією».

Черговий етап китайської національної революції (1932-1937) помітний жвавішою міжнародною активністю. Росія і Японія повели більш енергійний тиск на Китай, чим виявили, що обидві потуги мали імперіялістичні заміри супроти Китаю та що час наглив провести підготовку оборонних спроможностей нації.

У внутрішній політиці помітною подією був великий вплив німців, які зайнялися розбудовою китайської армії й індустрії та вели жваву торгівлю. Інші європейські держави зреклися багато зі своїх спеціальних привілеїв у Китаї, перестали піддержувати секціоналістів і почали трактувати нанкінський уряд більш-менш як суверенний, проте не як рівнорядний їм і репрезентуючий світову великодержаву.

Всі позначки вказували на те, що Японія підготовляється до великої імперіялістичної експансії. В 1931 р. японці раптово поширили свої впливи в Манджурії, але Китай ще не мав сили їм спротивитись, а від Заходу допомоги не дістав. Росія проголосила її рівнорядне ставлення до Китаю і до Японії. Ворошилов, комісар оборони СРСР, заявив: «Советський уряд не допомагав і не допомагає жадним способом ані китайцям, ані японцям у Манджурії»⁵⁸⁾ і ця заява причинилася до відновлення офіційних взаємин між Нанкінгом і Москвою (1932 р.). Проф. Тойнбі дає вдумливе пояснення, чому Китай відновив приязні взаємини з Росією. Він твердить, що це сталося в наслідок китайської «втрати віри в урятування ситуації через Лігу Націй і з огляду на невблаганну konieczність знайти для Китаю «зовсім реальну допомогу» в болочому питанні японської агресії»⁵⁹⁾

Японія загрожувала рівною мірою існуванню Росії і Китаю. В цьому періоді Китай став фактично ареною конкуренції за впливи між Росією, Японією, Німеччиною, США і Західною Європою. Росія хотіла з'єднати собі Китай проти Японії, Японія — проти Росії, США — проти Японії, Німеччина — проти Росії, Велика Британія і Франція прагнули неутралізувати в Китаї надмірні російські та німецькі впливи.

Найбільш плянову, систематичну й широко розподілену офензиву для зискання впливів у Китаї повела Росія. Значною мірою їй удалося не допустити до стабілізації внутрішніх відносин у Китаї. Нанкін був приму-

⁵⁶⁾ "Soviet Russia in China," pp. 60-61.

⁵⁷⁾ "A Military History of Modern China," p. 74.

⁵⁸⁾ "Soviet Union Review," December 1931, pp. 235-236.

⁵⁹⁾ A. J. Toynbee, "Survey of International Affairs, 1932," Oxford University Press, London: Humphrey Milford, 1933. pp. 417-418.

шений вести як мілітарні експедиції проти комуністичної партизанки, так і політичні та соціально-економічні протизаходи. В 1932 р. Чіянґ Кай-шек вирішив, що на два фронти не всілі воювати: щоб можна звернутися чолом проти зовнішнього ворога, треба замирити запілля. Націоналісти повели четверту більшу кампанію проти комуністів, але й ця не завершилась успіхом, бо в той час японці розпочали збройний наступ у Північному Китаї і туди треба було відкликати війська. Таким способом комуністи знову врятувалися від повної ліквідації. Чіянґ пише про цей подвійний фронт так: «Китай був посередині між двома силами. Це сталося тому, що китайські комуністи, на доручення Москви, координували свої збройні повстання з агресією японських мілітаристів».⁶⁰ І далі: «Фактично Японія і Росія мали спільну мету: обидві вони прагнули ізолювати нас від західних потуг, зокрема від США, щоб ми стали легшою здобичкою для них».⁶¹ Російський політик Мотилев, бажаючи наставити Китай вороже супроти Великої Британії, писав:

«Щодо англійського уряду в тому періоді, то він дивився на манджурську пригоду прихильно, сподіваючись, що Японія буде довгий час зайнята в Манджурії і продовжуватиме свої дії в решті Китаю (де є великі англійські капіталовкладення) і в Південному морі (де знаходяться англійські посілости). А тому що Англія не мала великого заінтересування в Манджурії, англійський капітал міг із задоволенням дивитися, як Японія, зайнявши Манджурію, вибила ґрунт з-під ніг традиційних американських принципів у Китаї та створила базу для антисовєтської війни».⁶²

Китаєві не вдалося домовитись з японцями до згоди і спільного фронту проти Росії, тому що Японія, подібно гітлерівській Німеччині, була опанована короткозорими імперіялістами, які були фанатиками візії великої східно-азійської імперії і вимагали безумовної капітуляції китайців. Знову ж Росія, використовуючи японську загрозу Китаєві, прикинулася захисником Китаю. Один дослідник азійської політики Росії в тому періоді пише: «Ставлення совєтського уряду дало сильний поштовх націоналістичним аспіраціям Китаю».⁶³

Китайські комуністи виступали як патріоти і домогалися створення солідарного фронту всіх китайців проти Японії. В 1935 р. комуністи розпочали політичну акцію під кличем: «За співпрацю між Куомінтангом і Китайською комуністичною партією для спротиву Японії і врятування нації». Це був початок нової мирної коекзистенції через «народний фронт». Тоді виступили наверх т. зв. неутралісти, групи, які формально бажали замирення між націоналістами і комуністами, а фактично були симпатиками Росії, плодом російських впливів з 20-их років.

В 30-их роках Росія вела в Східній Азії складну політику, як каже Чіянґ: «Зовнішня діяльність совєтської Росії була дволична».⁶⁴ Декляра-

⁶⁰) "Soviet Russia in China," p. 66.

⁶¹) Ibid., p. 70.

⁶²) "Origin and Development of the Pacific Ocean Nexus of Contradictions." Sotsekgiz, Moscow, 1939, p. 132-133.

⁶³) H. L. Moore, "Soviet Far Eastern Policy," op. cit., p. 20.

⁶⁴) "Soviet Russia in China," p. 69.

тивно Росія заявлялася за Китай проти Японії, але в той же час вела постійні переговори з Японією для покращання взаємин коштом Китаю. Г. Л. Мур стверджує, що «Москва намагалася всіма можливими заходами уникнути провокування Японії — навіть коштом жертви».⁶⁵⁾ Знову ж у Китаї вона через комуністів намагалася безперервно послаблювати націоналістів, як теж відчужити їх від Заходу.

В 1936 р. комуністи, використовуючи зростаючу японську загрозу, посилили пропагандивну офензиву з метою внутрішнього «миру». Наслідком цієї кампанії був помітний зріст нейтральних елементів, які дали себе переконати, що комуністи насправду хочуть воювати проти Японії. Націоналісти теж їм повірили, а президент Чіанг Кай-шек, маючи на увазі комуністів, заявив: «Деклярація китайської комуністичної партії є доказом, що національна свідомість затріумфувала над усіма іншими міркуваннями».⁶⁶⁾ Комуністів прийнято до національного уряду як китайську партію. Однак комуністи мали інші пляни. Як ствердив багато років пізніше Чіанг: «Вони в особі Сталіна мали зверхнього керівника, шефа російських комуністів. Їхні акції вповні засвідчили, що принцип першості інтересів советської Росії стоїть над власними інтересами китайських комуністів».⁶⁷⁾ Г. Л. Мур так з'ясовує тодішню російську аргументацію для переконання націоналістів:

«Москва далі наголошувала, що поскільки нанкінський уряд реалізував політику спротиву Японії, творення спільного фронту для боротьби з Японією було б нонсенсом, якщо б цей фронт був спрямований також проти Нанкіну, тож мусить він постати лиш у спілці з Нанкіном».⁶⁸⁾

Дня 21. 8. 1937 р. Китай заключив з Росією пакт неагресії. Китайці покладали великі надії на Росію, про новий договір вони говорили як про «початок колективної безпеки для тихоокеанських країн через взаємну запоруку неагресії».⁶⁹⁾ Отже Китай повернув до політики з 20-их років — посоюзнення з Росією.

Серед усього того стратегічного замішання в 30-их роках, з-поміж великодержав у відношенні до Китаю перемогла Росія. Згаданий пакт причинився значною мірою до непримиренного збройного удару між Китаєм і Японією, яка була переконана про скорі виєлімінування Китаю як серйозної сили.

(Далі буде)

⁶⁵⁾ H. L. Moore, *op. cit.*, p. 39.

⁶⁶⁾ "Soviet Russia in China," p. 81.

⁶⁷⁾ *Ibid.*, p. 86.

⁶⁸⁾ "Soviet Far Eastern Policy," p. 77.

⁶⁹⁾ "Chinese Year Book 1938-39," The Commercial Press, Ltd., China, 1939. p. 615.

МИХАЙЛО ПАВЛЮК

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ СССР

(Закінчення)

Сучасний (хрущовський) період зовнішньої торгівлі СССР

На січневому пленумі ЦК КПСС у 1955 р. Хрущов засудив політику «крутого піднесення» легкої промисловості та настоював на максимальному розвитку важкої промисловості і машинобудівництва. Про напрямок зовнішньої торгівлі нічого не було сказано. На Заході цю заяву тлумачили, як зворот до сталінського напрямку розвитку советської промисловості. Але скоро заіснували факти, які довели, що Хрущов вніс дещо своє, відмінне. Московське радіо повідомило, 2 лютого того ж року, про заключення, на 12 років, угоди між СССР та Індією на загальну суму 500,0 мільйонів рублів для будівництва в Індії агрегатів важкої чорної металургії з виробничими можливостями продукувати один мільйон тонн криці. Потім совети почали експорт зброї до Єгипту. Як твердять західні джерела, совети продали Єгиптові зброю, а не передали безкоштовно. Потім відкрили кредит на 350,0 мільйонів рублів Сирії для побудови електровень. Пізніше уклали угоду з Туреччиною на будівництво та постачання устаткування заводів. У грудні 1957 р. на конференції в Каїрі пропонували азійським та африканським державам свою технічну й економічну допомогу для розбудови їх промисловості. Совети не забули і Південної Америки. Є вістки, що роблять пропозиції Бразилії постачати їй машинове устаткування та своїх техніків для розбудови її промисловості.

Цих фактів досить, щоб устійнити, який характер советської економічної експансії вважає Хрущов за найдоцільніший. Без сумніву, хрущовський плян має за мету не тільки посилити індустріалізацію СССР та її військову промисловість, а й економічну експансію продукцією важкого машинобудівництва (бломенти, прокатні стани, вальці, турбіни, мотори великої потужности, заводські паротяги і т. п.). А все це потребує металу, переважно криці. Отже, загальні контури хрущовської політики зовнішньої торгівлі зарисовуються досить ясно: експорт важкого машинового устаткування на умовах довготермінового кредитування, а поруч із тим повне технічне керівництво роботами теж на умовах довготермінового кредитування. Ясно, що це зовсім новий період зовнішньої торгівлі СССР, не схожий на всі попередні. Це плян допомоги відсталім країнам подібний до пляну США. Питання тільки в тому, наскільки він можливий до здійснення, себто — чи не є це більш пропагандивна акція, ніж справжній намір тривалої та більшої допомоги такого роду експортом і кредитуванням?

Для орієнтовної відповіді на це питання необхідно розглянути основні чинники, що можуть впливати на хід цієї акції, особливо економічні моменти, які можуть сприяти її успіхові:

1) Хоч усі предмети советського виробництва з асортименту важких машин, як правило, поступаються якістю та модерністю перед виробленими на Заході, але вони для Кремля на 25-30% дешевші, ніж для будь-якої фірми західної держави. Тому СССР може успішно конкурувати з фірмами Заходу, особливо при умові довготермінового кредитування. Ні одна приватна фірма Заходу не в стані дати кредит на 10-12 років, як це робить СССР, скажемо, в Індії, та ще з розрахунку сплати лиш 2 1/2% за користування кредитом. До того кожна відстала країна в наші часи прагне якнайскоріше індустріалізуватись і не претендує на наймодерніше устаткування. Приватні фірми Заходу можуть робити значні інвестиції капіталу в будівництві для себе, але вкладати капітали в будівництво якоїсь відсталої держави вони можуть лиш у пляні американської допомоги відсталим країнам під урядовою гарантією США чи Світового Банку.

Отже, в хрущовський період зовнішньої торгівлі СССР Кремль розпочав економічну експансію на таких вигідних для відсталих країн умовах, що відкривають йому шлях не тільки в ті країни, які займають невтральну позицію у змаганні Сходу з Заходом, а і в країни Азії та Африки, що рішуче стоять на боці Заходу (напр., Туреччина).

2) Як відомо, совети, починаючи з першої п'ятирічки, себто вже 30 років, розвивали важке машинобудування і на ці часи досягли певних успіхів як у самому їх виробництві, так і в їх монтажі. Коли в період «крутого піднесення» совети зазнали невдачі навіть у спробі розгорнути підготовку виробництва предметів широкого вжитку для економічної експансії, то тепер Хрущов кидає в економічний наступ найбільш розвинену галузь советської невійськової продукції, себто в акцію пущені найважливіші козири советського господарства.

Так вирисовуються два основні чинники, що можуть сприяти успіхові економічної експансії СССР у сучасний хрущовський період політики зовнішньої торгівлі СССР.

Поруч із тим є низка поважних чинників, що можуть загальмувати розвиток експансії зовнішньої торгівлі СССР, які полягають у наступному:

1) Совети не мають змоги кредитувати відсталі країни фінансовим кредитуванням — рублями, бо советський рубль не є обратимою валютою і на нього нічого не можна купити за межами СССР. Під цю пору немає ніяких виглядів, щоб советський рубль мав якусь шансу для виходу на міжнародний фінансовий ринок. Американська допомога відсталим країнам завжди йде в долярах, на які можна купити або замовити потрібне чи в самій Америці, чи в інших державах Заходу. Совети можуть кредитувати лише своїми матеріалами, устаткуванням, машинами та роботою советського технічного персоналу, себто тим, чого самим советам постійно бракує.

2) Хрущовський плян економічної експансії полягає в посиленому вивозі продукції важкого машинобудівництва. Це означає посилений вивіз

предметів, яких сам СРСР не має у достатній кількості. Основна складова частина цих машин це чавун, залізо та різних сортів криця. Зі змісту заяв радянських представників на конференції азійських і африканських народів виходить, що СРСР може індустріалізувати всі країни силами лише свого видобутку руди та витопом з неї чавуну, заліза і криці. Цій пропагандивній заяві радянської делегації сприяла та немало-важна обставина, що радянській пропаганді протягом п'ятої п'ятирічки пощастило переконати західних експертів у тому, що СРСР має колосальний, постійно зростаючий, приріст продукції чавуну, заліза і криці. Ця радянська пропаганда виглядає так:

Запланований зріст продукції за роки				
Предмети	1951-1955	1955	1956-1960	1960
Чавун	76,0%	33,3 млн. тонн	59,0 %	53,0 млн. тонн
Криця	62,0	45,2	51,0	68,3
Вальцювання	64,0	37,7	52,0	52,7 ¹⁾

На основі цих радянських даних західні експерти так обчислюють питому вагу продукції криці радянського блоку в порівнянні з Заходом (у відсотках):

Рік	Радянський блок	Захід	Разом
1929	10,0	90,0	100,0
1949	26,0	74,0	100,0
1953	31,0	69,0	100,0
1960	38,0	62,0	100,0
1960	77,0 млн. тонн	202,0 м. тонн	279,0 млн. тонн ²⁾

Із таблиць видно, що на 1960 рік радянська продукція криці може складати 88,3% всієї продукції радянського блоку, або 68,0 мільйонів тонн. Цей рахунок є занадто перебільшений. Це можна бачити з короткої аналізи умов продукції криці в СРСР. Сировиною для криці може бути лише чавун та скрап (залізо, чавун і криця, що за непридатністю в господарстві чи у війську потрапляють на перетоплювання). Основним сировинцем є чавун. Аж до початку другої світової війни радянська продукція чавуну була настільки недостатньою, що тільки, приблизно, біля 1939 р. СРСР випroduкував таку кількість чавуну, яка могла б бути випущена домнами царату, навіть без збільшення їх кількості та модернізації доменного процесу. Це можна бачити з наступної таблиці:

¹⁾ »Директиви 19 с'їзду КПРС по п'ятому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1951-1955 гг.« »(Правда», 15. 1. 1956).

²⁾ Trends in Economic Growth: A Comparison of the Western Powers and the Soviet Bloc; a Study Prepared for the Joint Committee on the Economic Report, 83rd Congress, 2nd Session, Washington 1955, p. 339.

**Витоплювання чавуну в Росії та СРСР за роки з 1913 по 1937
(в мільйонах тонн)³**

Рік	Витоплювання за рік	Недодано в порівнянні з 1913 р.	Надвишка в порівнянні з 1913 р.	Наростаюча нестача	Надвишка
1913	4,2	—	—	—	—
1919	—	3,5	—	3,5	—
1920	0,1	4,1	—	7,6	—
1921	0,1	4,1	—	11,7	—
1922	0,2	4,0	—	15,7	—
1923	0,3	3,9	—	19,6	—
1924	0,7	3,5	—	23,1	—
1925	1,3	2,9	—	26,0	—
1926	2,2	2,0	—	28,0	—
1927	3,0	1,2	—	29,2	—
1928	3,3	0,9	—	30,1	—
1929	3,9	0,3	—	30,4	—
1930	4,5	—	0,3	30,1	—
1931	5,2	—	1,0	29,1	—
1932	6,2	—	2,0	27,1	—
1933	7,2	—	3,0	24,1	—
1934	8,6	—	4,4	19,7	—
1935	10,2	—	6,0	13,7	—
1936	11,8	—	7,6	6,1	—
1937	14,5	—	10,3	—	4,3

З таблиці видно, що СРСР витратив аж 12 років, щоб досягти рівня продукції чавуну 1913 року; далі витратив ще 8 років, щоб випродувати ту кількість чавуну, що була недодана за попередні 12 років у порівнянні з витопленням чавуну в 1913 році. Фактично СРСР досяг пересічного рівня випуску чавуну 1913 року пізніше, ніж у 1930 р. та пізніше ніж у 1937 р. покрити нестачу в 30,4 мільйонів тонн чавуну, бо таблиця складена за радянськими даними, що є завжди перебільшені на 10-20%⁴) Тому слід уважати, що тільки біля 1940 р. СРСР випродував таку кількість чавуну, яка могла б бути випродувана за цей період домами царату за станом на 1913 рік. Отже, і по 23 роках СРСР був таким же бідним на чавун, як і царат у 1913 році.

В наслідок війни з Німеччиною, СРСР протягом трьох років був позбавлений можливості продувати чавун в Україні. Це спричинилось до зменшення витоплювання чавуну на 70% у порівнянні з 1940 роком.

3) Таблиця складена інж. С. Кирсановим на основі даних, що були наведені в праці проф. Ляценка «Історія народного господарства СРСР», т. III, Ленінград 1956, стор. 167, 226, 294 і 391. «Вестник Інститута по Изучению СССР», Мюнхен 1957, стр. 102.

4) Оцінка радянських показників виконання плану дана нами в спеціальній статті «Хиби радянських показників виконання планів». («Визвольний Шлях», Лондон, квітень 1957 р. стор. 387-397).

По закінченні війни Кремль увесь час подавав лише відсотки зросту продукції чавуну, переважаю від невідомого його випуску за попередній період. Ця нова метода пропаганди цифрами відсотків тяглася приблизно 11 років. Наслідок цієї пропаганди був такий, що на Заході почали вірити в можливість досягнення високих відсотків зросту продукції чавуну в СРСР. На підставі цих відсотків на Заході виникло багато обчислень советської продукції чавуну в розмірах, що могли сприяти пропаганді Кремля. Лиш у 1956 р. виявилось із заяв найвідповідальніших партійних працівників Уралу, що СРСР стоїть перед глибокою кризою катастрофальної нестачі залізної руди для всієї уральської чорної металургії.⁵⁾ Криза виявилась такою поважною, що вся уральська чорна металургія була примушена переходити на низькоякісні руди.

Очевидно, що спроба постачати домни Уралу та Сибіру рудою з малим відсотком заліза не дала бажаного ефекту, бо вже в грудні 1956 р. Хрущов знизив відсоток збільшення видобутку руди, а пізніше плян на шосту п'ятирічку став трактуватись, як провізоричний і тепер іде мова вже не про п'ятирічний плян, а про семирічний. Щоб скапіталізувати гарні наслідки десятирічної пропаганди методом подавання лиш відсотків зросту продукції, спритний Хрущов наказав видати «Статистичний збірник», що мав би подати «правдиві» дані. Мікоян, щоб здобути довір'я до статистичного збірника, осудив прилюдно, на XX-му з'їзді КПСС, попередню роботу Центрального Статистичного Управління (ЦСУ).⁶⁾

Як і слід було чекати, хрущовський «Статистичний збірник» виявився таким же ненадійним джерелом інформації, як і все, що подавалось за Сталіна. Навіть на Заході скоро переконались, що новий «Статистичний збірник» подає тільки вигідні для СРСР дані, та й то вони нічим не підтверджені. Тому про продукцію чавуну за весь період від 1946 р. до цього часу нема ніяких певних даних. Можна тільки ствердити, що по змодернізуванні та урухомленні домн України, наступив значний зріст продукції чавуну приблизно наприкінці сорокових років та на початку п'ятидесятих, а далі почався імовірний значний спад у наслідок браку якісної руди на Уралі та в Сибіру. Так стоїть справа з основною сировиною для витоплювання криці.

По закінченні війни значно краще стояла справа з другим ґатунком сирівців для витоплювання криці — із скрапом заліза, чавуну та криці. Друга світова війна спричинила такі великі руїни, що по війні СРСР мав змогу постачати свої мартенівські печі цим ґатунком сирівців, припускаємо, навіть протягом декількох років. По наладнанні транспорту, СРСР вивіз увесь скрап із Східньої Німеччини, Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини, Угорщини, навіть значну частину скрапу Західньої Німеч-

⁵⁾ Шереметьєв А. Г. — «Правда», 25. 2. 1956 р.; Лаптев Н. В. — «Правда», 23. 2. 1956 р. Докладніше про це ми подали в статті «Грабунок вугілля і руди України». («Визвольний Шлях», Лондон, червень 1957 р., стор. 637-646).

⁶⁾ Мікоян А. — Промова на XX з'їзді КПСС, брошура, стор. 33-34.

чини, в останньому випадку — купуючи його за безцін. Отже, найбільша частина скрапу металу, що його дала війна, потрапила до рук СССР. Цей найцінніший сирівець для витоплювання криці можна обчислити в декілька десятків мільйонів тонн. Використання його советами спричинилось до значного підвищення випуску криці та заліза на протязі 3-5 років. Але біля 1956 р. цей сирівець вичерпався, і тепер СССР може розраховувати тільки на дуже мізерні надходження скрапу металу. Тепер для СССР в обох гатунках сирівців для витоплювання криці настали кризові часи. Тим часом хрущовський пропагандивний «Статистичний збірник» подає такі показники витоплювання криці на певні роки у порівнянні з США (зіставлення наше, в мільйонах тонн):

Рік	1913	1929	1935	1940	1945	1950	1953	1955
СССР	4, 3	4, 9	12, 6	18, 3	12, 3	27, 3	38, 1	45, 3
США	32, 7	56, 1	34, 6	60, 8	72, 3	87, 8	101, 2	106, 4
СССР у %%% до США	13, 1	8, 7	36, 3	30, 0	16, 9	31, 0	37, 6	42, 5 7)

Навіть із советських даних видно, що найбільший зріст продукції криці припадає на роки 1947-1953. Далі зріст значно уповільнюється, бо вичерпання скрапу металу вже позначилось на продукції криці. При цьому не треба забувати, що ці советські дані, як завжди, перебільшені на 15-20%.

Отже, в порівнянні з 1940 роком, продукція криці зросла, можливо, в два рази. Але ще раз підкреслюємо, що цьому найбільше сприяли декілька десятків мільйонів тонн скрапу металу, що дістались советам переважно як воєнна здобич. До того треба відмітити, що збільшення продукції криці значне, але потреба в ній зросла більше ніж у два рази, в порівнянні з передвоєнними часами. По війні на СССР, як на головного producenta всього советського бльоку, ліг тягар постачати метал усім сателітам, Північній Кореї і Китаєві. Отже, треба припускати, що натеper увесь советський блок і сам СССР відчувають брак криці, чавуну та заліза навіть більше, ніж у 1940 році.

Ця коротка аналіза доводить, що метушливий, нахабний та агресивний Хрущов, пропонуючи всім азійським та африканським країнам допомогти розбудувати їхню промисловість, має перш за все пропагандивну мету, щоб таким способом посилити советську інфільтрацію в ці країни. Він намагається пропхати туди, під виглядом советських техніків та експертів, свій шпигунський апарат. Для досягнення цієї мети Хрущов може принести в жертву навіть деякі, досить пекучі, потреби розбудови самого СССР. Звичайно, СССР не має ніяких шансів ефективно допомогти Африці та Азії, але у всякому випадку буде дещо зроблено для того, щоб мати хоч тимчасовий пропагандивний успіх.

Маємо враження, що початок такого курсу політики зовнішньої торгівлі СССР виник під впливом загального агресивного наставлення за-

7) ЦСУ СССР — «Народное хозяйство СССР», Статистический сборник, Москва, 1956 г., стр. 63, 69, 71, 75, 79, 87; U.S. Bureau of Census: 1952, 1956. Statistical Abstract of the U.S., pp. 479, 482, 685, 820, 737, 740, 743, 829, 840.

кордонної політики Хрущова. Але широкі обіцянки представників СССР на конференції в Каїрі подиктовані ще і наявністю депресії у США. Зовнішня політика Хрущова полягає в постійному залюбованні держав Західної Європи і в намаганні здобути для СССР симпатії азійських та африканських, переважно молодих, держав. Коли йде про останнє, то для цього мало самих доброзичливих заяв, а треба їх підкріпляти певною матеріальною допомогою. А це, як ми бачили з аналізу стану советських досягнень у ділянках найбільш розвиненої в СССР цивільної промисловості — чорної металургії та важкого машинобудівництва, — є для Кремля завданням не таким простим і вигідним. Але очевидно, Кремль піде й на матеріальні втрати, бо іншого виходу для здійснення більш-менш ефективної економічної експансії він не має.

На каїрській конференції советські представники твердили, що допомога СССР країнам Африки та Азії, за період від початку 1955 по 1957 р. включно, виносить 1,9 мільярдів доларів. У цю суму включена і допомога Китаєві, Північній Кореї і Північному В'єтнамові. Перевірити правдивість того твердження нема можливості. Проте відомо, що советська допомога некомуністичним країнам Азії та Африки принаймні 10 разів менша. Крім цього совети можуть перераховувати рублі на долари по по своєму офіційальному курсі рубля і так у декілька разів збільшувати дійсний розмір допомоги. Все ж таки не можна недоцінювати значення початків советської економічної агресії. А політичні наслідки її вже і за ці два роки набагато перевищують її економічну суть. Щоб побачити мізерність советської «допомоги», варт пригадати розміри допомоги США вільному світові в період з 1945 по 1954 р. (у мільйонах доларів):

Загальна чиста допомога та кредит	48998,0
В тому числі:	
Мілітарного характеру	13464,0
Господарського характеру	35534,0
В тому госп. допом. та кредит:	
Західній Європі	23991,0
Східній Європі	1097,0
Близький Схід і Африка	2200,0
Південна Азія	431,0
Азія і Пацифік	5911,0
Латинська Америка	950,0
Об'єднані Нації	946,0
Канада	8,0 ⁸⁾

Крім того за роки 1955, 1956 і 1957 США уділили допомоги не менше 10,0 мільярдів доларів.

Дальшою особливістю сучасного хрущовського періоду зовнішньої торгівлі СССР є спроба, допомагаючи державам Африки та Азії, переключити видатки на цю допомогу чи хоч їх частину на західні держави. Для цього були проведені наступні заходи різноманітного характеру:

а) Для посилення валютних фондів Державного Банку СССР була розпочата кампанія сприяння туризму. Ми вже згадували, що в 1935 році,

⁸⁾ Statistical Abstract of the United States, 1955, Washington, D.C. 1955, pp. 891-899.

коли СССР потребував чужинецької обітимої валюти, була розпочата кампанія сприяння туризмові з країн Заходу. Тепер цю акцію розгорнено в значно більших розмірах. Як тоді, так і тепер виявилось, що штучно високий курс рубля стримує вплив туристів у СССР. Тому навесні 1956 р. був дозволений для туристів пільговий курс (1 долар-10 рублів), себто курс рубля знижено 2 1/2 раза. (У 1935 р. курс рубля був знижений приблизно в 3 рази). Які є надходження обітимої валюти в касу советського банку, ми не знаємо, але гадаємо, що туризм приносить советам певну суму долларів, фунтів, франків і марок.

б) Кремль винайшов тепер ще простішу методу одержувати чужинецьку обітиму валюту, ніж мати мороку з туристами. Він спромігся втягти в допомогу для СССР поважну кількість політичних емігрантів. Мова йде про пересилку пачок в СССР та країни сателітів. Накладаючи на речі в пачках мито такого розміру, що, як правило, дорівнює майже вартості предмету, советський банк одержує стільки ж, скільки той кому пересилалась пакунок.

в) СССР досяг ще інших успіхів в одержанні допомоги для себе від США. По придушенні угорської революції, Кадар звернувся з проханням до США про допомогу Угорщині для налагодження господарства і для задовільнення потреб населення. Кадарові, щоправда, відмовлено, зате польському комуністичному урядові Гомулки США дали допомогу в сумі 150 мільйонів долларів, а в цьому бюджетовому році намічено видати йому 75 мільйонів долларів. Таким чином Кремль одержав можливість не витрачати своїх коштів на допомогу Польщі. Коли Хрущов на початку цього року мав зустріч з Гомулкою, західні коментатори пояснювали її бажанням Хрущова відмовити Гомулку брати допомогу від США. Проте той факт, що Гомулка погодився на одержання допомоги, доводить зовсім протилежне, себто — що Хрущов радив Гомулці допомогу брати та ще якомога побільшу. Бо ж кожна допомога сателітам є допомогою і самому СССР.

Немає сумніву, що всі три згадані заходи Кремля для притягнення в СССР обітимої валюти дають йому значну підтримку в його економічній експансії в Азії та Африці. Проте для скріплення цієї експансії Кремль вживав ще й інших, менш вигідних, заходів, які полягають у наступному:

а) Гостра постійна нестача в господарстві СССР чавуну, заліза та криці примушує Кремль шукати шляхів для купівлі цих предметів на Заході. Американське ембарго на всі ці предмети, діюче від часів корейської війни, було довший час для СССР майже непереможною перешкодою. Советам часом щастило укласти угоди та замовляти в Європі, на дуже невикладних умовах, торговельні пароплави, на які, як відомо, потрібно багато металу, але їм не вдавалось придбати метал, як матеріал. Американське ембарго діє і під цю пору, але сильна депресія в США та позначки її в Європі примушують такі держави, як Західна Німеччина, Англія, Бельгія та Швеція гарячково шукати ринку збуту для продукції своєї важкої чорної металургії. Так склалася вигідна для СССР кон'юнктура на ринку збуту металу і СССР тепер її використовує. Майже кож-

ного дня напливають вістки про успіхи СССР у цьому відношенні. Незабаром має бути підписана торговельна угода СССР з Німеччиною, терміном на три роки, в сумі 263 мільйонів англійських фунтів.⁹⁾ Ця сума є мінімальною і буде в процесі здійснення угоди, правдоподібно, перевищена та дасть обіг біля одного мільярда доларів. За цією угодою, Західня Німеччина має постачати майже виключно метал у формі виробів важкого машинобудівництва та важкого устаткування, а також вальцьовану крицю і залізо. СССР має постачати нафту, ліс, бавовну і зерно.

Недавно сім представників англійської важкої чорної металургії розпочали в Москві переговори про можливість торгівлі з СССР продукцією англійської важкої індустрії. Ситуація тепер така, що заключення угоди на більшу чи меншу суму запевнене. Більш ніж імовірно, що за прикладом Німеччини і Англії підуть і менші продуценти чорного металу в Європі. ¹⁰⁾ Отже можна припускати, що Кремлеві пощастить закупити досить значну кількість металу у виробках та півфабрикатах.

б) Щоб здобути цей метал, Кремль застосовує методи йому абсолютно не вигідні. До цього періоду Кремль використовував свою систему монополії зовнішньої торгівлі для закупу необхідного та продажу непотрібного. Цього правила Кремль не завжди міг додержатись, але постійно прагнув до цього. Тепер монополія зовнішньої торгівлі в СССР використовується Кремлем для поширення торговельних зв'язків з державами, в яких можна купити необхідне для СССР та з державами, які СССР хоче мати під своїм торговельним впливом. З цією метою Кремль широко застосовує перепродаж (реекспорт). І так, напр., він купує бавовну в Єгипті, ліс і целюлозу в Фінляндії та продає їх Західній Німеччині. Продає зерно Єгиптові, Німеччині і Англії, а сам купує зерно в Австралії, м'ясо — в Аргентині, масло — в Данії і Голляндії. Польща купує зерно в Канаді і т. п. Такий перепродаж не вигідний для СССР з економічного погляду, але прагнення за всяку ціну інтенсифікувати зовнішню торгівлю і закупити якнайбільше машин та криці примушує Кремль йти на певні втрати. Система монополії зовнішньої торгівлі для таких оперецій значно зручніша, ніж система зовнішньої торгівлі вільного світу. Отже і метода перепродажу, хоч і з втратами, дає СССР можливість широкого маневрування в зовнішній торгівлі, що значною мірою сприяє економічній експансії СССР.

Зокрема слід відмітити, що в сучасний період зовнішньої торгівлі СССР продовжується підготовка советської легкої промисловости для продукції на експорт у прискореному темпі. Так, напр., совети склали угоду з Англією про перенесення та монтаж заводу гумових опон для авт. Цей завод має бути перевезений з Англії в Дніпропетровське. Біля 50 англійських фірм уже почали роботу для випroduкування додаткового устаткування. Вартість заводу обчислюється в 50 мільйонів доларів.

Для доповнення картини советської зовнішньо-торговельної активності слід відмітити пропозицію Кремля про ширшу торгівлю з США, з ме-

9) "Daily Telegraph", London, 9 April 1958, p. 1.

10) "Daily Telegraph", London, 17 April 1958, p. 1.

тою нібито «допомогти США при теперішній депресії в їх труднощах збуту», а далі — пропозицію Ізраїлеві допомогти в розбудові його промисловості та заключення угоди з кооперативним об'єднанням Англії про кліринговий обмін у сумі 125,0 тисяч фунтів, за якою СРСР має постачати 5,0 тисяч тонн пшениці в заміну за текстиль, трикотаж та взуття.¹¹⁾

Вже майже три роки ми є свідками посиленої активності СРСР на ринках міжнародної торгівлі. Впродовж останніх 4-5 місяців ця активність ще зросла. Сильне міжнародне напруження спонукує Хрущова до збільшення пропозицій вільному світові щодо всяких торговельних операцій із СРСР. Цими пропозиціями Хрущов хоче переконати вільний світ, що СРСР прагне до зменшення міжнародного напруження.

Немає сумніву, що за три роки обіги зовнішньої торгівлі СРСР значно зросли. Дотичних цифрових даних не маємо, але деякі економісти припускають, що ці обіги зросли пересічно на 100% та перевищують 1,0 мільярд доларів. У той же час уже ці три роки показали, що СРСР не диспонує достатніми товарними фондами для експорту. Для підтримки своїх пропагандивних заяв і своїх політичних потягнень, особливо в Азії та Африці, СРСР може дещо виділити на експорт, але не так багато. Навіть на 20-25% нижча собівартість советської продукції під цю пору не дозволяє СРСР використати цей корисний для нього чинник для поширення експорту. Давній перманентний голод на майже всі гатунки краму в самому СРСР, його сателітах та Китаї тепер, як і перед війною, обмежує советські експортні можливості. Совети без великої шкоди для свого господарства можуть експортувати лише ліс, целюлозу (продукт переробки лісу), нафту і її продукти та український антрацит. Отже товарна база для експорту являє собою переважно сировину з нечисленним асортиментом. Мала ефективність советського сільського господарства і господарства всього советського блоку найдошкульніше вдаряє по їхніх експортних можливостях. За часів царату і за советів ліс завжди був одним із надійніших предметів експорту. Але коли тепер СРСР сам ввозить ліс із Фінляндії, можемо з певністю припускати, що фонди експортного лісу в СРСР значною мірою вичерпані. Доказом цього є хижачке нищення лісів у Карпатах, вирубування недостиглих дерев, заповідників і т. п.¹²⁾

На перешкоді посиленню експорту стоїть також необхідність поліпшувати постачання населення. Можна сказати, що заворушення у Східній Німеччині, Польщі, Румунії, революція в Угорщині, численні рухи явного і прихованого спротиву в самому СРСР, особливо в Україні, причинились не тільки до зниження експортних можливостей СРСР, а і до необхідності масово ввозити предмети харчування. Трудно при-

¹¹⁾ Радіо Гамбург, від 21. 4. 1958 р.; »Derby Evening Telegraph«, 10. 4. 1958, р. 20.

¹²⁾ Цікаві матеріали про советське лісове господарство, в тому і в Україні, подає доцент А. Я. Парамонов, з яких виходить, що СРСР не диспонує під цю пору давньою кількістю експортного лісу. (»Послевоенная организация лесного хозяйства в СССР«, »Вестник Института по Изучению СССР«, Мюнхен, ном. 1 (22), стр. 22-38).

пустити, щоб у сучасний момент ССРСР пробував посиленням експортом поглиблювати економічну депресію вільного світу. Більш імовірно, що ССРСР буде намагатись використати цю депресію для імпорту, в можливо більших розмірах, необхідного йому металу та машин.

Крім цього сучасне міжнародне напруження примушує ССРСР робити більші, ніж дотепер витрати на військові цілі.

Наступні таблиці показують, наскільки незначною була участь ССРСР у світовій міжнародній торгівлі на початку аналізованого нами сучасного періоду та який трудний шлях стоїть перед ССРСР, щоб могли поважно вплинути на міжнародну торгівлю, зокрема з малорозвиненими країнами:

Світова торгівля між країнами та районами в 1954 р. (в мільярдах амер. доларів):

	Імпорт	Експорт
Повний обіг	78, 7	75, 9
У тому числі:		
Канада	4, 2	4, 0
США	10, 3	14, 9
Латинська Америка	7, 3	7, 8
Континент Європи	27, 3	24, 5
Далекий Схід	4, 6	3, 4
Стерлінговий обіг	19, 9	18, 1
ССРСР, повний обіг (експорт плюс імпорт)		6, 2
У тому числі з вільним світом		1, 3 ¹³⁾

Світова торгівля з малорозвиненими країнами в 1954 р. (в мільярдах амер. доларів):

	Сума	Відсотки
Увесь експорт із недорозвинених країн	23, 5	100, 0
Експорт до вільного світу	22, 7	97, 55
Експорт до совет. бльоку	0, 7	2, 85
Увесь імпорт із недорозвинених країн	21, 7	100, 0
Імпорт із вільного світу	21, 2	97, 42
Імпорт із сов. бльоку	0, 5	2, 58 ¹⁴⁾

Підсумовуючи нашу аналізу розвитку зовнішньої торгівлі ССРСР, зокрема її сучасного періоду, треба зробити наступні висновки:

- 1) Сучасна хрущовська економічна експансія є більш пропагандивно-політичного характеру, ніж характеру загрозливої економічної агресії;
- 2) Цей пропагандивно-політичний підготовчий наступ може набути загрозливих для Заходу форм, коли Захід піде на тривалу та всебічну політику коєкзистенції з советським бльоком, бо тоді совети досить скоро

¹³⁾ United Nations Monthly Bulletin of Statistics, Vol. 10, No. 2, February 1956.

¹⁴⁾ Yearbook of International Statistics 1954, N.Y. 1955, p. 12.

будуть у стані повністю використати для економічного наступу низьку собівартість своєї продукції та систему монополії зовнішньої торгівлі;

3) Сучасний період політики зовнішньої торгівлі СССР є тісно пов'язаний із хрущовською закордонною політикою, метою якої є не так військова, як політична та економічна експансія. Для цього совети прагнуть до тривалої та ширшої коєкзистенції;

4) Період дотеперішньої коєкзистенції дав Хрущову змогу закріпити свої диктаторські позиції. Дальша коєкзистенція дасть йому змогу перейти до рішучого, більш ефективного, економічного наступу на країни Азії та Африки.

ФЕДІР БАЛИЦЬКИЙ

УЖ

В'ється Уж зеленим лугом, колихає думу
Серед піль, серед зарінок, лісового шуму.
Колихає важку думку — його ж путь далека!
Проводжають його зором сосна та смерека.
Кличе Уж сусідні річки та й гучні потоки;
Прибувають свіжі сили, прискоряють кроки.
Ось Уличка, бистра Люта й веселенька Туря!
Не припинить його лету вже й найбільша буря!

Відступаються буй-гори — рівнина вже всюди.
Уж, зраділий, віддиhaє, ширшають аж груди.
А назустріч рідним водам Ужгород столичний
Посилає гомін дзвонів, свій хорал владичний.
Захід сонця. Уж прибрався в урочисті шати:
Весь в рубінах та й у золоті осягнув палати.
Зароїлись ізмаратди берегів народом,
Що радий так оцій славі й кришталевим водам.
Гей не будня ж ця прослава, ані ця принада!
Тож радіє кожне серце, гуде променада!
Тече Уж повільно лугом, відпливає далі...
В світлах тонуть вже бульвари та німі порталі.
Ще раз луком завернувся, глянув на дитину
Свою славну та й у далеч, ув імлу полинув.

Срібна ніч. В полях затихло. Тільки спів дівочий
Долітає ще до Ужа з хати на обочі...
Вже замовк і спів красуні. Тече Уж дрімливий.
Легіт ніжно гладить лози й комиші сонливі.
Скоро північ. Повний місяць понад Ужом лине;
Виглядає, чи де в полі ручайок не стріне.
Мигтять зорі. Мигунець ось прошиб ніч вологу.
Десь спросоння крик в Молочну полетів дорогою.
Гей пригнався вже до Ужа й Лаборець удашний,
А до світу й Латорицю сливе не видати.
Течіть, води! Течіть, тихі! уже йде світання,
Вже могутня Тиса ладить на привіт снідання!
Течуть води бодро далі — хвиля в хвилі тоне —
І тужливо покидають рідні чар-загони...

Крапляють роси на покоси й на лани з житами.
Уже дніє, вже сіріють на воді тумани.
В гаю гамір птичих співів — соловей пробрався;
Східний обрій в багрі-золоті весь-увесь зайнявся.
Сходить сонце... Жайворонок має в сій-блакиті;
Перепілки скубуть межі комахнею вкриті.

Сонце звисока вже гріє по всі межі краю;
Винниці срібlistі мріють на верхах Токаю.
Ось снідання тобі, Уже — вогняне токайське!
Пийте ж, води-прохолоди, оце диво райське!

Зляли річки свої води з Тисою спільною
Та й до дужого Дунаю потекли стрілою...
Майже тиждень Уж в дорозі; аж в неділю рано
Чорне море він нарешті в далині затлянув.
А назустріч милим гостям із німого лона
Виряджає ясне сонце сталюва опона.
Гей, прийма гостинне море свої рідні ріки
Та й мішає свої води з їхніми навіки.

* *

*

У хоромах кришталевих на дні моря — віче.
Хто ці безлічі народу, хто їх перелічить?
Тут стрілецтво й рать-дружини, козаченьки й джури
Гомонять при звуках труб і тужній грі бандури.
І на славу Закарпаття дружніми гуртками
П'ють шоломом княжі раті, козаки шапками.

МИКОЛА ВЕРЕС

В И Ш Н І

Он, під вікном, дозріли знову вишні,
Хмелінням рос вечірніх налились,
І тільки ти до мене вже не вийшла,
Як навесні виходила колись.
А дні шумлять заплненим токаєм,
В душі нових минають сотні кліщ,
Та я тебе по-давньому шукаю,
Люблю тебе сьогодні ще сильніш.
І все роцу, лелію сподівання;
А ніч прийде і між вишень в саду
З далеких шат, із обрію вигнання
Я вороття загубленого жду.
А в зорі знов твоя гнучка сільвета.
Столичний сад, іранських бозів рінь.
Скажи мені, моя кохана, де ти?
На серця зов пташиною прилинь!
Нехай ще раз у місячному сяйві
Відчую я твоїх зіниць тепло!
Тоді слова й докори стануть зайві,
Тоді знесу роз'яснене чоло
І, мов юнак, жаріючий колишнім,
Забувши вмить чужих суворість віх,
Аж до зорі зривати стиглі вишні
Я буду з уст незрівняних твоїх...

1957

ЯР СЛАВУТИЧ

ДЖОН КІТС

Кінець XVIII-го і першу третину XIX-го сторіч в англійській літературі називають добою романтизму, однією з найсвітліших сторінок світової літератури. Початок цієї доби датується появою книги «Ліричні балади» (1798) В. Вордзворса і С. Т. Колріджа. Джордж Гордон Байрон, Персі Біші Шеллі та Джон Кітс у поезії, а Волтер Скотт у прозі гідно розвинули справу своїх попередників і блискуче її завершили. Одне з почесних місць серед цього грона видатних романтиків належить Дж. Кітсові.

Народився Дж. Кітс 29-го жовтня 1795-го р. в Лондоні. Його батько, Томас, був «менеджером» кінської стайні, що належала Дженнінґсові — дідові поета по материнській лінії. В той час, коли ще не було залізниць, коні були майже єдиним засобом пересування. Тому стайнярі переважно користувалися пошаною.

Томас Кітс помер, упавши з коня, коли Джонові було 9 років. Через 6 років померла й поетова мати, можливо, в наслідок нещасливого другого подружжя. Отже юнак Джон із меншими братами й сестрою виховувався в бабусі Дженнінґс або на кошти спадщини після її смерті в 1814-му р. (дід помер ще раніше).

В дитинстві Дж. Кітс любив займатися спортом. Його одношкільники пригадували, що він завжди вмів ужити п'ястуки, в разі потреби. Зате вчився Джон непогано в приватній школі Кларка, де панували прогресивні думки й де викладачі сліdkували за розвитком літератури. З чужих мов у цій школі викладали французьку й латинську.

Вже на чотирнадцятому році свого життя Джон почав пильно студіювати поезію й античну мітологію, а за три-чотири роки творити власні вірші — спочатку в дусі спенсерівської традиції*), згодом не без впливу поета й журналіста Л. Ганта. Маючи ліберальні погляди на суспільно-політичні справи, Гант у своїй поезії боровся за зв'язок із природою, за жвавість чуття й багатство уяви.

*) Про безмежне захоплення Спенсером свідчать наступні рядки Кітса з поезії, вміщеної ще в першій збірці:

О Спенсере! Чаруєш ти людей
Склепінням брів і розумом очей.
Мої чуття від захвату кричать,
Лиця шляхетну звідавши печать.
Я знаю, лавр неторкнутих лісів
Так, як для тебе, зроду не шумів.
Великий барде, твій ласкавий зов
Я завжди чув — як легіт короги...

На двадцятому році свого життя Кітс уперше прочитав «Іліяду» в перекладі Чапмена (драматург елізабетинської доби), якою так захопився (читав її всю ніч, поки скінчив), що вирішив покинути цюйно початі хірургічні студії і присвятити себе виключно поезії. Тоді ж він написав «Читаючи Гомера в перекладі Чапмена». Наприкінці 1818 р. Гант у своїй статті «Молоді поети», цитуючи цей сонет, не тільки похвалив Кітса, а й виділив його разом із Шеллі — як найкращих і найбільш обіцяючих авторів. Це було перше визнання Кітса, якому дорога на Парнас лягала вже без перепон. Разом із Гантом Кітс активно виступає проти «французької» течії в англійській поезії, яку (течію) заступали послідовники Александра Попа. Саме на цей час припадає його широко відоме визначення поезії:

A drainless shower
Of light is poesy; 'tis the supreme of power;
'Tis might half slumbering on its own right arm.
(Поезія — це неосушена злива світла, це верховна
влада, це могутя, напівдрімаюча на власній правиці).

В 1817 р. виходить з друку перша збірка Кітса — «Поезії». Перший вірш у ній «Краси і слави не знайти пісень» присвячено Гантові. Покупців на цю книгу було небагато, рецензентів ще менше. Зате Гант, порадник і приятель Кітса, захоплено привітав збірку, віщуючи англійській літературі новий розквіт.

Хоч «Поезії» на книжковому ринку не мали успіху, Кітса не переставали цінувати в колі вибраних чатачів, особливо поетів. Незабаром видавці Джон Тейлор і Джеймс Гесей запропонували поетові написати щось оповідно-популярне (саме на такі твори був попит). Вони забезпечили Кітса значною сумою грошей, за які можна було прожити кілька місяців, і він узявся за роботу. Так протягом півроку постав «Ендіміон» — пасторальна поема на тему з грецької мітології. Розповідається в ній про гарного вівчаря, в якого закохалася Діана, богиня місяця й мисливства. Наступного, 1818-го, року поема вийшла з друку й викликала різкий протест у таборі послідовників А. Попа. Поета обвинувачували в довільному трактуванні теми і т. п. Супроти нього почалося цькування, яке не припинялося до самої смерти поета. Можливо до цього причинилося також те, що Кітс не поривав приятельських стосунків із Гантом, який в очах консерватистів був майже революціонером.

1818 р. влітку Кітс пустився в мандри по шотландських верховинах і прірвах, побував на батьківщині Роберта Бернса і навіть в Ірландії. В дорозі перестудився й дістав сухоти. Лікування в Лондоні не мало успіху. Зате цей період, коли Кітс відчайду заховався в дев'ятнадцятирічну панночку Фенні Брон, дуже позитивно вплинув на його творчість. На перешкоді до одруження стояли не тільки хвороба, а й незабезпеченість поета. Також його зовнішність не дуже наближувала серце Фенні Брон, скоріше віддаляла: дуже розвинений тулуб, широкі плечі й непропорційно мала голова. І тільки великі блакитні очі говорили про незвичайну чутливість і глибокий розум їхнього власника.

Кохання Кітса було безнадійне, і це ще більше підсилювало хворобу. Ніби передчуваючи щось недобре, поет хапливо творить. З-під його пера

появляються «Вечір Святої Агнеси» і «Вечір Святого Марка» (незакінчено) — на теми старої Англії. В цих поемах Кітс досягнув казкової краси вислову. На тему старогрецького переказу написано в цей час поему «Ламія», а на основі одного оповідання Боккаччо — «Ізабеллу». Кілька од, присвячених темам осені, меланхолії, грецькій урні, солов'єві, Аполлонові та інш., стали тривалим набутком англійської літератури.

Протягом 1820-го р. хвороба Кітса так розвинулася, що стала загрожувати його життю. Родина Гантів, а також Фенні Брон із матір'ю жертовно опікувалися поетом. Його близьким друзям удалось зібрати відповідну суму грошей, і Кітс поїхав на лікування до Італії. Але було вже пізно. «Я чую: стократки ростуть наді мною» — якось висловився поет. 23-го лютого 1821-го р. Кітса не стало. Незадовго перед смертю він одержав листа від Фенні Брон, але не відважився відкрити. Наказав другові, що його супроводжував, покласти того листа в домовину й написати на могилі «Тут лежить той, чие ім'я було написане на воді». Один рік пізніше, поруч Кітса, поховали в Римі також його приятеля і найбільшого цінителя, П.Б. Шеллі. Цікава деталь: тіло втомилого Шеллі викинуло море аж на десятий день, — у кишені поета знайшли єдину річ — книжку поезій Кітса.

Могили Кітса й Шеллі стали святощами для любителів поезії. Покоління за поколіннями відвідують їх. Поети присвячують їм свої твори. Наведемо один із них — «Могила Кітса» Оскара Вайлда:

Від болю звільнений, від злих наруг,
Лежить під синім покривалом Бога.
Життя й любов минули — як тривога.
Так рано вбитий мучеників друг!
Прекрасний Севаст'ян! Надгробних смуг
Не криє тис. Лише фіялка вбога
Над ним ридає, мов спажна підмога
Його костям, плетучи сни про лут.
О, горде серце, кривдою розбите!
Уста солодкі, Митілені мито!
О, малярє англійських островів!
На лоні вод написанс, безсмертне
Твоє ім'я, — в сльозах живе, як спів,
Як Ізабелли древо пахло-сердце.

Твори Кітса вміщуються в одному томі. За життя поета вийшли з друку три збірки. Крім згаданих уже «Поезій» (1817) та «Ендіміона» (1818), появилася ще збірка «Ламія, Ізабелла, Вечір Святої Агнеси та інші поезії» (1820) — єдина, яку вся критика зустріла прихильно. До перших двох читач поставився байдуже, а рецензенти — переважно вороже. Дуже небагато людей цінували Кітсові твори, а серед них — Байрон, Шеллі, Гант.

Син романтичної доби, Джон Кітс дуже тяжів до античних клясиків, наче бажаючи втекти від дійсного життя, повного страждань, до світу вічної краси. Грецьку мітологію він засвоїв ще в ранній юності, а з

1819 р. взявся за ґрунтовне вивчення давньої римської поезії (тоді ж переклав «Енеїду» Вергілія). Оповідні поеми, оди, сонети — найкраще в його творчості. Вроджений естет, прилюбець краси в усіх проявах життя, Кітс відрізняється від своїх сучасників Байрона й Шеллі передусім зразковою гармонійністю. Коли Байрон гнівно, як морський шквал, бунтувався в своїх поезіях, запалюючи читачів несамовитою пристрасстю, то Кітс, будучи тієї самої породи, сприймав світ лагідніше, з великою дозою поміркованости. Байронівський протест проти класицизму він поділяв лише частково, вбираючи в себе все найкраще, створене протягом довгих віків. Звідси й випливає овіяний романтикою естетизм Кітса, що свою прегарну оду «Грецька урна» так закінчив:

**Краса — це правда. І земне знання
Нічого кращого в світах не знає.**

На відміну від спонтанного й одухотвореного Шеллі, Кітс прикметний своєю чуттєвою розумовістю. Зміна кольору на листі дерев, повів холодного вітру над фіялкою, довільно вкраплені нарцизи на запахущій галявині, — все це викликало в поета естетичний відгомін. Ода «Осінь» — неповторний твір саме з цього погляду. Тут знайдено найтонші нюанси природи й пластично їх відтворено.

Багатство уяви і вміння в кількох рядках подати розгорнену картину, часто з філософічним узагальненням, — це ті якості, що зробили Кітса безсмертним.

Захоплений пантеїзмом, що впливав зі студіювання античної мітології, Кітс однаке виразно виявив свій християнський світогляд. Очевидно, де Бог — там правда; де правда — там краса. Тому таким органічним для Кітса був «чин добра», який бореться проти «зла п'їтьми» («Чаттертон»)

Почуття свободи й незалежности сповнює твори Кітса. Він ніколи не клонив голови перед несправедливістю, ані догоджував юрбі. «Я не маю найменшого почуття покори перед (читацькою — Я. С.) публікою... і не написав жодного рядка, щоб їй приподобатися... Я пишу незалежно», — так висловився поет про свою творчість у листі до друга. Мабуть, не випадково написав він сонет «Косцюшко», в якому прославив цього борця за свободу, порівнюючи його до короля Альфреда, творця незалежної й соборної англійської держави.

Твори Джона Кітса, «синоніма краси в поезії», представника високого поетичного мистецтва, скільки відомо, українською мовою появляються вперше. Ознайомлення з ними, гадаємо, принесе вибраному читачеві справжнє естетичне задоволення, бо

A thing of beauty is a joy for ever.

ДЖОН КІТС

С О Н Е Т И

* * *

Присвячено Л. Гантові

Краси і слави не знайти пісень.
Хоч я від ранку в захваті блукаю,
Не в'ється ладан зельному розмаю,
Ніхто на сході не вітає день.

І не приносять повний козубень
Гвоздик і рож, і щедрого врожаю
Співучі німфи, щоб хвалу безкраю
Вістити Флорі в гомоні надхнень.

Та ще zostався подув насолоди,
І можу я свій вік благословить;
Бо в час, коли під красних віт розводи
Заходить Пан, я почуваю мить
Великих розкошей, — і гомонить
Моя душа в обладі нагороди.

ПОЕЗІЯ ЗЕМЛІ

Земна поезія не вмере ніколи:
Коли в жару, спадаючи з верхів,
Поволі мовкнуть жалощі птахів, —
Сюрчанням коник покриває доли.

Водій привілля, він підводить поли
Стеблинам трав покошених лугів
І заливається, аж поки спів
Його повалить під курай неголий.

Поезія ніколи не мине.
В зимову ніч, коли земля холоне,
З-під печі нагло пісня спалахне:
Цвіркун тепло прославить яснотонне.
І з-над морозу, що покриє шлях,
Я вчую виспів коника в полях.

МОРЕ

Воно, відвічно шепчучи, ряхтить
І, нагло набухаючи, з розгону
Юрму печер затоплює бездонну,
Аж поки чар Гекати відлетить.

Чи знайде настрій ніжний, мов блакить,
І, давши спокій кам'яному лону,
Ласкаво мушлю опливає сонну,
Що кинув шквал колись у грізну мить.

О ви, що містом натрудили очі!
Керуйте зір на моря ширину,
І вам жаданий спокій заблискоче.
О ви, глухі на радісну луну,
Захланно слухайте, як на клину
Заводять німфи бенкети співочі!

ЧИТАЮЧИ ГОМЕРА В ПЕРЕКЛАДІ ЧАПМЕНА

Багато знав я золотих держав,
Земель, де править королів корона,
І островів, де барди Аполлона
Складають гимни з найдзвінкіших слав.

Не раз про далі й битви я чував.
Та ще ніколи я не відав лона,
Де б так велично — як відлуння дзвона —
Слова Гомера Чатмен скандував.

Себе я чув могутнім сином світу,
Який планеті вказує орбіту.
Я був Кортезом з іскрами в очах.
Що брав моря, корив розгін широкий
І з віроломними людьми в човнах
Вігав шпилі Дарійської затоки.

ЛЮДСЬКІ ПОРИ РОКУ

Чотири пори має кожен рік.
Ділімо й розум на чотири пори.
Весною щастю ми втрачаєм лік,
Не почуваючи ніколи змори.

Розкішне літо шле медовий сік,
І в юній звазі роздум несуворий
Ми владно водим на небесний тік,
Куди найвищі не сягають гори.

Затоки тихі лобим восени.
Густі тумани в повному безділлі
Для нас минають, як принадні сні,
Як за порогом ручаї зраділі.
Ми в зимку прагнемо на сніг, на лід, —
Інакше б людський перевівся рід.

* * *

Шепочуть ревно вітряні пориви
Серед кущів безлистих і сухих.
Зірчастий простір холодно застиг.
Мені ж верстати шлях мій мерехтливий.
Нехай хмуρνють надовкола ниви,
Хай мертве листя шарудить на них,
Хай гаснуть зорі в небесах пустих
І я броджу бездомний, нещасливий, —
Мій дух незламний. Повний до країв
Прибулим щастям, спраглий на потугу,
Що б'є коштовно з Мілтонових слів,
Я чую Лисіда втонулу тугу,
Я сню Лауру, як суцвіття з лугу,
Я зрю Петрарку в сяєві віків!

СЛАВА

Немов коханка, слава осяйна
Гордує тим, хто пада на коліна.
Зате віддається радісно вона
Тому, хто не просив її уклінно.
Така примхлива! Стримано мовчить,
Коли шепочуть їй слова любови;
То підбадьорить ласкою, то вмить
Назад сахнеться, наче від обмови.
Вона циганка, Нільської ріки
Лиха дочка, невістка Потіфару.
Любови спрагли, йдіть віддалеки,
Платіть їй гнівно карою за кару!
Вклоніться гречно й вимовте: »Прощай!«
Вона полине вслід — на світу край!

ЧАТТЕРТОН

Сумне твоє бувалля, Четтертоне!
Дитя тужби, що знало гнів людей,
Як рано смерть торкнулася очей,
Де грало генія чуття бездонне!
Як рано голос на земному лоні
Замовк навіки! О, як тьма ночей
Покрила ранок! І в рядах алей
Поникло квіття, захватно червоне.
Небесній сфері серед вишніх зір
Ти спрагло твориш найсолодші гимни.
Ніхто не йде тобі наперекір.
Погроз не знають заспіви нестримні,
Бо чин добра лукаве зло пільми
Твоїм ім'ям долає між людьми.

КОСЦЮШКО

Твоє, Косцюшку, райдужне ім'я —
 Для почуттів найвище покликання.
 Дзвінкою слави перемога рання,
 Воно з небес не гаснучи сія.

І вістю повниться душа моя,
 Що — буйно явлене з грози й буяння —
 Твоє ім'я в гармонії тривання
 Золотить трон — як сяйва течія.

Воно вістить, що в день, від сонця п'яний,
 Коли дух добрий ходить по землі,
 Твій клич єднається з Альфреда кличем,
 І з двох імен у славі немає їй
 Проходить гимн, гучний і полум'яний,
 Перед престолом Бога таємничим.

* * *

Прилюбна Англіє! Відрадно знати
 Твоїх земель смарагдовий розмай,
 Твоїх борів легенди, твій окрай,
 Де віє бриз, наснагою багатий.

Та я жадаю іноді сягати
 Небес Італії, де б мій відчай
 Розбився нагло об альпійський край,
 Де я обмови міг би забувати.

О, Англіє! Твоїх солодких дів
 Краса, їх чар, обійми й поготів
 Для мене завжди любі й пожадані!
 Та я все прагну більших насолод:
 Поміж красунь і співів, на смерканні
 Пливти на лоно іонійських вод.

ПРИМІТКИ

Сонети Джона Кітса не завжди канонічні щодо римування (напр., «Слава»). Також формальне розмежування катренів, а особливо терцетів, поет не завжди застосовував.

Нижче подаємо пояснення до маловідомих імен із царини мітології, географії, літератури і т. п.

Сонет «Поезія землі» мав первісну назву «Коник і цвіркун».

Геката — богиня в грецькій мітології, що мала владу над землею, небом і підземним світом. Її статуя знаходиться в Британському музеї. Як давньоукраїнський Святовид, Геката мала три обличчя й відповідну кількість рук і ніг.

У сонеті «Читаючи Гомера...» під іменем Кортеса треба розуміти Бальбоа, що відкрив Тихий океан 1513 р. Правдоподібно Кітс переплутав цих обох конкістадорів. Дарійська затока — бухта в Караїбському морі.

Лисід — Кітс має на увазі героя твору «Лисідас» Мілтона. Розповідається в ньому про поетового друга Едварда Кінга, що втонув у морі під час подорожі.

Томас Чаттертон (1752-1770) — винятково обдарований англійський поет, що в наслідок бідування й ворожого ставлення критики наклав на себе руки. На довгий час його ім'я стало синонімом потоптаної честі й правди. Французький драматург А. де Вінї написав драму, де головним героєм виступає Чаттертон.

ЛЮБА ВІТОШИНСЬКА

ВІДОМЕ Й НЕВІДОМЕ ПРО МАРКА ВОВЧКА

(Продовження, 3)*

Але залишім, покищо, Тургенєва на боці, — з ним матимемо ще діло, обговорюючи його »допомогу« Марії Маркович при виданні »Марусі«, — а займівся її справжнім приятелем і добродієм, вірним — і це ніяка стилістична прикраса, — до самої його смерті, французом Петром-Юлієм Гецелем (Pierre-Jule Hetzel). Він бо відіграв у житті Марка Вовчка куди важливішу роль, ніж усі її російські »ліберальні« поклонники. Тож хай мені вільно буде зробити в цьому місці довгеньку депресію, яка проте кине чимало світла на побут Марії Маркович у Парижі, на її зацікавлення, знайомства і приятелювання.

Старший на двадцять років за нашу письменницю, Гецель походив з Альзасу, народився в Шартр, багато років проживав у Страсбурзі, а що обидва міста мають славні катедри, то Гецель колись дотепно висловився: »Я народився між двома катедрами«. Незвичайно здібний і пильний учень, подався продовжувати науку у відомому ліцеї св. Станіслава в Парижі, бо цей ліцей шукав по всій Франції здібних учнів, щоб цим піднести славу заведення, і радо звільняв від оплати бідніших. Батьки Петра-Юлія погодилися тільки на половинну знижку, мовляв, вони бажали теж »чимось причинитися до виховання сина«.

Студіювати право вернувся Гецель до Страсбургу, де набрався (як пише його внучка С. Боньє де ля Шапель у книзі »Історія одного видавця і його авторів«, звідки й беремо всі дані) німецького романтизму, а я додала б — незвичайної солідності і точності у видавничих справах, що й зробили з нього найчільнішого видавця свого часу. Та це зовсім не перешкоджало Гецелеві бути смертельним ворогом німців, зокрема ж після окупації його тіснішої батьківщини — Альзасу.

Довідавшись, що батьки багато в дечому мусіли собі відмовляти, щоб оплачувати його студії, Гецель переїхав у Париж і став урядовцем у книгарні-видавництві Полена при вул. Сени, а замешкав у маленькій кімнатці на шостому поверсі, в якій — не маючи грошей на театр, — вечорами читав і писав. Отак доповнивши свою освіту, а рівночасно практикуючи в друкарському, видавничому і редакторському ремеслі, став вартісною допоміжною силою для свого прадедавця. В нього швидко виробився теж критичний змісл, естетичний смак і журналістична інтуїція, яка дозволяла йому моментально орієнтуватися у вартості рукопису, а все це зробило з нього справжнього експерта у видавничій справі. Вроджена ж культура і набуте знання набагато піднесли його професійні кваліфікації, а й сам він ставив до себе високі вимоги. Ось як окреслювали сучасники »крам«, що виходив з Гецелевих рук: »Гарний текст, на доброму папері, точна й притягаюча типографічна та іконографічна презентація — все разом спроможне очарувати нараз: око, розум і навіть дотик читача«.

*) Див. »В. III.«, ч. 3/51, березень, ст. 289.

Гецелева кар'єра розвивалася семимилевими кроками: від скромного урядовця, через спілку з працевдавцем, а далі з іншими книгарями і видавцями — до власної книгарні й видавництва, аж до диктатора видавничої моди, літературного смаку, етичних засад і політичної ідеології тодішньої Франції.

Щождо авторів, яких видавав Гецель, з-поміж яких декого він сам і відкрив (напр., Стендаля, Жюль Верна), — то без перебільшення можна сказати, що у видавництві Гецеля збиралася тодішня літературна еліта Франції з її найкращими творами-шедеврами, які, може, без Гецеля були б і не появились (як напр., твори Віктора Гюго, за часів їхнього спільного вигнання). Для прикладу слід навести декілька імен авторів (це далеко не всі!), твори яких десятками, а то й сотнями томів у кількох виданнях друкувалися у видавництві Петра-Юлія Гецеля: Бальзак, Стендаль, В. Гюго, Жорж Санд, Е. Золя, Жюль Верн, О. Дюма та інші, не говорячи вже про поетів, публіцистів, ілюстраторів-малярів і т. д.

Вже наведеного досить, щоб український читач набрався гордості за нашу знамениту Марію Маркович, яка, приїхавши в Париж, зуміла підняти собі найкращого видавця на весь тодішній літературний світ, або ще краще кажучи — що такий «спец» у видавничих справах, а при цьому великий «денді» і дуже впливова особа у найвищих урядових республіканських колах Франції — не тільки що зацікавився, допомагав, співпрацював з нашою письменницею, але й зараховувався до найвірніших її приятелів! Бо, зі соромом треба признатися, що хоч ми й знали про те, що у Франції появилася була «Маруся» Марка Вовчка, — то ближчі обставини цієї появи, особа видавця і їхня співпраця не видавалися нам гідні окремих студій. А проте це невірно, бо в житті й діяльності Гецеля, що їх описала внучка на 684 сторінках своєї книжки, знаходимо чимало вказівок про містечкькі й політичні настрої чи не всієї тодішньої Європи в загальному, а в окремих випадках і цікаві відзиви про різних людей, навіть пов'язаних із Марією Маркович.

Ось, напр., на 68 стор. згаданої книги вміщений лист французького музиканта і композитора Берліоза з Москви, від 8. 4. 1847 р., а в ньому такий уступ:

«Від мене вимагають, з великим криком, другого концерту... але я надто терпів при виконанні першого. Я волю, не зважаючи на всі прояви ентузіазму й кілька тисяч рублів, які міг би заробити в Москві, ... грати пристойно в Петербурзі. Оркестра йшла ще досить справно, але хори! Пожалься Боже!»

Про 1848 рік — відому в історії «Весну народів», Гецель пише так:

«Впродовж шости місяців багато тронів (престолів) Європи впало. Французькому урядові треба було мати багато розсудливості, щоб закрити вуха на численні голоси, які дораджували або навіть благали дати допомогу революціонерам такої або іншої країни» (стор. 101).

«Відповідальні кола Парижу здавали собі справу з того, що національні принципи, про які всі говорили, спровокують — якщо їм сліпо піддатися — загальну війну. А Франція, у великій більшості, бажала миру» (стор. 108).

Гецель, тоді шеф кабінету міністра закордонних справ Бастіда, був серед цієї меншости, яка не була глуха на революційні кличі, зокрема італійські,

але нічого не допомогли його дипломатичні заходи. Він залишив політику, хоч не на довго, щоб знову зайнятися видавничими справами.

А видавничі справи у Франції, в часи «Весни народів», були фатальні. Чутки про неспокої і «революції», які приходили чи не з кожної європейської столиці, викликали індустріальну й фінансову кризу, в торгівлі був застій, золото і срібло зникли з обігу, уряд був приневолюений випустити банкноти. В такій ситуації мистці, літератори й науковці пішли зовсім у забуття, бо публіка не цікавилася нічим іншим, тільки політичними подіями.

І саме в час тієї кризи Гецель випускає, разом з видавцем Фюрном, Бальзакову «Людську комедію»! А крім цього веде журналістичну і публіцистичну діяльність, дописує до різних журналів, сам їх основує, вишукує нових авторів, випробовує ілюстраторів і т. д. Тоді теж починається його дуже пошавлене листування із славною Жорж Санд, з якою Гецель був у великій приязні все своє життя.

Цього року якраз помер Фредерік Шопен, який був дев'ять років коханцем Жорж Санд і проживав у її маєтку в Нюан. Але перед смертю, донька Жорж Санд, Солянка, відірвала музику від письменниці, послуговуючись не надто шляхетними методами, про що й пише, озлоблена на доньку, мати:

«... Одна істота, яка була б жахливою мерзотністю, коли б не признаки нерозсудливості, — вбила в його серце кинджал, у чому я впевнена, та влила йому всю жовч своєї жалюгідної уяви. Ця істота — це моя донька. Самі розсудіть, чи я щаслива й радісна».

Зневірившись в доньці, всю материнську любов перелила Жорж Санд на свого сина Моріса:

«Проте я живу з усмішкою на устах біля іншої істоти, яка живе, коли в мене спокійний і веселий настрій, і яка втрачає голову та не знає що робити, коли я сумую і страждаю. Це мій син і задля нього я не хочу нездужати, але бажаю ще жити і забезпечити його майбутнє, як тільки зможу».

Ця сильна жінка не заламила від «нешасного кохання», а творила з великою наснагою і наполегливістю, пильнувала своїх видавців, зокрема ж Гецеля, щоб її повісті, романи і театральні п'єси своєчасно друкувалися та появлялися дальшими виданнями, а все це не перешкоджало їй вести відкритий дім для друзів і знайомих та ще й придумувати для них різні розваги, щоб її паризькі приятелі не нудьгували «на селі»:

«Тут весело — пише вона до Гецеля, запрошуючи його до себе, — граємо комедії, сміємося, не думаємо ні про що інше, тільки про костюми і декорації, а я, рушій того всього, маю смерть у душі. Але не журіться, це пройде. Любіть мене, пишіть про себе і своє здоров'я, про ваших діточок та їхню маму. Але, хай вона про все це не знає, правда? Бо ж у кожній тайні хтось винуватий, ось чому і слід її берегти і палити листи».

Взаємини Гецеля з Жорж Санд були, мабуть, тільки приязні, бо ж вона була від нього на двадцять років старша, натомість інші жінки грали в його житті менш «приязні», зате ж більш інтимні ролі. Про цю сторінку Гецелевої індивідуальності довідуємося з листа Льюрен-Жана, який

15. 3. 1849 р. описував Бальзакові, що перебував тоді в Україні, картину паризького життя:

»Принц Люї рядить Францію верхи (на коні) з великою самовпевненістю, між дванадцятю і четвертою годинами на Шанз-Елізе. Кавеньяк переживує свій неуспіх (у виборах) на вечірках Пере, де я мав честь зустріти його вчора. Воєн озброює кораблі для Каліфорнії, Гецель пожирає дівочі серця без милосердя, а я нудьгую по-республіканськи, себто без сотика«.

Не знати, чи з-за браку матеріялу, чи з дискреції Гецелева внучка, Боньє де ля Шапель, не пише нічого у своєму творі про інтимні взаємини свого діда з жінками. Але вона виявляє багато любовних пригод Жорж Санд, як теж і її поглядів на любов, заздрість тощо. Не від речі буде їх тут навести:

»Мені 46 років, — пише вона в одному з листів, — моє волосся сиве, але це нічого не шкодить. Старших жінок люблять більш як молодих, тепер я це добре знаю. Бо ж вічно тривати має не людина, а любов...«

І наче на підтвердження свого права на кохання, в наступному листі вона наводить такий випадок з її приятелькою:

»Пані Марліяні померла від великого суму й болю серця та від зусиль, щоб перебороти свої почування. Вона померла від заздрости, а їй же шістдесят років!«

Не знати, чи у зв'язку з такими фактами з його близького оточення, чи з власного досвіду написав і видав Гецель у 1853 р. твір «Теорія любови і заздрости».

Приязнь між Гецелем і Жорж Санд була така далекоїдуча, що вона зв'рювалась йому зі своїх найінтимніших переживань:

»Я тепер дуже щаслива, але це не те, що ви думаєте. Я собі придбала знаменитого приятеля, золотого серця, але це тільки «брат», ніщо інше... Він мені дуже помічний. Це ж криниця знання та ще й осяяна розсудком, простотою і добротою, а це ж багато, це цінне. До того ж я його люблю, його спокійний характер мені симпатичний. Тепер ми як два товариші, але спершу він мав трохи гарячки до мене. Згодом опанував себе як справжній філософ. Він хотів іти геть. Ні, сказала я. Це глупо. Ми ж два приятелі. Ми себе потребуємо і поважаємо, навіщо ж нам розходитися. Тепер він уже заспокоївся. Він перекладає, працюючи 10 годин денно. І так краще, бо я ніколи не могла б забути, що він німець. Я б його зненавиділа. А так, я задоволена з усього серця, що маю приятеля-німця. Ви мені скажете, що такі почування не вистачають, але я вам скажу, що з цією людиною вистачають вповні і я вам скажу ще інші речі, коли ми побачимось«.

Про ці «інші речі» пише вона в іншому листі:

»Це вперше в моєму житті, що я з'єдналася з людиною сильною фізично і морально. Досі бо я шукала слабости моїм материнським інстинктом, який те й робить, що розпещує дітей та дозволяє їм бачити всі материні слабості. Проте — те, що я роблю — дуже нсрозважне. Я знаю його від трьох років і не знаю його зовсім. Але, остаточно, це не важливе. Я не вірю в щастя, я його й не шукаю. Але я не хочу і не можу жити без кохання. Він народився в нужді, він не має ніякої освіти, ні ви-

ховання. Він просто робітник. Але він любить так, як ніхто інший. Усі його помилки при інших зникають, коли він зі мною сам-на-сам. Бо він мене любить та ще й дуже невинно. Невинна і рівночасно палка моя любов. Я допомагаю йому подобатися мені, бо досі ніхто його не любив і не цинив. Все що можу для нього зробити — це трохи його обтесати. Він уміє піклуватися жінкою. Коли я хворію, я зразу ж почуваю себе краще, коли бачу, як він поправляє мені подушку, або подає капці. Я люблю його, люблю з усієї душі! Я наче б відродилася...»

В той саме час, коли безжурна, легкодушна та водночас дуже практична Жорж Санд засипувала Гецеля довгими листами, завжди підкреслюючи, що вона дуже щаслива в своєму Ноан, разом з платонічним німцем та палким робітником, — у Франції стався бонапартистський переворот, і республіканськи заангажований Гецель мусів податися на еміграцію. Від ув'язнення врятувала його записка міністра внутрішніх справ до префекта поліції, якою міністер ручився за негайний виїзд Гецеля з Франції. Щоправда ця «еміграція» та «екзиль» у сусідній Бельгії не були ні трохи подібні до «ісходу ХХ-го століття», бо Гецелєві не тільки можна було листуватися з ким завгодно, не тільки керувати своїм паризьким видавництвом з Брюсселю, але й теж, за окремим дозволом, часто бувати в Парижі. Проте, різниця між культурною атмосферою двох столиць була надто велика, щоб блискучий Гецелєвий ум міг не відчути цього боляче. Тому й розвагою та забуттям була для нього гарячкова видавничая діяльність. Мабуть за інших обставин були б і не появились безсмертні твори Віктора Гюго та інших «екзильних» письменників, які, видані в Бельгії, перепачковувалися таємно до Франції і тут масово розходилися.

На еміграції в Брюсселю опинився теж і славний французький письменник-романіст Олександр Дюма. Але він опинився «проскрибованим» зовсім не з політичних причин. Декілька років перед тим він вибудував собі величавий палац-замок «Монте-Крісто» в Порт-Марлі. Своєрідна, казкова будова цього замка — бо смак плідного письменника в архітектурі та її прикрасах був дуже екстравагантний, — коштувала фантастичні суми грошей, що їх одержував він за свої твори, драми й фейлетони. Ще перед закінченням будови, яку оточував величезний парк, Дюма мав стільки довгів, що йому грозило потрапити в тюрму Кліші. Отож він зник і виринув у Брюсселю, в найманій хаті при вулиці Ватерльоо. Там, оточений чотирьома секретарями, він писав, безупину, роман за романом, драму за драмою, щоб цим способом виплутатися з довгів. Своїх секретарів вибирав він собі з-поміж відомих утікачів, які мусили заробляти на утримання. Вони копіювали його твори (Дюма казав завжди копіювати в чотирьох примірниках), звичайно, з-за браку в тих часах писальних машинок, — відручно. Його особистим секретарем і рівночасно спілником Гецеля у видаванні творів Дюма в Бельгії був Ноель Парфе, а скарбником — син Віктора Гюго, Шарль. Інші перечитували, переписували, виправляли та вставляли розділові знаки на сторінках, що їх жваве перо невтомного письменника заповнювало більш або менш коректними стрічками.

В міжчасі Віктор Гюго переїхав на дальшу еміграцію в Англії, а між «проскрибованими», коли проминули перші часи дружньої приязні і по-

чуття спільності долі, почалися непорозуміння, сварки і взаємна нетерпимість. Про це й пише Гюго до Гецеля в річницю виходу на вигнання:

«Сьогодні роковини. Ці бідні джержистські «проскрибовані» так поділилися, що немає чого й думати над засобом, який зібрав би їх усіх на спільному бенкеті... Яка це сумна річ — екзиль і як він швидко псує людей, навіть тих, яких консервує їхня ідея!»

Хоч між видавцем Гецелем і письменником Гюго були найкращі дружні взаємини і Гецель дуже часто відвідував Гюго в його посілости в Англії, то між ними часто вибухали непорозуміння на видавничому тлі. І, хоч як це не дивно, оцей видавець-купець мав куди більше полету і доброго смаку, ніж славний гуманіст, романіст і поет. Найкраще віддзеркалює це справа видання збірника «Діти», який підготовляли Гецель разом з Парфе, і для ілюстрування якого видавець їздив аж у Дрезден домовитися з мистцем Ріхтером. Видавець лаяв і проклинав упертість генія, який в'язав його, коли він хотів видати книжку, в якій ілюстрації були б так пов'язані з віршем, як подружжя. Він і пише Гюго такого несамотивного листа:

«Моя скаженість постала з того, що ви, поет, тиранізуєте моє надхнення, хочете знизити мій полет і з книгаря, який хоче розправити крила, хочете зробити танцюриста, чиї всі кроки виміряні наперед. Одним словом — мені треба свободи, змоги, звичайно за мої кошти, — це бажання не видається мені надто сміливе. Але ви цього не хочете і не маєте рації, ви є крамар! І я це нишком скажу в передмові до цього банального видання, яке ви мене силуете зробити... Ви будете задоволені, але я поскаржуся в Гернсей, у серпні (де мешкав Гюго з родиною. — Л. В.). Дрижіть!»

Гецелева лють розважала великого письменника. Він відповів йому спокійно, сердечно запрошуючи до себе в гості:

«Ви чарівний у своїй злобі, але це не перешкоджає мені мати рацію. Все ж таки, навіть після підписання умови, можна завжди знайти способи порозуміння над кращим проведенням ідеї... Але, але, ви врешті признаєте, що маєте крила, дорогий книтарю!»

Побувавши в гостях у Віктора Гюго в Гернсей, Гецель записав у своєму записнику таку історію:

Пригадую собі, що одного разу при вечері, великий поет — Віктор Гюго — з неувагою генія допустився безглузлого вчинку, який увів нас усіх у неймовірне заклопотання. Виявлялося, що були дві запрошені особи, які власне в першу чергу могли почути себе ображеними. Мова була про німецького поета Генріха Гайне, який, здається, не любив В. Гюго, а цей, у свою чергу, ненавидів Гайне та й ще цією прямою нещадною ненавистю, яка розтрощувала кожного, хто кинув камінчик у його город, навіть коли б цей камінчик був завбільшки зерна піску. Здивований надмірною падкістю цієї антипатії, яку виявила ця велика людина до німця — а це ж було перед 1870 р. — я запитав його, чи не має він часом супроти нього якоїсь особливої претензії.

— Так, — відповів мені Гюго, — і я дуже здивуюся, якщо ви не зрозумієте моєї люті до цієї мавпи, чого я навіть не скриваю, почувши його ім'я. Мене вже лаяли і ганьбили і я мусів би вже звикнути до лайки.

Але ця мавпа, цей виродок, цей сліпуватий, цей Генріх Гайне вигадав, виписав проти мене таку погань, якої я йому не прощу ніколи! Вгадайте — яку?

Ні я, ні ніхто з гостей не турбувалися, щоб відгадати образу, що її завдало нашому амфітріонові гостре перо Гайне.

— Вгадуйте! Ви ж маєте, Гецель, — каже мені В. Гюго, — добрий словник на те, що вам не подобається? Знайдіть щось таке неймовірне, недоступне, абсурдне, глупе, одним словом — цілковито недоречне й фальшиве, а тому ще більш непростиме, щось, що може уявити собі тільки божевільний ум.

Треба було щось відповісти. Я рішився:

— Чи не сказав він часом, — відповів я, щоб не здаватися, — що ви не знаєте французької мови?

— Ні, гірше цього. Шукайте ще.

— Що ви абсолютний дурень?

— Але ж ні! Сто разів гірше. Тисячу разів гірше!

— Ну, то я здаюсь...

— І тому, що воно надруковане — продовжував Гюго з комічною запальчістю, — і що його багато читають, що його люблять усі звичнені уми, і що люди воліють повірити в лихе ніж у добре, — ви побачите, що по моїй смерті всі думатимуть, що це була правда. Так складається легенда, бо ж коли мене не стане, ніхто не зможе мене побачити і переконатися, куди може ненависть завести перверсійний ум, коли він хоче пошкодити сильнішому від себе!

— Але ж до дідька, — перервав я йому, — скажіть, урешті, це кляте слово!

Віктор Гюго зосередився, зібрав усі свої сили комічним зусиллям і вигукнув на повний голос:

— Він сказав, що я горбатий!

— Горбатий? Горбатий? — викликнули всі одночасно довкола стола.

— На Бога! — кликнув і я собі. — Це диковинна думка! І я був би її ніколи не вгадав.

Проте ця ревеліяція великої людини не викликала бажаного ефекту, зокрема ж такого, якого сподівався Гюго. Замість викликати тепло веселого обурення, вона внесла, як тільки прийшла хвилина застанови, наглий холод і незручність. Причину цього ви зрозуміли б зразу, коли б знали, так як я, що прибуття автора «Нотр-Дам де Парі» до Гернсей зумовило зібрання там усіх Квазімодо і Трибулетів (персонажі «Нотр-Дам де Парі». — Л. В.) в екзилі. Мій Боже! Відні горбані з республіканської партії сказали собі, що В. Гюго більш ласкавий за інших до їхніх горбів, і вони інстинктивно віддалися під протекцію поета, який намагався знайти пом'якшуючі обставини для горбів. Отож цього дня при завжди гостинному столі Віктора Гюго було двох республіканців, найбільш горбатих, яких тільки може вимріяти реакціонер. Я можу їх назвати, бо ж вони обидва вже не живуть: Герме Кестнер і Герен. І тут саме стався ще один доказ, що горбатий свого горба не бачить.

Я сидів праворуч поета, а поруч мене сидів Кестнер. Саме тоді, коли поет пророкував, що »до кінця світу люди вважатимуть мене горбатим«, Кестнер копнув мене під столом та, весь червоний, шепнув мені до вуха:

— Чи ж це можливе, щоб він аж так забувся при гостях?

Я відповів йому, що поета так вивела з рівноваги образа Гайне і, звичайно, хотів його цим заспокоїти. Але я помилився. Кестнер зовсім не думав про себе. Він відповів мені, знову шепотом:

— Ви сидите біля нього. Зробіть ласку і дайте йому якийсь знак — таж бідний Герен увесь блідий, має сльози в очах, а чейже він у нього при столі!

Але це не був єдиний доказ. Бо ж Віктор Гюго був ще більший горбань, як тамті! Він мав один горб спереду, другий ззаду, але, мабуть, скориставши з благодаті відомої формули, що два заперечення дають підтвердження, прийняв, що симетричність горбів не рахується горбатістю.

Та найкомічніше в цій історії те, що другого дня зранку Віктор Гюго запросив мене з собою купатися. Роздягнувшись, видряпався на високу скелю і став там у такій позі, що був простий як »І«, а тоді й каже:

— Ви бачили самі доволі, щоб могли проголосити на весь світ: Генріх Гайне збрехав, коли написав, що Віктор Гюго горбатий!..«

До цього Гецелевого оповідання слід додати примітку, що й справді в одному творі Г. Гайне, »Лютеція«, так дослівно сказано, що Віктор Гюго горбатий.

Гецелеве »вигнання« тривало десять років. Довідавшись про амністію, написав він до свого паризького приятеля-сусіда Біксію:

»Я вернуся навіть пішки, якщо б не мав чим заплатити квитка на залізницю«.

Але таке йому не загрожувало, бо ж навіть на вигнанні Гецель увесь час працював у своєму фаху та ще й у своєму підприємстві, чи пак у філії свого власного підприємства. А втім, і дорога »пішки« з Бельгії не була б така прикра...

Повернувшись у Париж, узявся Гецель упорядковувати і перебудовувати свою нову посілість при 18, рю Жакоб, у якій, крім книгарні й видавництва, був і мешкальний дім та город поза хатою, що притикав до дому сусіда Біксію й у якому Гецель любив пересиджувати та приймати своїх приятелів і клієнтів. Мабуть, не раз бувала там і Марія Маркович, де й зустрічалася та знайомилася з найвишнішими французами тієї доби. На жаль, старий Гецелевий будинок уже не існує, бо на тому місці, під тим же 18-им числом, виросла нова восьмиповерхова кам'яниця, яка шукачеві слідів української письменниці нічого не може сказати.

Гецель береться з новим запалом і новими задумами до літературної та видавничої діяльності. Але в цьому розгоні й розбудові сплянуть його раз-у-раз цілий ряд непорозумінь, а то й судових процесів із різними авторами, видавцями-конкурентами тощо. Першою причіпилася до нього, за уявні довги, а радше за пропалі в час утечі за кордон посвідки отримання грошей від Оноре Бальзака, твори якого видавав Гецель, вдова великого письменника. Тількищо закінчився процес із нею, як почалися непорозуміння з П. Прудомом, а радше з другим видавцем-кон-

курентом Леві. Несподівано прийшло до прохолодження взаємин із Жорж Санд на тлі видань її творів, але саме в той час важко занедужав Гецелів син, Жюль, і це дало письменниці нагоду написати Гецелеві теплого, розраджуючого листа. Зі свого боку Гецель робив заходи, щоб просунути Жорж Санд у члени Французької Академії, і хоч ці заходи не увінчалися успіхом, то нова хвиля вдячності письменниці наново скрипила їхні взаємини. На чергу прийшли нові клопоти, цим разом із Барбей д'Орвілі — знову в грошових справах.

У 1864 р. поновив Гецель журнал «Магазен д'едюкаسیون е де рекреасіон» (магазин для науки й розваги), що його почав був він видавати ще перед переворотом. Навколо цього, першого літературного журналу для молоді, згуртував Гецель зонайкращі літературні й малярські сили Франції. Нам приємно довідатися, що в ньому співпрацювала теж українка — Марія Маркович. Гецель віддав виховну частину журналу педагогові Жанові Массе, собі ж залишив розвагову й літературну. З-посеред авторів журналу, поза видавцем, який підписував свої літературні твори псевдонімом П. Ж. Сталь, вирізняються своїми світовими іменами два: Жюль Верн і Еміль Золя. Прізвисько другого з них, щоправда, може дивувати в журналі для молоді, тому й слід зазначити, що цього «гріха» допускався Еміль Золя — романіст-натураліст — тільки замолоду.

Великою трудністю для видавця було підшукати людину, яка могла б популяризувати для молоді проблеми різних ділянок науки, зокрема ж фізики та географії. Але Гецель мав завжди щастя, більше того — знаменитий нух у всьому, що торкалося ближче або далше літератури. Одного осіннього дня, ще 1862 року, приніс йому молодий чоловік рукопис своєї повісті. Темою її було випущення в повітря баллона «Гіганта», про що тільки й мріяв тоді вчений Надар. У повісті цей баллон звався «Вікторія» і вже перелігав велику частину Африки. Автором рукопису був молодий Жюль Верн, народжений у Нант, якого цікавила географія і притягали море, невідомі країни, нові континенти.

Але хоч рукопис і був цікавий, то Гецель усе ж таки ствердив, що роман погано побудований і його стиль залишає багато до бажання. Коли автор прийшов довідатися про долю свого рукопису, Гецель щиро перерахував усі його недотягнення, накреслив порядок чергування епізодів у дії відзначив розділи, що їх слід розвинути або ж, навпаки, звузити, вказав котрі персонажі треба більше увидатнити, підкреслити, і врешті відмітив слабості й незугарності вислову. Після цього сказав Вернові: «Швидко переробить свій роман і принесіть мені, а я видам його без проволоки».

Інтелігентний і слухняний Верн прийняв ці обґрунтовані завваги видавця і провів його поради в практику. І 24 грудня 1862 р. «П'ять тижнів у баллоні» — перший із п'ятдесятишести томів «Надзвичайних подорожей», що їх, упродовж сорокап'яти років, випродукувала уява і подивугідна здатність передбачувати Жюля Верна, — появився у видавництві Гецеля. Успіх цієї книжки був такий великий, що видавець прив'язав до себе автора, корисним для них обидвох, контрактом. З того часу вони не розлучалися ніколи.

Знайшовши Жюль Верна, вже ніщо не перешкоджало Гецелеві випустити змодернізований «Магазин», у першому числі якого були «Слути шлунка» Маса, «Княжна Ільза» — Сталья (Гецеля), «Малі дитячі трагедії» (ілюстрації Фромана, текст Сталья), «Англієць на північному бігуні» — Жюль Верна і «Робінзон».

Деякі днів по появі журналу, зголосився до редакції «Магазину» інший молодий чоловік, який приїхав з Екс-ан-Прованс та був звичайним службовцем книгарні «Ашет». Пишучи по ночах свої перші оповідання, вислав одне з них Гецелеві, прохаючи помістити його в «Магазині». Але Гецель якимось не спішився і щойно лист його приятеля Дешанеля, який цікавився Е. Золею, заставив його прочитати оповідання. І зразу ж після прочитання, Гецель сказав прислати собі решту оповідань і за декілька тижнів появився — у видавництві «Гецель і Лякруа» — перший том оповідань Еміля Золі п. н. «Оповідання для Ніні». Вони не давали ніякої підстави підозрівати в Золі майбутнього автора «Нани» чи «Землі»...

Крім особистих і видавничих справ та турбот, мав Гецель у той час чимало клопоту зі своїм приятелем драматургом Франсуа Понсаром. Цей бо Понсар попав у жалюгідну ситуацію, закохавшись у принцесу де Сольм, кузинку Наполеона III. Це високе посвоячення не врятувало її все ж таки від екзилу, і вона, як багато інших республіканців, покинула Францію, а разом з тим і свого новоодруженого чоловіка. Відкривши свої сальони в Італії, маючи в особі короля Віктора-Еммануїла свого протектора, вона згуртувала в них не тільки італійських мистців і поетів, але і французьких утікачів, між якими був і Понсар. Його представили принцесі коротко перед амністією. Він закохався в ній на смерть і забув про все на світі, в тому і про свою дружину та про Академію.

Його дружина, Рахель, велика акторка, вельми причинилася до Понсарових театральних успіхів. Вона надхнула його вірші, сухі й без блиску, теплом та віддала їм стільки своєї душі, що ввела глядачів в оману. Щоправда, композиція і драматичність трагедій Понсара були без закиду, хоч мова і стиль були прозаїчні.

Затривожений мовчанкою і відчуженістю Понсара, Гецель узявся його розшукувати з уваги на близький реченець виборів в Академію. В цій справі дістав він такого листа від їхнього спільного приятеля Жюль Жанена:

«Немає вісток від Понсара. Він виконує своє ремесло «матраца» при принцесі та ходить за нею як пудель. А тим часом, якщо він хоче бути академіком, хай же ж напише і покажеться на очі панам з Академії, бо як ні, то виберуть Еміля Ожіє і це буде велика шкода!»

А Понсар ділив свій час між хвору маму і химерну принцесу. Врешті він сам озвався до Гецеля:

«Я весь час у дорозі. Повно клопотів... Я зовсім отупів, зідіотів. Уже не маю ніякої думки в голові... Мені треба бути біля мами, треба бути в Екс (у принцеси), треба бути в Парижі, а я по вуха в довгах і не маю одного су. Знаю, що мені треба працювати, а я проводжу час на плянуванні і нищенні проєктів. Не знаходжу ніякого виходу... Я в безнадії... І вже не маю ні дрібки таланту...»

А Гецель додає від себе: коли багато мистців, поетів, музик знаходять у коханні надхнення і допомогу своєму генієві, то Понсарова пасія до принцеси вбивала в ньому талант. Але, не зважаючи на все, Академія таки зарахувала його до «безсмертних».

Взаємини Гецеля з Тургенєвим, спершу листовні, датуються з 1859 р. Тургенєв був заприязнений з родиною Люї Віярдо, а радше з його жінкою Поліною, московкою з походження, співачкою. При їхній допомозі та при невгомній російській пропаганді, почала у Франції луhati слава про Тургенєва як про «знаменитого письменника». В серпні 1859 р. Гецель звернувся листовно до Люї Віярдо з проханням перекласти йому якийсь роман на французьку мову, думаючи, що це Віярдо перекладає Тургенєвові романи. На це одержав Гецель таку відповідь:

«Мій дорогий Гецель, не присилайте мені ніякої книжки, бо ж я не знаю ні слова по-російськи. Я вам уже двічі писав, як виглядають мої переклади з російської: один приятель диктує мені слово в слово, а я пишу по-французьки, ось і все! Цей приятель, Іван Тургенєв, був у нас декілька днів тому. Він приїде знову, я думаю, після полювань. Якщо хочете, подайте мені назви цих творів, а він вам скаже, чи варто їх перекладати. Я не бачу іншого способу, як би вам зробити цю послугу, про яку мене просите...»

З цього листа можемо собі зробити різні висновки: 1) сто років тому ніхто або майже ніхто у Франції не знав російської мови, 2) москалі про-совували свою літературу у французькі переклади завдяки особистим зв'язкам та грошовитим своїм людям, які не рахувалися з винагородою за такі «послуги», 3) єдиними «компетентними» особами, які видавали оцінку що слід і чого не слід перекладати з російської та інших слов'янських літератур на французьку мову, були виключно москалі. Тому хай нас не дивує, що Марія Маркович мусіла бути в «приятнях» взаєминах з Тургенєвом, як теж факт, що Гецель дав на розгляд Тургенєву — як це згодом побачимо, — теж і М. Вовчкову «Марусю».

Незабаром Гецель увійшов у безпосереднє листування з Тургенєвом і навіть дав йому для перекладу на російську мову «Оповідання Перро», з чим, до речі, мав згодом багато клопоту, бо Тургенєв ніколи не дотримував слова, ні речення. Але на початках їхнього знайомства, Гецель ще не знав цієї Тургенєвської «прикмети» і просив його, для скорішого по-лагодження справи, переслати готовий переклад своєму торговельному заступникові в Росії, Вольфові. Недовірливий до чужинців, як усі москалі, Тургенєв відписав, зі свого Мченська біля Орла, ось якого «елегантного» листа:

«Пане, я не знаю п. Вольфа інакше, як тільки через вас. А що мій переклад призначений тільки для вас, то я сам передам вам його в Парижі... Щождо п. Вольфа, то я думаю, що це хитрий пройдисвіт, із яким треба поступати згідно з російською приповідкою: «Рука в руку, але камінь у кишені...»

Приїхавши до Парижу, звичайно, без перекладу, Тургенєв написав Гецелєві з помешкання Віярдо:

«Я не хочу залишати Парижу без того, щоб вам не сказати, як дуже я жалію, що не додержав обіцянки щодо «Оповідань Перро»...

Це діялося в липні 1862 р., а ось у лютому 1865 р. Люї Віярдо, до якого врешті вдався Гецель, щоб довідатися про долю все ще того самого перекладу, відповів, що Тургенєв перебуває у Парижі, при 10, рю Баз, у дільниці Пасі, де він має одружувати свою доньку.

Зараз наступної неділі, Тургенєв, мабуть повідомлений Люї Віярдо, пише Гецелєві, що бажав би з ним зустрітися, щоб показати, що він «здатний на докори сумління», а далі: «Я даю вам слово чести (!), що не залишу Парижу, поки не передам вам рукопису перекладу «Оповідань Перро». Чи можу відвідати вас завтра, о 4-ій годині?»

Але не допомогло і «слово чести», бо ніщо не появилось: ні перекладач, ні рукопис. Нетерпеливий і зажурений видавець докоряв Тургенєву листами. Цей знову вибачався і запропонував нову зустріч, на п'ятницю. Гецель чекав даремне... Тургенєв, одруживши доньку, виїхав у Росію, знову не дотримавши слова. У червні цього ж року, Гецель поновно вдався до Віярдо. Цим разом відповіла йому Поліна:

«Я думала, що він (Тургенєв) перед виїздом переслав вам передмову до «Оповідань Перро», бо знаю, що він займався цим останніми днями. Він навіть узяв у мене твір Сен-Бева, щоб почерпнути відтам деякі біографічні дані про Перро...»

Але Тургенєв не видав перекладу ще й цим разом. Щойно в серпні, по повороті з Росії, нарешті, по трьох роках вичікування, одержав Гецель свою книжку, а з нею і вимучений переклад Тургенєва! Чи можна дивуватися, що Гецель так цинив і наділяв своєю приязню Марію Маркович, яка виконувала йому роботу швидко, точно і, під мистецьким оглядом, зразково? Чи можна дивуватися що Жюль Верн застеріг собі, щоб перекласти його творів на російську мову виконувала виключно Марія Маркович?

Крім неслownости і неточности, мав Тургенєв ще й інші «благородні» навики, як, напр., влізливість («з копитами в душу») та зарозумілість на все, що російське. Обидві ці властивості знаходимо в одному з його листів до Гецеля:

«Що мене найбільше дивує, то брак патріотизму (!) у вашої Асамблеї...», а далі випикує таке: «У Петербурзі, візник моїх саней запитав мене, чи це правда, що французи сваряться між собою в той час, коли прусаки є довкола Парижу». А коли Тургенєв це підтвердив, то «візник перехрестився і сказав: то вони добрі на те, щоб їх похоронити...»

Не знаємо, що на це відповів Тургенєву культурний француз. Та, мабуть, сама доля судила, щоб Гецель віддячився «знаменитому письменникові» щирою, дуже речевою і розумною критикою його твору «Весняні води»:

«Шкода, що ви не закінчили своєї історії разом із Гемою (героїня твору). Мабуть, щоб подобатися Меріме, ви, замість залишитися Тургенєвом, почали писати за новою школою, за Дюма-сином, за Абу... Друга частина, багато слабіша, завдає шкоди першій і понижує вартість цілості. Це склянка води в чарці для першосортного вина. Ви доказуєте у своїй історії, що людина має в серці свиню. Це не новина. Але розводнювати перлу в туалетному оцті — не видається мені надто доброю вигадкою... Дідро сказав: «Коли хочете написати твір, що триватиме довго, візьміть

моральний сюжет». На жаль, не кожний має відвагу заторкувати моральні сюжети, бо це могло б присудити твір до пласкості або... до шедеврів. Зі страху перед пласкістю відмовляємося від шедеврів. І це саме є у вашому випадку, мій приятелю... Щоб бути справедливим, я вам скажу, що ви ще якось добре вилізли з цих непотрібних фальшивих ходів, переладовань, нещиростей і т. д. ... Коли б ви хотіли розбити цю довгу історію на дві, — я дам вам даром розв'язку для однієї повісті, яку я розпочав і, на жаль, не маю часу закінчити...»

Не відомо, чи скористав Тургенєв з поради і «розв'язки» Гецеля, та скільки взагалі порад і «запозичень» є в творчості цього «великого» письменника (як його залюбки називали деякі наші літературознавці), але й з цього можемо собі витягнути деяку науку. А саме: щоб наші письменники, зокрема ж початкуючі, не дуже спішилися нести свої твори до друкарні... Куди необхідніше віддати їх спершу в руки добрим приятелям і, головне, добрим знавцям літератури.

Крім своєї власної і «позиченої» творчості, Тургенєв палко лянсував у Франції твори своїх земляків. В одному з листів до Гецеля він сповіщає, в імені російського амбасадора Галіцина, про історичний роман Олексія Толстого, в якому головну роль грає... Іван Грозний. В іншому листі просить, щоб до його власного роману «Дим» написав передмову Преспер Меріме. Ще в іншому, пересилає для Жорж Санд якийсь рукопис Толстого, а свою новелю дає «перекладати» (себто диктувати) Люї Віярдо для поміщення в «Ревю» і т. д., і так постійно. Як бачимо, не дармував Тургенєв у політичній роботі, хоч і яким лінохом був при... казках для дітей! «Науки» для нас витягати з цього не потрібно, вона надто очевидна...

Перебуваючи у Баден у Швейцарії, як завжди, з родиною чи пак Поліною Віярдо, Тургенєв написав лібретто до оперетки «Огр» («Жорстока людина»), в якій сам і грав титульну роль (припадок, чи племінне уподобання? — Л. В.). Музику до неї написала Поліна Віярдо. Однак цей «фамілійний твір» так і не вийшов поза домашню сцену і давно забутий.

Все це діялося в 1860-1871 рр., себто саме в той час, коли в західній Європі, а зокрема в Парижі, перебувала Марія Маркович. Гецелева внучка, С. Боні де ля Шапель, авторка твору «Історія одного видавця і його авторів», звідки й черпаємо всі ці відомості про паризьке оточення нашої письменниці, — ніде й ніколи не пов'язує імени Марії Маркович із Тургенєвом, поза суто професійними видавничими справами. А з цитованих її завваг і листів видно, що авторка цих мемуарів уміла вибирати з записок свого діда та з його величезного листування різні «пікантні» історії та не щадила й великих імен, а навіть світил, Франції. Якщо б був хоч би й найменший слід близьких взаємин між цими двома «рюсами», — авторка напевно була б його навела. Отож і з цього, найбільш документального джерела, можна ствердити, що всі ті плітки, які так цупко тримаються Марка Вовчка, за її життя і по смерті, не мають найменших основ, поза хворобливими вигадками, пристрасно закоханого в неї, Панька Куліша.

(Далі буде)

Спогади

Проф. Г. ВАЩЕНКО

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ШКОЛИ

(Продовження, 9)

Боротьба за дисципліну

В половині вересня почався новий шкільний рік. Педкурси набули великої популярності не тільки на Кобеляччині, а й за межами її. Тому багато молоді виявило бажання вступити на них. Тих, що мали свідоцтва про закінчення середньої школи, приймали без іспитів; тих, що таких свідоцтв не мали, — перевіряли. На першому курсі набралось більш шістдесяти студентів. Почалось навчання. Горовий зразу ж звернув увагу на те, що настрої серед студентів взагалі гірший, ніж у минулому році. На лекціях молоді студенти сиділи неухважно, на перервах поводити себе занадто шумно. Хлопці ходили по шкільній залі в картузах, іноді надітих «набакир». Вечорами вони ходили по селу, співаючи пісень, зачіпали мешканців... Були навіть випадки пияцтва. Особливо визначались поганою поведінкою два юнаки, син і племінник колишнього управителя однієї з панських економій. Вони різко відрізнялись від інших студентів, селянських хлопців. У них снобізм поєднувався з большевицькою брутальністю. Було таке враження, що вони вступили на курси не для навчання, а для розваги. Розмовляли між собою по-російському і з неповагою ставились до української школи. Неприємним було те, що цей снобізм впливав на селянських хлопців, ніби вони відчували в цих «паничах» щось вище, «не мужицьке». У снобів знайшлось декілька приятелів, що підроблялись під них. Настрої першокурсників передався частково і старшим студентам. Ожила «опішня», що в минулому році була зовсім припинена. Тепер вона відчула, що «їхнього полку прибуло», і поводити себе дуже брутально.

Для Горового було ясно, що основна причина цієї розрухи — большевизація середньої школи. Большевики свідомо руйнували традиційну мораль з властивими їй пристойністю, пошаною до батьків і старших, зокрема до педагогів. По школах вони завели учнівські комітети, представники яких не тільки брали участь у педагогічних радах, а іноді навіть тероризували педагогів. Все з більшою активністю по школах діяв комсомол. Комсомольці прищеплювали учням думку, що старше покоління — відстале, пройняте всякими забобонами і тільки заваджає поступові; що майбутнє належить виключно молоді. Ідеалом молоді ставав розхристаний большевик, що на все плює і творить «нове життя». А яке саме це життя, молодь точно не уявляла.

Треба було за всяку ціну перебороти ці настрої і відновити у школі здоровий дух. Горовий розумів, що звичайними адміністративними захо-

дами тут нічого не вдієш. Звільнити розкладників було неможливо, бо це призвело б до небажаного втручання в шкільні справи з боку партійних органів; безпосередній моральний вплив на снобів не дав би наслідків. У таких умовах треба було творити перш за все здорову громадську думку, щоб всякий порушник шкільного ладу бачив, що проти нього стоїть не тільки керівник школи, не лише педагоги, а й увесь шкільний колектив. Засобом до цього мають бути слово й діло. Слово часто буває без сили, коли воно має форму особистих напівмнень і зауважень. Але воно стає могутньою силою в формі вмілої, пройнятої переконанням і палким почуттям агітації.

З цього Горовий і вирішив розпочати. Кожної суботи увечорі він скликав збори студентів і провадив з ними розмови про завдання й бажану організацію педагогічної школи на селі. У своїх виступах він з'ясовував велику ролю освіти в житті народів, на прикладах показував, як освіта підносила не тільки рівень знань населення, але і його матеріальний стан і політичне положення між іншими народами, підносила рівень мистецтва й науки. Зокрема він зупинявся на історії України, на ролі освіти в княжий і козацький періоди, і на занепаді її в XVII і XIX століттях. Вказуючи на те, що через історичні обставини українці — переважно народ селян, він підкреслював особливу вагу освіти на селі. В привабливих формах Горовий малював майбутнє українського села з високим матеріальним добробутом і висококультурним побутом. Шлях до цього світлого майбутнього — тільки через освіту, через школу. І тут на перший план виступає сільський учитель, як основна культурна сила на селі, що не тільки навчає дітей, а бере активну участь у громадському і навіть господарському житті села. Діяльність учителя він малював, як найскладніше й найшляхетніше мистецтво, що перевищує всі інші мистецтва й дає найбільше моральне задоволення. Високе покликання учителя вимагає від нього й великої праці над собою. Учитель мусить бути не тільки широко й ґрунтовно освіченою людиною, а й зразком шляхетної поведінки, бути принциповим і чесним, організованим і наполегливим у роботі, бути зразком для інших. Характеристику зразкового учителя Горовий ілюстрував прикладами великих педагогів Сократа, Коменського і Пестальюці. Така була приблизно схема його розмов. Він промовляв до студентів з великим піднесенням, бо сам щиро вірив у ці думки й глибоко переживав їх. Тому студенти не тільки охоче слухали Горового, а й з захопленням сприймали його думки. Він помічав, що студенти тепер з більшою увагою сиділи на лекціях, ретельніше працювали в кабінетах, більш культурно поводитись на перервах. Але «сноби» не здавались. На зборах вони бували рідко, а проте усвідомлювали, що Горовий робить заходи до піднесення дисципліни; що в школі створюється атмосфера серйозної праці. Увійти в цю атмосферу їм не хотілось...

Одного разу до Горового прийшла Палажка Хведорівна і з обуренням заявила, що через снобів вона не може читати лекції на першому курсі. Коли Горовий конкретно попросив розказати, в чому справа, вона одмовилась. Довелось звернутись до студентів. Від них він довідався про таке. Під час лекції Палажки Хведорівни сноби сиділи на першій парті. Один із них якраз у той момент, коли лекторка увійшла в настрій, дивлячись

на неї, нахабно зауважив: »Какие у вас хорошенькие глазки«. — »А какие у вас красивые губки«, — додав другий. Палажка Хведорівна почервоніла, а дехто з студентів засміявся. Лекція фактично була зірвана.

На другий день Горовий скликав загальні збори студентів. Більшість знали або догадувались, із якого приводу вони зібрались. Прийшли й сноби, що хотіли довести, що їм »плювать« на якогось »хохлацького педагога«.

Горовий почав промовляти з великим обуренням. Це зразу ж зробило на студентів відповідний вплив, створило настрій серйозності. В своїй промові він з сарказмом висміяв снобів, виставив їх як пшутів, що невідомо для чого вступили до школи, де вчиться селянська молодь, яка хоче серйозно працювати. Очі всього зібрання з іронією звернулись до снобів. Ті сиділи мовчки. Відчувалось, що вони розбиті, загубили пошану з боку товаришів. Вернувшись додому, Горовий запитував себе, чи не зловжив він своїм впливом на студентів, чи не занадто шорстко він обійшовся зі снобами. Він відчував, що діяв не тільки, як педагог, а і як людина, що особисто ворожа до цих зіпсованих юнаків. Чи не краще було б закликати їх, поговорити з ними і вплинути на їх сумління? Але, уявивши собі вдачу і поведінку юнаків, він прийшов до висновку, що іншого способу вплинути на них не було. А крім того, це один із засобів виховання громадської думки студентів.

У скорому часі стався другий випадок, з приводу якого теж були скликані загальні збори студентів. Один юнак з першого курсу, дуже здібний студент, типовий український хлопець, напився самогону. Довго думав Горовий, що з ним зробити. Він знав, що коли покличе юнака до себе, він щиро покається і дасть йому обіцянку більше не пити. Але алкоголь — дуже велике зло в житті людини. Алкоголізм веде за собою розклад у житті особистому й громадському. Тому Горовий не тільки сам не вживав алкогольних напоїв, а навіть не тримав їх у себе в приміщенні. Отже, й цей випадок він виніс на загальні збори. Але тут головну увагу він звернув не на особу студента, а на ганебність пияцтва, на те, що учитель, який мусить бути зразком для інших, повинен рішуче утримуватись від алкоголю. На другий день юнак прийшов до Горового і зі сльозами на очах прохав пробачення. Після цього він не тільки ні разу не пив, а став дуже ретельно вчитись, часто бував у Горового і систематично працював у педагогічному кабінеті.

Настрій у школі значно поліпшився, робота була налагоджена, значна частина студентів працювала з великим захопленням. Серед студентів цілком природно виділялись найбільш активні юнаки, що визначались принциповістю й здібностями. Вони набували все більшого й більшого авторитету серед товаришів і надавали тон усьому шкільному життю. Із старших студентів це були Дмитро Сапсай, Хома В., Володимир Г., Сіма Я., Семен Д., Василь Л., із молодших — Іван Ш. Всі вони з великим довірям ставились до Горового, часто бували у нього на квартирі. Горовий радився з ними у спільних справах, але ніколи не розпитував їх про якісь порушення дисципліни товаришами, щоб цим не підірвати їх авторитету серед юнацтва. У цих студентів він завжди знаходив першу підтримку у своїх заходах, спрямованих на поліпшення життя та праці школи.

Мирон Логвин

В кінці квітня Горовий зайшов у шкільних справах до відділу освіти. Крім керівника відділу, він побачив ще молодого білявого чоловіка, років двадцяти п'яти-двадцяти шести. Юрію Петровичу здавалося, що він десь його вже бачив.

— Дозвольте вас познайомити, — заговорив керівник відділу. — Мирон Онисимович Логвин, призначений на політрука ваших курсів.

— Ми вже знайомі з товаришем професором. Пам'ятаєте, я був вашим слухачем на учительських курсах у Полтаві в 1918 році... Логвин.

Горовий пригадав собі слухача з дуже ласкавою усмішкою, що часто розмовляв з ним на перервах між лекціями, ніби намагаючись звернути на себе його увагу. І тепер на його обличчі грала та ж сама усмішка. Він почав ніби ласкаво, але настирливо розпитувати Горового про школу. Горовий хотів обмежитися відповідями загального характеру, при чому тоном розмови давав відчуття своєму співбесідникові, що він не зобов'язаний давати малознайомій людині якісь детальні пояснення. Але Логвин із тією ж самою зовнішньою лагідною усмішкою продовжував розпитувати, ніби мав на це повне право. Це нагадувало вже допит.

— Як у вас справа з навчанням діалектичного матеріалізму? — питав він.

— У нас нема викладача діалектичного матеріалізму.

— Як же це так? — питав далі Логвин. — Школа має випускати викладачів для радянської школи, і ці вчителі самі не знатимуть вчення клясиків марксизму... А як у вас працює комсомол?

— У нас комсомолу нема.

— Як це так? Радянська школа — і при ній нема комсомольської ячейки?

В такому ж дусі розмова точилася й далі. Додому Горовий вернувся дуже занепокоєний. Большевики починають накладати на школу свою лапу.

Виявилось, що Логвина дуже добре знає Палажка Федорівна Колісникова. Він народився у дрібноміщанській родині в околицях Кобиляк. Учився у вищій початковій школі, а після закінчення її служив у канцелярії земської управи, при чому виявляв надзвичайну улесливість і угодливість, намагаючись усякими способами заслужити ласку в «начальства». Коли входив або виходив голова управи, він завжди намагався забігти йому наперед і відчинити двері.

Коли в Києві організувався український народний університет, Логвин вписався туди і деякий час слухав там лекції. В 1918 році він пристав до українського національного руху і брав участь у збройній боротьбі української армії. Палажка Федорівна під секретом сказала, що він з одним із її родичів на колесниківському хуторі ховав кулемет. На другий день прийшовши до школи, Горовий побачив в учительській Логвина. Він тримав себе з великою упевненістю.

— Я хотів би знати, яка у вас освіта? — запитав Юрій Петрович.

— Навіщо вам це знати? — відповів зі своєю звичайною усмішкою Логвин. — Мене призначив на посаду політрука партійний комітет. А проте, коли вас це цікавить, можу вам сказати. Я вчився у київському університеті.

— В якому саме?

— Який же ще є київський університет, крім державного.

Для Горового стало ясно: Логвин — честолюбний авантюрник. До революції він намагався вибитись у люди собачою улесливістю перед начальством земської управи. Коли в 1918-1919 рр. розгорівся український рух, йому здавалося, що саме тут він зможе зробити собі кар'єру. І він пішов в українську армію. Коли українські змагання заламались, він зразу ж перейшов на службу до большевиків і буде служити їм з такою собачою угодливістю, з якою служив у земській управі. Головне для нього — «вибитись у люди», а якими засобами, це для нього було байдуже. Переживши в молоді роки приниження, він тепер з жорстокістю і насолодою буде принижувати інших. І все це він буде робити з ласкавою усмішкою, що виробилась у нього в час собачої служби в земській управі...

В скорому часі приїхала з Полтави Роза Абрамович і заявила, що вона призначена організувати комсомольську клітину при підкурсах.

Мирон і Роза діють

З перших же днів свого перебування в школі Логвин поведився, як доглядач за педагогами й пропагандист марксизму. З захопленням неофіта, що пізнав правду, він на перервах між лекціями повчав педагогів, що таке діалектичний матеріалізм, що таке боротьба клас, диктатура пролетаріату і т. п. Разом із тим він гостро критикував такі «Буржуазні забобони», як релігія, мораль і визнання об'єктивної правди. «Діалектика, — казав він, — відкидає якусь незмінну правду. Все рухається. Отже, міняється й розуміння правди. Правдою є те, що сьогодні є корисне для пролетаріату».

В кожній його фразі, як шило з мішка, висувалося неучтво, особливо коли він висловлювався про європейських філософів, яких він зовсім не знав. Видно було, що він покищо засвоїв лише «Азбуку комунізму» Бухаріна, яка здавалася йому вершиною людської мудрости.

З особливою ж активністю працював Логвин серед студентів. Лекції він читав із великою впевненістю, ніби щось надзвичайно мудре й глибоке. Перед молоддю він ще з більшою брутальністю нападав на старий «буржуазний лад», на «гнилу» інтелігенцію, на релігію і традиційну мораль. За його словами, молодь мусить усе зруйнувати і збудувати «новий світ». Цей «новий світ» має бути повною протилежністю старого світу і запереченням його. Коли старим світом правили аристократи й багатії, то «новим світом» мають правити пролетарі; коли старий світ був релігійним і ідеалістичним, то «новий світ» має бути атеїстичним і матеріалістичним. Цього вимагають закони діалектики, яку Логвин трактував як якийсь магічний ключ, що відмикає двері до всякої таємниці. Хто володіє діалектикою, той володіє істиною.

Частина студентів захопилась цією філософією магії. Їм здавалось, що Логвин дійсно відкрив найлегший і найпростіший спосіб стати мудрим... Оволодій діалектикою — і більш нічого не треба знати. До Білик і до Логвина не доходила ще промова Леніна на третьому з'їзді комсомолу, в якій вождь большевицької революції, зрозумівши, що «діалектика» може привести до повного нещасття, кинув гасло: «Щоб стати комуністом, треба опанувати всіма знаннями, що їх виробило людство».

Великими прихильниками Логвина насамперед стали опішнани. Майже всі вони вчилися погано, були недисципліновані і стояли завжди в опозиції до конструктивних заходів Юрія Петровича. В Логвині вони побачили свого лідера і зразу ж організувались навколо нього. Сама собою утворилася «комсомольська ячейка». Крім опішнан, до неї увійшли і «сноби». Пристало теж і декілька здібних студентів, як Олена С., і Василь С. Велику роллю в організації «ячейки», крім Логвина, брала Роза Абрамович. Вона майже кожного дня приходила в школу, розмовляла із студентами, затягуючи їх у комсомол. Це була дуже шкідлива демагогія.

— Я дивуюсь, — казала вона. — Ви називаєтесь студентами, між вами є такі, що мають більш, ніж тридцять років, а ви тримаєте себе гірше, ніж учні четвертої-п'ятої класи семирічки. У нас у Полтаві в усіх трудових школах існують комсомольські ячейки. Учні входять до складу педагогічних рад, і не думайте, що вони там сидять, як олухи, і тільки слухають те, що їм скажуть педагоги. Вони там — командири, їх слухають педагоги. А коли хто з педагогів занадто виявляє буржуазний дух, ми на нього знаходимо раду. І так і повинно бути. Старше покоління віджило свій вік. Воно пройняте всякими буржуазними забобонами... Майбутнє належить нам — молоді. Ми збудуємо новий світ... А ви тут, у Біликах, як малі діти, слухаєте те, що вам скажуть педагоги з царських часів, а особливо ваш керівник... Це ж реакціонер, якого ми терпимо тільки тимчасово.

Поводилась вона зі студентами простацьки. На всіх казала «ти», заходила до них на квартири, обнімала хлопців. Збирався комсомол спочатку у приміщенні Логвина, а потім у приміщенні волосної комуністичної «ячейки». Там під керівництвом хитрого Логвина систематично розроблялись пляни большевизації курсів. Спочатку було вирішено дати бій на «ідеологічному фронті». Логвин доручив здібному студенту С. прочитати на загальних зборах курсів реферат на тему «Діалектичний матеріалізм — філософія пролетаріату».

На реферат зійшлася вся школа, прийшли члени місцевого виконкому і багато селянської молоді.

Щодо форми реферату, то вона була на належному рівні: мова — порівняно правильна, дикція чітка і виразна. Але зміст реферату виявив повне нещасття доповідача. Він розповідав про три джерела марксизму: французький матеріалізм, англійські економічні вчення і німецька класична філософія. Характеристика всіх цих джерел зовсім не відповідала дійсності, а особливо — німецької філософії. Гегеліві референт приписав те, чого той ніколи не писав і не думав.

Але юнак оповідав про всі ці вигадані «істини» з такою упевненістю, наче він відкривав для слухачів нову Америку. Горовому стало образливо за юнака, що свої безперечні здібності використав на таку дурницю і може надалі залишитися при ній. Він узяв слово, вказав на помилки доповідача, на те, що він не має уявлення про філософію Гегеля і в своєму рефераті приписав йому невластиві для нього погляди. В кінці свого виступу він порадив референтові ґрунтовно студіювати питання, що той має висвітлювати, бо завдання науки — об'єктивна істина.

Після Горового зразу ж виступив Логвин. Він із великим апломбом заявив:

— Товариш Горовий казав про істину. Але є дві істини: буржуазна і пролетарська. Товариш Горовий стоїть за істину буржуазну, ми, товариші, стоїмо за істину пролетарську!

Комсомольці і ті, хто співчував їм заплескали в долоні... Логвин і Роза Абрамович, а разом з ними і увесь комсомол тріумфували. Не тільки по школі, а й по селу пішла поголоска: «Ви чули, як товариш Мирон посадив професора Горового? Що то значить діалектика».

Але серед переважної більшості студентів, і при тому кращих, авторитет Горового покищо був непорушний.

»Склянка води«

Захопивши в свої руки владу, большевики зразу ж повели жорстокий наступ проти родинних традицій, бо в них вони бачили одну з перепон до швидкої большевизації народних мас. Цей похід у перші роки революції набрав скрайне brutальних форм... Серед більш завзятих марксистів з'явилась т зв. «теорія склянки води». Вони виводили її з самої природи марксизму, як матеріалістичної філософії. За марксизмом існує лише матерія, свідомість є лише властивість високоорганізованої матерії. Звідси статеві відношення мають у своїй основі матеріальні, стисліше, фізіологічні засади. За часів відсталих форм суспільства створилась родина, в якій панує чоловік. З метою закріпачення жінки статеві відношення обгортаються в серпанок духовости; одруження освячується церквою і визнається за непорушне. Зрада жінки визнається за великий гріх і т. ін.

Новий, комуністичний устрій суспільства все це відкидає, як пережиток минулого. Відношення між статями мусять набути природного характеру. Це є звичайний фізіологічний акт, подібний до акту задоволення спраги. Коли людина відчуває спрагу, вона випиває склянку води; коли у неї діє статевий інстинкт, вона задовольняє його, вступаючи у певні стосунки з особою іншої статі... Нічого духового, містичного тут нема.

Цю «теорію» підхопили деякі літератори, в наслідок чого появились такі твори, як «Без черемухи», «Луна с правой стороны» та інші. Здійснювалась вона і в практиці: ширилась розпуста, розпадалась родина, на вулицях з'являлись голими молоді мужчини і жінки, цинічно демонструючи за новий побут і нові статеві відношення.

Ширили цю «теорію» і Логвин та Роза Абрамович. На зборах комсомолу вони малювали картини нового комуністичного побуту. Чоловіки

й жінки будуть вільно сходитись і задовольняти свої статеві потреби. Так же вільно й легко вони будуть розходитись. Щезнуть усякі ревності, що є наслідком буржуазного устрою суспільства, при якому жінка стає власністю чоловіка. Діти будуть виховуватись у громадських закладах, що дасть жінці можливість нарівні з чоловіком працювати у виробництві й на громадській роботі.

Слід відзначити, що ці візії про нові відношення між статями відповідали заходам большевицької влади в галузі освіти й виховання молоді. В перші роки революції в наркомосах СССР панувала думка, що основною формою освітньо-виховних закладів мусить бути дитячий будинок, установа інтернатного типу, де діти виховуються без всякого впливу з боку батьків. Школу ж прибічники таких поглядів розглядали, як тимчасовий заклад, що має згодом щезнути.

Логвин не обмежувався агітацією за нові статеві відношення, а намагався реалізувати їх на практиці, хоч і мав родину. За свою жертву він обрав здорову й гарну студентку Олену С. Це була наївна селянська дівчина. Вона захопилась агітацією Логвина. Те, що казав він, здавалось їй новим, незвичним і цікавим. Вона дуже охоче ходила на збори комсомолу і впоювала в себе «нові» погляди, але коли Логвин на практиці пропонував їй перебороти «буржуазні забобони» і стати «новою людиною», вона завагалась.

Ще з перших днів перебування в школі вона відчула симпатію до дружини Горового і часто бувала в неї. Одного разу вона прийшла дуже стурбована й засмучена. Червоніючи, вона казала:

— Все я розумію, що каже товариш Мирон... Зі всім я згодна, але одного не можу перебороти в собі... оцих буржуазних забобонів... Він каже, що без цього не можна стати новою людиною, що треба рішуче порвати з минулим, а я не можу... Один раз подумаю: все це дійсно буржуазні забобони. А другий раз подумаш... Ні, таки не можу.

Було видно, що дівчина стоїть на краю прірви. Дружина Горового, хоч і знала на яку небезпечку вона наражає себе й чоловіка, вирішила рятувати нещасну жертву.

— Не вірте цій агітації, — казала вона. — Родина, взаємна вірність чоловіка й жінки, високі почуття у взаєминах між ними — це зовсім не забобони, а досягнення людської культури. Логвин і Роза справді тягнуть вас не тільки до стану первісної людини, а й до стану тварин. Десятки тисяч років людиність працювала, щоб піднятися над цим станом. Чим культурніша людина, тим у статевих почуттях і відношеннях у неї все даліше й даліше відходить на задній план усе, що зв'язане з фізіологією, а на перший — виступають високі людські почуття ніжності, любови, краси й довір'я. Тому то справжня любов стає за джерело високої радості й щастя... Ви читали твори великих українських і чужоземних письменників? Хіба там є щось подібне до того, що каже вам Мирон? А хіба там мало краси, чистої людської радості? Подумайте над цим усім. Не губіть свого життя, бо коли ви підете цим шляхом, яким вас веде Логвин, повірте мені, ви будете нещасною людиною.

Ще разів два приходила С. до дружини Горового, а потім перестала ходити. Вона стала «новою людиною».

Клясова боротьба

В марксистській системі визначне місце посідає вчення про клясову боротьбу, як основну рушійну силу в історії людства. Вольшевики поклали це вчення в основу своєї політики. Саму революцію вони розпочали під гаслом боротьби пролетаріату проти буржуазії й аристократії. Захопивши в свої руки владу, вони нещадно нищили дворян, урядовців, духівництво й селянство, а разом з тим поглиблювали клясову боротьбу в народних масах. Розпалюючи заздрість і злобу, вони нацьковували бідніші прошарки населення на тих, що були заможніші. Щоб надати цій боротьбі організовані форми, вони утворили на селах комітети незможних селян і всіма засобами плекали в них дух ненависти до «куркулів».

Цю «премудрість» подавав Логвин студентам у своїх лекціях. Але й тут він намагався перетворити теорію в практику в самій школі. Обставини допомагали йому. Педагоги й тепер не одержували платні, що хоч у найменшій мірі забезпечувала б їх матеріяльні потреби. Мало того, вартість грошей з кожним днем падала, і на них майже нічого не можна було придбати на ринку. Тому єдиним джерелом утримування педагогів стали харчові продукти, що їх привозили студенти від своїх батьків. Завдяки енергії й організаторським здібностям таких студентів, як С. Д., В. Л., Дмитро Сапсай та інші, ця справа була налагоджена досить добре. З самого початку року було визначено, скільки кожен студент має привезти борошна, крупів і сала чи масла. При цьому було взято до уваги матеріяльний стан батьків студентів. Бідні студенти були зовсім звільнені від доставки продуктів. Між останніми були й такі, батьки яких до революції були заможними, а під час революції втратили майже все своє майно. Були й такі, батьки яких загинули під час війни або революції. Все це використав Логвин, щоб викликати розбрат серед студентів. Питання про утримання педагогів, про розкладку харчів, що мали привозити студенти, звичайно розглядалось на загальних зборах школи, на яких завжди був присутній Горовий. Логвин рідко приходив на них, але на комсомольських зборах «обробляв» студентів-комсомольців і ті вже «поглиблювали» клясову боротьбу у школі. На загальних зборах провадились дебати, що звичайно набували неприємного й дріб'язкового характеру. Комсомольці настоювали на тім, що у шкільному житті, як і в совєтській державі, треба дотримуватися клясової лінії. Тому вони протестували проти того, щоб звільняти від доставки продуктів тих студентів, батьки яких втратили майно під час революції. Мало того, вони вимагали, щоб таких студентів звільнити зі школи, як «клясово-ворожий елемент». Такі дебати розпалювали пристрасті. Було соромно слухати, як молоді люди, розпалившись, виказували, що в батька Х. — пара волів і коняка, а батько У. — вигодував двох кабанів.

— Я незможний, — казав один. — У мене батько хлопцем служив у панів Погорілків.

— Який ти незможний? — відповідає йому другий. — У твого батька дві корови і двоє коней, а землі не менше семи десятин.

Горовий намагався всіма способами погасити цю пожежу в школі, що її розпалював Логвин: доводив, що всі студенти належать до однієї селянської верстви; що ріжниця в їхньому матеріальному стані така невелика, що їм зовсім нема підстав ділитись ще на якісь дрібні верстви.

На більшість студентів виступи Горового мали вплив. Вони починали розуміти всю дрібничковість дебатів про маєтний стан батьків студентів й припиняли їх. Щоб не заогнювати пристрастів, Горовий доручив матеріальні справи школи господарській комісії, на чолі з С. Д.

Але Мирон не припиняв розкладницької роботи серед студентів. За допомогою комсомольців він сів між молоддю ворожнечу, нацьковуючи її насамперед проти дітей т. зв. куркулів і духівництва. Разом з Розою Абрамович, Логвин намагався увести комсомольців у педагогічну раду; але в цьому йому не пощастило. Горовий бачив, куди він гне і навмисне не скликав педагогічної ради, а всі справи вирішував шляхом розмов з окремими педагогами і студентами.

Спроби порятунку

Для Горового було ясно, що Логвин хоче зробити школу большевицькою, але Горовий ще мав надію на те, що з часом обставини можуть змінитись. Які будуть ці зміни, він над цим докладно не задумувався, але все ж таки хотів вірити в те, що ця дурна шкільна політика, спрямована на задурювання й розклад молоді, матиме свій кінець. У всякому разі він аж ніяк не думав здаватись і рішив боротися докінця. Треба було Миронівській пропаганді протиставити справжню науку, що подавалася б у цікавій формі. Він почав ретельніше працювати над своїми лекціями з психології й педагогіки, — і не тільки над змістом їх, а й над формою. Щоб протидіяти нахабній логвинівській пропаганді матеріалізму, Горовий на лекціях з педагогіки знайомив своїх слухачів з величними системами філософів-ідеалістів: Сократа, Платона, Арістотеля, Канта, Фіхте, та з поглядами великих педагогів Коменського й Пестальюцці. Щоб оживити свої лекції, він часто ставив психологічні експерименти, що дуже захоплювали студентів. Багато працювали студенти і в педагогічному кабінеті, що поступово ширився і зростав.

В розмовах зі своїми колегами-педагогами Горовий з'ясовував загрозливу ситуацію і закликав їх до енергійної праці. Щоправда, не з всіма педагогами він міг розмовляти з цілковитою відвертістю. Степан Колісник не міг забути епізоду в денікінській в'язниці і ставився до Горового вороже, як видно, боячись, що він видасть його таємницю. Крім того, він все тісніше й тісніше сходився з Логвином, бачучи, що большевизм із кожним днем все більш і більш береться в силу. Однодумцем Горового був Педан, але це була людина, що виключно ввійшла у свою фахову роботу і поза нею мало чим цікавилась. А проте йому й не треба було говорити про потребу поживавити педагогічну роботу: і без того він працював із великою наполегливістю й захоплював студентів. Приб-

лизно теж саме можна було сказати і про Сидоренка. З Вержемківським, що до революції був полковником царської армії і вихователем у кадетському корпусі, він ще не зійшовся так, щоб розмовляти з ним «по душам». У Горового був сумнів, чи не зберігся в нього російський патріотизм. Отже, серед педагогів єдиною людиною, з якою він міг радитися з повною відвертістю, був Володимир Леонтович. Часто, зійшовшись увечорі, вони розмовляли про школу й студентів, про Мирона і Розу. Майже у всьому мали спільні думки, розходились тільки в оцінці морального стану студентів. Леонтович занадто перебільшував розкладницький вплив Логвина. Він казав, що вже декілька студентів живуть неморально, а Горовий був тієї думки, що Олена С. є виняток. Підставою для нього були розмови з селянами. Спочатку, коли школа була переведена в Білики, вони висловлювали сумніви щодо наслідків спільного навчання хлопців і дівчат у юнацькому віці, а тепер вони самі з деяким здивуванням говорили про скромність студенток у відношеннях до хлопців. У всякому разі на цих розмовах Горовий і Леонтович приходили до висновку, що треба стати ще ближче до студентів і спрямовувати їх на вірний шлях.

Горовий і раніш стояв значно ближче до молоді, ніж до педагогів, а тепер ще більше наблизився до студентів. Не обмежуючись частими загальними зборами, розмовами на перервах між лекціями, працею в кабінеті, Горовий оточив себе чималим гуртом здібної й активної молоді. Гурток цей не був закритим: кожен студент міг при бажанні включитися в нього. Тому склад його мінявся, але в ньому завжди залишалося постійне ядро, на яке Горовий міг спиратися. З цим гуртком він часто обмірковував заходи підвищення й поліпшення навчальної та виховної роботи в школі. Тому студенти ставали організаторами свого власного життя й життя своїх товаришів. Те, про що вони радились із Горовим, вони потім реалізували в навчальній роботі, у своїй власній поведінці і житті студентської маси. Горовий помічав, що його зусилля й зусилля кращих педагогів не залипаються без добрих наслідків. Вплив Логвина зменшувався. Комсомол, що почав було так активно виступати, якось притих. Роза Абрамович виїхала з Білик. У час своїх поїздок до Полтави Горовий бував у відділі освіти і розмовляв з керівником відділу професійної освіти Матвієм Харитоновичем Фарбером (детальніше про нього далі). Він казав Горовому, що цілком задоволений з навчальної роботи на педкурсах, але радив посилити комуністичне виховання молоді. З розмов із ним про Логвина Горовий зробив висновок, що Фарбер не зовсім довіряє йому. Це на якийсь час рятувало Горового й школу.

(Далі буде)

Н. ГЕРКЕН-РУСОВА

ВАРКА-ПЕРЕВІЗНИЦЯ

(Спогад у сорокліття революції, або як постав один із перших козацьких загонів на Кавівщині)

(Закінчення)

Той вечір над Дніпром

Ледве ми сіли на березі під вербами, за розстелену скатертину, як крики з гори звернули нашу увагу.

— Люди кличуть перевозу, — стурбовано каже Варка і, заклонюючи долонями від сонця очі, говорить: — Солдати... червоні... Аби їх більше не наїхало! Поможі Боже!

Вона вскакує і біжить швидко вздовж берега по твердому вогкому піску, подібному до добре збитої глиною доріжки. На горі, дійсно, підвода, біля неї троє людей у солдатських одностроях. Гукають до нас. Один порається з кіньми біля воза. Гучно лаються і вимагають перевозу.

— Les tovarichtchi! — стурбовано шепоче моя гувернантка: — Не добре, що ми самі жінки.

Катя знизує плечима — Це ж «свої», червоні! — Он бачите, і червоний прапорець на возі?

Дійсно, на возі причеплено невеличкий червоний прапор. Тепер чути, як, знизу, Варка кричить до них:

— Кажу ж вам, що немає перевозу!

Груба московська лайка летить у відповідь.

— Ідьте нижче, на переяславський перевіз! — гукає Варка. — Кажу ж вам, немає тут перевозу. Батька немає!

Відповідь солдатів доноситься до нас більш криком, ніж різною мовою. Зате заміри в них ясні: двоє навпростець збігають із кручі, а третій, узявши коней за вуздечку, зводить віз по серпентині, що з кручі збігає до берега. Але підвода тяжка і вгрузає у пісок, а шлях розмитий і в калабанях. Ми ніколи по ньому не спускаємося у нашій екіпажі, наші коні завжди чекають нас на горі... Віз нагло нахилиється, загрузає. А два солдати вже біля Варки. Чути, що один із них лається, а другий ніби умовляє дівчину.

— Так нет, гаваріш, перевоза? А лодкі чаво тут стоять? А сама ти тут что делаеш? А? Гаварі! — і знову московська лайка.

Ця мова і лайка не залишають сумніву, що це «чужі», як каже Варка. І вона без страху відповідає:

— Не ваше діло і човни не ваші, а з вами я не поїду. Не хочу! Кажу вам, що немає перевозу і все!

— А ти думаєш долго ещо будеш разгаварівать с армією русскай революції? Нам надобно на ту сторону, а ти тут факаберії

показиваєш, хахлушка проклята! Молодая, а ведьма. Все ви адінакавіє, атродьє ваше такое!

І раптом хапає Варку за руку. Вона, сильним і несподіваним ударом в обличчя, якось враз звільнюється. Тоді другий насакає на неї ззаду і з розмахом кидає її в човен, біля якого відбувалася суперечка. Нам чутно, як гепнуло Варчине тіло на дно човна і видно, як напасник усім торсом наліг на врізаний у береговий пісок ніс човна, і таки спихає його в воду. Човен злегка хитнувся і вже колишеться на воді. Напасник збирається вже скочити у нього, поки другий біжить за веслами, що сперті об стіну близької хати. Але Варка блискавично схоплюється на ноги. В її руках за хвилинку виблискує гарпун до влучання риби, що завжди лежить на дні човна. З усього розмаху цей тяжкий тризуб паде на схилену голову червоноармійця, що встиг вскочити до човна. Гук удару, чи радше тріск, і закривавлений гарпун взноситься і паде вдруте і втретє. Постать солдата вже бухає у воду з клекотом пухирів. Ще хвилинка застиглого жаху, і два чоботи стирчать із води якось дивно на березі, а Варка вже б'ється з другим солдатом. Кинувши весла, він прибіг на поміч товаришів. Ми, заскочені, з жахом дивилися на цю дику сцену — бійки, чи розпачливої оборони.

Я лише розумію і відчуваю, що Варка в небезпеці, у страшній небезпеці. Схоплююся і підбігаю до неї. Підбігаю зовсім близько, відчуваючи лиш одно: треба рятувати Варку! Пригадую жажливі очі молодої дівчини, розчакнуті якимось прикликом останнього порятунку, а може криком: »Макітра! У макітрі, у мак...« Звалена значно сильнішим солдатом на землю, вона борсалася, то перемагаючи, то переможена, стараючись звільнитися, б'ючись ногами, вдаряючи головою і кусаючи зубами за вухо чи за ніс, учеплюючись у волосся, вдало звільняючи руки. Це все відбулося протягом якоїсь хвилини, але цього було досить для того, щоб вона назавжди врізалася в мою пам'ять, ударивши жахом по моїй уяві. — Я бачу теж, як у цю хвилину служниця Ксеня, зачерпнувши води з Дніпра, з розмахом хлюпнула нею на напасника, а французенка б'є його по спині парасолем. Я відразу зрозуміла Варчин розпачливий крик про макітру, і прожогом кинулася у хату, а біжучи назад нашвидку розгортала ганчірку, в яку був старанно загорнений наган. Не знаю, як Варці вдалося висмикнути руку, а мені встромити їй у долоню пістоль. Не бачила я і того, як Варка стрілила до грубого, хоч і не великого на зріст, солдата, що навалився на неї всім тягарем. Я лише чула постріл, потім другий, а обернувшись, побачила третього солдата, що, з гвинтовкою на поготові, біг із кручі, спинився і націлився.

— На землю лягайте! На землю! — шепотом скрикнула Варка, і я кинулася на пісок.

Десь близько дзикнули кулі, не знаю скільки. Я лише дивилася на Варку, що звинно звільнилася з-під тягару наваленої

на неї туші закривавленого тіла і, сама, вся у крові, якимось дивно присіла, скулилася і — враз пружно, як кітка на здобич, скочила в напрямку солдата, що вже зовсім близько збігав із кручі. Я бачила, як у її випростуваній руці блистів наган. Потім постріл, крик і знову постріл, і в куряві шкеребеть котиться тіло солдата по останніх урвищах кручі. Гупнуло в густі хащі лопухів і раптом зникло, втопилося в їх зелені.

Ще через хвилинку біля мене стояла Варка, закривавлена своєю і ворожою кров'ю, вся подряпана і розпатлана. Але вона була жива і обтирала рукавом обличчя. З нагана, який вона ще стискала в руці, підіймався блакитний, прозорий і невинний струмок диму. А Варчині очі, великі і страшні, ніби повні якогось таємничого полум'я, що горіло і грало чорними блисками, прискало іскрами. Вони світилися так міцно і яскраво, що я нічого іншого довкола не бачила, ні про що не думала. Я дивилася захоплено, схвильована і радісна, відчуваючи, як нервова дрижа струшує всім моїм тілом і гойдає у своїх хвилях. За перші місяці «безкровної» революції, ми вже встигли звикнути до перестрілок, грабунків і вбивств, вже мали не раз нагоду бачити кров і трупи, але в данім випадку це не були «чужі», незнані або байдужі нам люди, чи «товариші». Цим разом це була Варка, це були ми під обстрілом, і нервове враження було значно сильніше.

Варка раптом перехрестилася і майже впала біля мене на пісок. Вона тепер голосно вимовляла молитви подяки. Я зробила те саме, бо дійсно вважала наш порятунок чудом.

Потім Варка, сидячи, подивилася на мене. Вона вже заспокоїлася, бодай зовні. Її очі світилися гарячою теплою добрiстю, що часом ставала в неї такою милою і привабливою ніжністю. Від неї віяло сильним внутрішнім жаром і чаром справжнього і щирого пориву.

— Спасибі вам, — тихо промовила вона. — Якби не принесли вчасно нагана, то пропала б. Задушив би звір поганий на смерть... Бачите! — і вона вказала на червонястосині пасма по боках шиї, від вух до горла. Пасма вже сильно напухли.

— Я вам цього ніколи не забуду! — знову сказала Варка, глянувши на наган.

Я простягла їй руки і ми обидві міцно стиснули одна одній пальці.

— Дійсно, коли б не дали нагана, не було б спасіння. Та й ви самі могли б від куль загинути. А тепер, — гукнула Варка до мене, до моєї гувернантки і служниці Ксені, що надбігли, — тепер допоможіть усе це (показала на трупи солдатів) забрати, щоб і сліду не було, коли б часом інші «товариші» до перевозу приїхали!

Варка біжить до клуні і приносить кілька багрів, якими підтягають човни. Варка, гувернантка і я беремось до роботи. Командує Варка. Трупи треба зіпхнути на глибоке, а там уже Дні-

про сам їм раду дасть. Це йому не первина нести ворожі трупи до моря. Старий не зрадить, лиш треба все зробити за порядком і швидко, дуже швидко!

Трупи тяжкі. І ми, чотири жінки, зачепивши їх гаками багрів, намагаємось випхати їх на глибоке. Це надзвичайно неприємна робота, але її треба зробити, щоб і сліду не лишилося від того, що так блискавично сталося на березі Дніпра. Кожної хвилини можуть над'їхати до перевозу люди, або, не дай Боже, «товариші».

Варка, тепер у човні, порається більше всіх. Готує тягарі з піску і каміння, шворки, прив'язує тягарі до ніг, що стирчать із води на березі. Ми всі, роззувшись, по коліна у воді, стараємось відіпхнути трупи так, щоб їх підхопила течія. Трупи тяжкі, берег піскуватий і вони вгрузають у нього, хоч вода нібито й глибока відразу біля причалу.

Нарешті нам вдається наша макабрична робота. Тоді Варка з радістю сама вскакує у човен.

— Ну, тепер досить. Спасибі за поміч! Далі я вже сама справлюсь.

Вона прив'язує обидві шворки до кільця на кермі човна, бере за весла і тягне прив'язані до шворок трупи. Кілька потужних ударів весел, і човен мірно ріже дзеркальні води Дніпра, золоті й сріблясті, тихі, чарівно тихі. Сонце хилиться на захід, але ще заливає червоним золотом і жовтим промінням обрії і хвилі. Поверхня Дніпра величава і темно металюва, у світлих смугах і блиску.

Ми слідкуємо з берега. Поволі човен допливає до головного струменя, до швидкої течії, входить у її вири і коливається під легким поривом хвиль. Ми бачимо, як Варка залишає весла і переходить на керму. Бачимо, як прив'язує каміння до шворок і відпускає їх. Потім довго дивиться у воду. На поверхні спочатку постають невеликі кола, а потім знову блищить сріблястість і пливе по поверхні, так ніби нічого не сталося.

Варка вертається до берега, спокійно й заповідливо витягає човен трохи на пісок, вкидає багри і весла на дно і вскакує по пояс у воду; обливається хвилею і миється. Потім виходить на берег і, скинувши одягу, викручує її. Стоїть, прекрасна як статуя. Мокра сорочка обліплює її і виконтуровує її молоді і прекрасні форми. Волосся, теж туго викручене від води, зав'язується вузлом на потилиці. Тепер підтикана вище колін сорочка, і вся її постать нагадує мені античну амазонку, а може грецьку Ніке з одного музейного торсу.

«Яка прекрасна буває візія моєї України!» — думаю я і дивлюся на Варку, що, задумана чи заворожена чарами Дніпра, а, може, і своїми гострими переживаннями, непорушно стоїть на березі. Тепер сонце освітлює її золотавими рефlekсами неба і води, і вона мені здається реальною з'явою золотого міту безмірної краси козацької сили моєї батьківщини у цій загальній

симфонії могутності і пишноти, в чарах природи, тиші і щойно одшумілої людської трагедії, такої звичайної в ті часи і такої жахливої.

Потім ми впорядковуємо граблями і лопатами берег, щоб зникли сліди крові, і лиш тоді очі Варки і Каті зустрічаються.

— Ти вбила синів революції і це тобі не минеться дурно, побачиш! — задиркуватو говорить Катя.

— А чому ви їх не рятували? — одгризається Варка. — Вбила, так! Себе і вас усіх рятуючи від гвалту і наруги. Ось вони — і вона кидає погляд на мене, — боронилися від бандитів, а ви в кутку під вербами сиділи і чайок попивали. Сором!

— Я своїх товаришів по революції оборону, коли захочу. Тим уже не турбуйся! — загрозово каже Катя.

— Ну, і бороніть їх, коли вони ваші, а для мене — це московські бандити, дезертири, чужа погань, що вештається по нашому Дніпру і вбиває наших людей. По заслугі їм і сталося. Мій Дніпро, моя земля і я буду боронити її від тієї погані і нічого не побоюся!

І Варка, одкинувши голову назад, гордо і роздратовано дивиться на Катю.

— А я теж мовчати не буду про те, що ти тут зробила, побачиш!

— Я сама про все старій пані розкажу! — відрізує Варка.

— Я не про бабушку, а про начальство говорю, що при владі тепер, про наш революційний комітет. Туди про все сповіщу!

Раптом Варка не витримує. Вона вся багровіє і, захлинаючись від страшної ненависти, яка запалюється в її стемнілих очах, наближається як жива погроза до Каті:

— Так, це ви підете доносити на мене у Ревком села, до наших ворогів? Таж там засідають самі кацапи і жиди! Тоді запам'ятайте моє слово: коли мені тут трапиться якась халепа, то хай тому й біда буде! Чуєте? Так за цими бандитами самі в Дніпро підуть. І вас я не пожалію, не наша ви, а чужа, гірше за ворога!

Варка повертається і відходить до хати, звідки доноситься глухе здавлене ридання.

— Катя, — кажу я, — мені соромно за тебе. Так ти ще й донощицею будеш?! Хоч ми кузини, я більше знати тебе не хочу. Йди доносити у твій Ревком. Чуєш! А я залишаюсь із Варкою, тут!

Потім перекладаю по-французьки те саме мій гувернантці і йду до Варчиної хати.

Сівши у темний кут на лаці, притулившись до печі і затулюючи стисненими п'ястками рот, Варка спазматично ридає. Я бачу, як спина і плечі трусяться у нестримних здриганнях. Останні відблиски сонця червоними пасмами світять крізь маленькі вікна хати, лягаючи помаранчовими барвами на підлогу і стіни. Я підходжу до Варки, кладу їй руку на плечі й потім цілую

довгим поцілунком у голову і притулююся до ще мокрого волосся. Воно ще приємно пахне Дніпром і березовим квасом, яким Варка звичайно мие голову. В хаті стає тихо. І я кажу Варці так ніжно, як лише вмію:

— Заспокійся, не плач, я з тобою! А Катя... вона поїхала додому, не в село, — напевно. Дивись, ось вони всі йдуть на гору — і Катя зі своєю англійкою, і Ксеня. А от коні і віз, з ними треба щось зробити, конче треба! Як ти гадаєш?

— Я знаю, знаю, — і вона вже відповідає мені, ще схлипуючи, але вже своїм голосом.

— Варко, люба, не плач, не треба плакати! Треба до кінця все зробити. Треба щось зробити з їх возом і кіньми, ти ж знаєш.

— Так, знаю. Ці злодії певне взяли це десь у людей, у якогось близькому селі. Я зараз відвезу віз у село і віддам нашим хлопцям. А за »товаришів«, скажу, що перевезла їх. Тільки от що, віз певне там у піску на закриті застряг і не знаю, як його витягнути. Треба і коней напоїти...

І в турботі за коней, Варка встає зі свого закутка та повертається до мене. В цю мить, крізь маленьке віконце хати, в якому догорають останні промені сонця, я бачу нашу служницю Ксеню, вже без кошика з посудом і без клунка з ковдрами і подушками. Вона щось жваво оповідає моїй гувернантці, що сидить на колоді під найближчою до хати вербою, і мало її розуміє.

— Певне по нас коні приїхали, — кажу я Варці, — щось заскоро.

Але я усвідомляю собі, що це щось не те. Певне Ксеня втекла, навантаживши речі на екіпаж, — думаю собі, — коли в хату входить моя гувернантка, а за нею схвильована, мов несамоविта, Ксеня.

— Vous savez, — каже мені французенка, — віз тих »товаришів« повний зброї! Ксеня бачила. Треба щось робити!

— Варко! — скрикую якимось несподівано для себе самої, — віз бандитів повний зброї! Ксеня тількищо сама бачила!

— Зброї?! — збентежено і якимось радісно перепитала Варка.

— Так! так! Повнісенький віз зброї! — гарячково встряває в нашу розмову Ксеня. — Як йшли на гору до екіпажу, я відстала і глянула під ряднину того воза, що ним ті бандити приїхали, аж бачу — повнісенько гвинтівок і скриньок, певне з набоями. Ой, там зброї, що на все село вистачить!

І Ксеня ще щось каже, вимахуючи руками, а Варка вже вихопилася з хати. За нею, на її крик, ми всі вибігаємо на берег. Бачимо, що вона вже стоїть на горі біля останнього повороту дороги, де віз застряг у піску. Вона махає нам руками і кричить:

— Дівчата! Швидше біжіть віз із піску вигребати! Тут таке добро нам Бог посилає, що аж страшно!

Коли ми прибігли до воза, вона вже зірвала брезент, і ми дійсно бачимо, що віз навантажений зброєю: рушницями.

скриньками з набоями і ручними гранатами. Один із коней раптом закрутив хвостом і заіржав, зрадівши, мабуть, що біля нього люди і напоять його.

— Дівчата! — командує Варка. — Швидше розвантажуйте віз. Ховайте зброю ось там, у ямі під лопухами! Хлопці вночі прийдуть і все заберуть. Ось тамоньки! — і вона жваво командує нами і сама подає приклад, тягаючи тяжкі скрині. Швидка, звинна і сильна, вона з надзвичайною легкістю молодих, пружних рухів, сама навантажується зброєю, збігає з кручі до ями і обережно складає там дорогоцінний скарб. Це та сама яма, в яку скотився третій солдат, — думаю я.

— Дівчата! Швидше! Ради Бога, швидше! — підбадьорює нас Варка, і ми всі троє — Ксеня, французенка і я — вибиваємося з сил, щоб сховати зброю.

Коні знов іржуть і б'ють копитами пісок дороги.

— Пити хочуть, — каже Варка і починає швидко та вміло розпрягати коней, вкинувши останню скриню до ями. Потім спокійно веде їх за вуздечку до Дніпра. Коні спочатку борсаються, не хочуть іти, але поволі сходять із кручі.

— Та вони ледве живі від перевантаження! — кричить Варка. — От іроди, і коней не жаліють! Ви, дівчата, кінчайте там, а як ще щось тяжче, то залишіть. Зараз коней напою, а тоді, Ксеню, з тобою останню скриньку, мабуть із пістолями і набоями, до льоху перетаскаємо. Добре?

Але на возі ще лишилися два малі кулемети, які для нас досить тяжкі.

— *Que faire avec ces mitrailleuses?* — питається гувернантка

Я теж не знаю і навіть не вмію означити якої вони системи. Варка вертається і вони вдвох із Ксенею легко і спритно перетягають кулемети.

У висліді нашої праці, в ямі у лопухах заховано 82 рушниць, до них 18 скриньок із набоями, два кулемети і якась скринька, певно з ручними гранатами, бо на ній написано «осторожно». На інших скриньках зазначено лише: «патрони». Зазначено теж, що це з резервів західного фронту та додано колір якоїсь армії.

— Вісімдесят рушниць-гвинтівок і два кулемети, — говорить задумано Варка, витираючи рукавом піт з обличчя. — Цілу козацьку сотню можна на ноги поставити й озброїти, ще сьогодні вночі, з наших хлопців. От зрадіють! Боже! Яке це дійсно щастя! Не даремно вовтузилися з солдатами. Слава Тобі, Господи!

Голос Варки піднесено і переможно звучить у темряві легких сутінків.

— Тепер мені треба якнайскоріше бігти до села, сповістити наших хлопців і сказати, щоб гуртом прийшли вночі зброю забирати. Та ще, щоб тіло останнього бандита, що в лопухах лежить, у Дніпро скинули. А ви вертайтеся додому і мені в панськім домі допомагайте, щоб Катя чогось, хоч до завтра, не на-

коїла... Хоч то правда, що вона більш говорить, ніж робить, а все ж... Ось завтра, перед вечером, побачите — цілий козацький загін буде тут на перевозі коней напувати. Дав би Бог!

І мені здається, що Варка вже далеко від нас, у якійсь іншій сфері, в якихось чудових образах і переживаннях наступного, свого, «козацького». Вона вже дихає цим повітрям, відчуває це у своїй козацькій крові і захоплена його чарами. Вся в мариві своєї чудової, блискучої козацької України...

Коли ми всіли в екіпаж, Варка попрощалась з нами словами щирої і глибокої вдячності, у своїх низьких контральтових тонах. І вже вскочивши сама до запряженого порожнього воза, кидає нам із темряви:

— А Каті скажіть, що я її тепер не боюся і з моїм козацьким загоном усіх їх — із Ревкомів, і з нашого Дніпра, і з України під три чорти виженемо!

А коли Варка зникала в темряві вечора, лунав лиш її спів: »Кинь плут, козаче, візьми ніж! Де побачиш москалика, там і ріж! Ріж його, ще й пали, щоб на нашій Україні не смердів!«...

Ми їдемо додому і ще довго-довго ця пісня ніби летить навздогін за нами з Дніпра і Канівських круч, де спочив той, хто сказав: »Вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кров'ю волю окропите!«...

Спів несеться вслід нашому екіпажу, в пахощах темряви пізнього вечора... Несеться як радісний призив, як обітниця, як переможний клич...

Старе й молоде

Вже з під'їзної алеї до дому, я бачу на фоні білих колон »парадного« ганку постаті моєї баби-тітки і її вірного слуги Герасима. Видно, що вона йому щось роздратовано доводить і вимахує паличкою. Коли ми виходимо з екіпажу, я бачу, що баба-тітка вийшла без звичайно мережаної »наколки« у волоссі і що стоїть гнівна, постукуючи палицею об поміст ганку.

— Зла ознака! Стара пані дуже розгнівана, — говорить француженка, коли ми входимо на ганок, і шепотом додає: — Треба приготуватися сприйняти бурю.

Ледве я ступаю на останні сходи, як баба-тітка не говорить, ані не кричить, а маєстатично, майже виковуючи кожне слово, декларує:

— Знаю все, що трапилося на перевозі. А від тебе хочу почути, чи Катя дійсно грозила доносом?!

І очі баби-тітки, без золотої, зм'якшуючої їх, рамки окулярів суворо, наче свердлюючи, націлені на мої уста і слова, як очі хижкої птиці на здобич, що готова схопити її в лет. Я вся настожуюсь.

— Погрожувала! — кажу я, теж дивлячись їй в очі, гостро і пильно.

— Кому грозила доносом? Кажі мені зараз же!

— Варці! — говорю я, рішена йти до кінця проти Каті і боронити Варку.

— А як Катя казала? Знай, що з мого наказу, як під присягою, мені правду відповідаєш, а не сама по своїй волі на Катю плещеш! Отже говори!

І відчуючи, що з мене, цими словами, здіймається отидна тінь наговору на кузину, я сміло і різко кидаю:

— Так ось знайте! Катя грозила, що завтра сама поїде і про все поінформує Револуційний комітет у селі... І що тоді Варка буде знати... очевидно розстріл.

— Падлюка! — якось крізь зуби й уста скоріше шипить, ніж вимовляє це страшне слово баба-тітка.

Тоді, відчувши і зрозумівши відразу настрої Олександри Іванівни, я говорю теж суворим тоном:

— Варка боронила нас і свою честь. Вона просила вас доглянути, щоб Катя своїми доносами біди якоїсь нам усім не накоїла.

— Я до цього не допущу. Вона мені здасть звіт за свої штуки! — каже баба-тітка. А звертаючись до слуги, говорить своїм роздратовано скриплячим голосом: — Герасиме! Щоб панну Катю замкнути в покоях її половини. І щоб коней їй не давати ні в яким разі. Міс Мей, її гувернантці, скажи, щоб її пильнувала і нікуди з дому не пускала. Скажи, що стара пані так заординовала. Та поклич мені зараз ключницю Пелагію!

Потім, уже трохи злагіднівши, але все ще володарним, хоч і скрипучим голосом, яким жадається рапорту, питає:

— А що — зброї багато дісталось Варці? Мені міс Мей казала, що цілий віз бачила, як в екіпаж сідали.

— Досить зброї, — кажу я, — 80 гвинтівок, два кулемети і набойів кілька скриньок. Варка рахує, що на цілий загін чи навіть сотню стане, на наших хлопців із села вистачить.

— Ну, дав би Бог! — задоволено каже баба-тітка, а тоді до моєї гувернантки: — Я з вас задоволена, як і з вашої вихованки, з моєї внучки. А от на міс Мей я розгнівалася. Коли я завважила, що її вихованка Катя повела себе не так, як годиться дівчині її стану, роду і понять, то англійка холодно і зухвало відповіла: »Моя справа тут — це вчити Катю англійської мови, а не моралі, я у ваших варварських поняттях не вмю і не хочу розбиратися«. Яка тут мораль, коли одні одних убивають, коли є одне поняття: або тебе вб'ють, або ти вбивай! Ця дура не розуміє, що в нас сталася катастрофа з цілою цією соціалістичною революцією!..

Баба-тітка хвилюється, тяжко дихає, розстібає комір свого вбрання. Я беру її під руку і веду з ганку в дім. І я думаю, що в неї страшенно б'ється серце. Гувернантка допомагає їй разом зі мною зняти жакет і сісти на кріслі у великій передпокої. Вона ще приспішено і важко дихає, видно, що не відпружується.

З'являються Герасим і ключниця Пелагія.

— Пелагіє, — каже опанованим уже голосом Олександра Іванівна, ховаючи свою роздратованість, — Пелагіє, наказую взяти з домашнього полотна і сукна стільки матеріялу, щоб вистачило на вісімдесят свит чи то жупанів. До того докласти ниток, голок, машинку до шиття, ту стару, що на людській половині. Все навантажити на підводу і зараз же відправити на перевіз до Варки. Та ще їй сказати, що завтра я сама приїду подивитися, як іде робота. Скажеш, щоб дівчата одразу починали шити жупани з цього матеріялу. Це все!

На це спокійна Пелагія лиш питає:

— А «угощение» теж приготувати прикажете?

— Теж, розуміється! Добре, що нагадала.

Тоді Пелагія знову:

— А хто поїде одвезти це добро?

Видно, що вона прекрасно розуміє і наказ старої пані і всю справу, про яку вже знає від Герасима, і її лише турбує, щоб усе було добре виконано.

— Як хто поїде?! — обурено говорить баба-тітка. — Оце мені подобається! А хіба ти не знаєш, що в мене немає людей, щоб післати, вірніших і певніших за тебе і Герасима? Обоє разом поїдете. Ні, хай їде Яків, молодший кучер, а Герасим хай з нами двома лишиться на захист, ми ж самі тут баби. Та хай Герасим візьме рушницю.

Ці останні слова вона додає тим тоном і тим виразом щирої і справжньої приязні, що не можуть не вдарити тим ліпшим людським чаром, який завжди полонить і радує серця підвладних, коли вони спадають з уст їх зверхників. Я дивлюсь на бабу-тітку вже випростовану і величаву, заспокоєну. Сидить у кріслі як «пава», як «цариця», як «божище», «тиран» і «володар», як говорить у нас.

— Спасибі Вам, і за хлопців наших спасибі, що спомогли їх справу таким щедрим подарунком, — говорить Герасим і додає хитро і як завжди вчасно: — А що, Олександрівно Іванівно, може до угощення теж приготувати на завтра хлопцям вина чи горілки.

— Певно, Герасиме! Приготуй почастунок для нашої сотні, для майбутніх козаків, — згоджується баба-тітка. — На вісімдесят чоловік, а може і більше. Дав би Бог.

Всю ніч я не могла спати, ніби тривожно чогось очікуючи, ніби чекаючи на якусь вістку. А рано новини, Боже, які радісні!

Надранок наші, вже озброєні, хлопці напали на Революційний комітет і всіх розігнали, а декого заарештували, звільнили своїх арештованих, що були замкнені в клуні, і настановили «свою владу», себто владу коваля Якова і колишнього старости Олексі. Прапор червоний зірвали і подерли, а вивісили жовтоблакитний. Вже й молебень у церкві відслужили і прапор свого першого козацького загону поблагословили.

Велика радість у селі. А Варка-перевізниця всіх дівчат мобі-

лізувала жупани козацькі хлопцям шити. Шиють у неї на перевозі, в школі, у священника, скрізь.

Здається, що такою відмолودیю, веселою і в такому доброму настрої я своєї баби-тітки ще ніколи не бачила.

— Ну, може тепер своїм козацьким загоном дамо собі раду в повіті. Аби Господь поміг їм продержатися і в силу вбитися. Треба їм допомогти. Ось що! І надалі теж!

І баба-тітка задумано, по-мужеськи, як звичайно у випадках схвилювання чи важливих рішень, обходить покої своєї половини дому.

Каті і її англійки я не бачу. Дізнаюся, що й сьогодні вона замкнена і що їм обом подає їсти Герасим до їх покоїв. Герасим причепив ключ від їх половини, і то демонстративно, як мені здається, до гудзика своєї лівреї. А баба-тітка ще й говорить:

— Цих московок треба в теремах тримати, як тільки що трапляється, це найкращий спосіб від них спокій мати...

І хоч Олександра Іванівна говорить це ніби до себе, не звертаючи на мене уваги, мені ясно, що це стосується до Каті, і що стара пані у зв'язку з нею ніяк не може заспокоїтися...

По вечері у трійку — без Каті і міс Мей — баба-тітка просить нас щось заграти на піаніно. Я хочу звільнитися від цього, бо сама чуюсь дуже нервово після всього, що сталося на перевозі, і прошу про це мою гувернантку. І ласкаво-блакитно линує з-під пальців звуки «Дунайських хвиль». Баба-тітка дещо в такт музиці ходить по залі, чи краще мовити, марширує своїми чіткими, майже мужеськими кроками. В кутку, у глибокій «бержерці» (французьке крісло), я уважно її обсервую: як зрештою вгальмуються її нерви, обурення на Катю, незадоволення з усього, що сталося? Як урешті це скінчиться для Варки? Яке буде її остаточне вирішення? Як то воно буде?

Раптом баба-тітка спиняється. І починає голосно говорити сама до себе. Моя французенка оглядається і приглушує фортепіяновий удар. І тоді я виразно чую, разом із ударами палички об підлогу-паркет:

— Моя внучка донощиця! Катя донощиця! Дожилася я ганьби, до такої ганьби!

І знову «стара пані» ходить і думає, ніби забувши про нас. Знову звучать міцніше і б'ють у тишину «Хвилі Дунаю», і баба-тітка знову спиняється і голосно закінчує свої думки:

— А все від того, що в них там у Києві в головах пусто і все перевернулося з цим соціалізмом. Козацтво треба відроджувати, а не соціалізм пропагувати! Дурні!

І знову Олександра Іванівна ходить і говорить, бурмоче сама до себе. А я намагаюся вслухатися в її слова, що часом різко роздратовано вибухають і зовсім не в тон м'якої мелодії «Дунайських хвиль».

— Всі вони там у Києві з глузду з'їхали. І Горька, і Юлька, і Мішка, і Муха! — це вона називає по імені своїх синів і пле-

мінників, всіх видних і знаних діячів української справи: міністрів і партійних провідників, що опинилися тоді на чолі влади. — Ось, дивіться, одні як дурні тягнуть у ліво: соціалізм, республіка, демократія, братній руский народ! А другі ідіоти вправо тягнуть, у монархізм із білими росіянами! І ніби не бачать і не розуміють, що наш народ хоче козаччини!

І грізно стукотить палицею.

— Цього хоче нарід, а не їх дурацької соціалізації землі. Коли не дадуть нашому народові того, що йому природне, то і самі пропадуть, і всю справу завалять з усіма їх соціалізмами та іншими нісенітницями. І весь край за собою потягнуть у катастрофу. Дурні!

І баба-тітка збентежено спиняється і стукає паличкою об паркет, майже викрикуючи:

— Дурні! І то головню все мої єдинокровні такі боввани! Боже Ти мій! Що вони роблять?! — і майже шепотом: — а це тут — Катя!

»Хвилі Дунаю« раптом замовкають, і я підходжу до баби-тітки. Ласкаво і дуже ніжно лацуся до неї, обнявши і підтримуючи її за талію.

— Наколи в Києві вони, всі наші, роблять дурниці, — говорю я, — то тут ви маєте біля себе Варку, мене і все село, а може і весь народ, якому ви завжди допомагали і ще багато можете допомогти. Отже, *chère grande-tante*, козакуймо тут самі. Добре? Допоможім зорганізуватися місцевій козацькій сотні. Добре? В Угрині? В нашому селі?

Вона хвилинку дивиться на мене мовчки, потім бере і цілує мене у схилену голову.

Козацький загін у Дніпрі коней напуває

Сонце вже хилиться до вечора, того пам'ятного дня, коли ми під'їздимо до Дніпра. На тім куснику дороги видно, як між гір і горбків, покритих кущами і деревами, в'ється на зелені лук і виблискує в блакитній далечині Дніпро.

Я бачу силоуету Варки. Вона нас чекає і, коли екіпаж наближається, звинно і швидко вибігає нам назустріч. Стримуючи коней, кучер кричить:

— Ану стрибай, Варко!

Вона вскакує на підніжок екіпажу і, схопивши руку баби-тітки, кілька разів її цілує, та перериває цей свій звичайний знак пошани до своєї виховательки і добродійки швидкими схвильованими словами:

— Простіть, Олександро Іванівно, наколи перед вами чи вашою наукою в чім провинилась. Простіть чи покарайте. Хай буде по-вашому, лиш не гнівайтесь!

І Варка ховає обличчя на колінах баби-тітки. Я бачу, як »стара пані« схиляється і цілує Варчину голову на своїх колінах. Вона це робить так, як завжди, у відповідь на те, що вона на-

зиває »Варчиними ефузіями сантиментів«, але цим разом якось особливо лагідно і зовсім не у своєму, трохи занадто мужеському, холодному стилі, потім каже:

— Бачиш, Варко, якби я на тебе гнівалася, то сюди до тебе не приїхала б. Тепер, доню, такі часи, що ми мусимо один одному допомагати проти спільного ворога, а не доносити на своїх... Чуєш?

Варчине підняте до неї обличчя сяє такою вдячністю і радістю, що блищить від сліз щастя, що течуть із її великих блискучих очей.

Кучер гукає до неї:

— Варко, тут зведи поволі коней із кручі. Ти тут ліпше дорогу знаєш. Ану!

Варка звинно зіскакує і бере коні за повід, а ми всі, крім баби-тітки, висідаємо з екіпажу, щоб облегшити маневрування кінями на стрімкім спуску.

Коли ми вже на березі, Варка кидається бігцем до хати з тріомфуючим криком:

— Дівчата! Сама стара пані до нас із Угруна приїхала!

Всі дівчата, що співали і шили в хаті, радісною зграєю вибігають привітати Олександрю Іванівну, яку все село шанує і любить. Після радісних привітів, спішають показати свою працю, похвалитися своїми осягами у кравецькій ділі. Вони працюють уже від самого світанку, а тепер оповідають про свою роботу, перебиваючи одна одну; і про хлопців, які за одну ніч, доставши зброю, zorganizували козацький загін, майже сотню; і про те, як розігнали Ревком — червону владу в селі, і як поїхали на засідку в напрямі Переяславського шляху і перевозу, щоб там напасти і перехопити транспорти зброї, що її червоні мали перевозити на Полтавський бік. Від усього цього віє такою справжньою героїчною силою життя і козацьких ремінісценцій, чимось таким органічно прекрасним, поєднанням прастарого з новим, що все це, весь цей буйний порив вдячності Богу, Варці і бабі-тітці за допомогу, все це ніби схоплює і уносить усіх нас у якісь сяючі простори невідомих світів.

— Дівчата, — знову лунає тепле і густе контральто Варки, — подякуймо нашій »старій пані« за сукно і за полотно на жупани та на підшивки нашому козацькому загонові. За пару днів усі будуть убрані, весь загін буде в козацьких одностроях, щоб усі знали, що це наше військо, а не збіговисько! Подякуймо Олександрі Іванівній за цей дар і заспіваймо їй...

— Не мені! — спиняє баба-тітка. — Заспівайте гарну козацьку пісню.

На ці слова чути окремі викрики й одразу всіма підхоплений спів. Спів веде Варчин голос, і врочиста пісня несеться вгору, як молитовний чистий дим від кадила. Від кадила сердець і душ тих нападків козаків і сусідів могили Шевченка, —

думаю я і ледве стримую свою буйну й екзальтовану радість. Потім Варка бере мене за руку і каже подругам:

— Дівчата! Це вони помогли мені побороти ворога! — А тоді, звертаючись до мене: — Пам'ятаєте, як ми з вами говорили про їхню революцію і про Катину — соціалістичну. Так от тепер робім свою, нашу революцію, козацьку, за Україну. З нашим законом, із нашою зброєю. Нашу революцію!

Так — нашу, козацьку, — думаю я і кажу Варці:

— А дійсно, як тяжко це було зрозуміти до вчорашнього дня... і до сьогодні.

І я глибоко й сильно відчуваю одне: що якісь вищі закони традицій і духу, якісь незмінні шляхи призначення і долі накреслені людям, народам, країнам; накреслені вищими силами, з Божої волі, з них не можна зійти і не можна від них відступити. З торів цих законів може і можна звести, відхилити життя, зіпхнути силою в якийсь інший бік, але це лише тимчасово, і народ, нація, країна силою своєї невмирущої інтуїції знову поверне на свій шлях. На той шлях, на який невідклично й неминуче Вищі сили навертають людей і народи, нації і держави, як на своє єдине правдиве і суттєве. І що це належить до сфери містики і Божого закону та що супроти цього жалюгідні, безсилі й нікчемні всі досягнення і намагання людського раціоналізму з його ідеями соціалізму та інших матеріалістичних засобів поступування і думання.

Сила міту, як і сила традиції непереможні, коли вони овіяні духом національної містики і романтики. В цьому є незнищима і вічно діюча сила, нова, завжди готова в нас, після занепаду, відродитися в силу козацтва. А коли соціалістичні провідники, що показалися як «скалічені маленькі люди», які «прогаяли великі дні» — дні нашої національної революції і відродження 1917-го та наступних років. — можуть і досі її не визнавати, не бачити і не розуміти, ба навіть із погордою називати цей рух «отаманією» і «Таращанськими республіками», то все ж таки вони не можуть її вбити і вкінці будуть самі побиті та подолані її непереможною живучістю. Не було тоді Хмельницького, щоб опанувати і влити в одне русло всі ці природні стихійні сили, — в цьому увесь жах і вся причина поразки нашої революції сорок років тому.

А коли, вже перед заходом сонця, на берег Дніпра раптом злітає з кручі буйна і прекрасна, що ледве розпустила крила до лету наша козацька кінна ватага, і... козацький загін напуває коней у Дніпрі, — ми, вискочивши з хати, як зачаровані дивимосся на цю картину відродження козацтва. Варка виносить із хати образ Пречистої з Київської Лаврської Успенської Обителі, образ Богородиці, Матері Козацького Краю, і каже бабі-тітці:

— Не відмовте поблагословити козаків, як вони всі зберуться, перед тим, як гостити їх вином нам накажете.

І я зі здивуванням бачу, як моя баба-тітка, забувши про свій лібералізм і «вільнодумство», якось урочисто і природно бере образ Божої Матері та дає Варці свою повну згоду.

А на залитому вечірнім золотом Дніпровому березі, козацький загін шикується в лави, грають коні, дзвенить сурма, і «наша минувщина врочисто віджива».

ОЛФРЕД ТЕННІСОН

ГОДІВА

На поїзд я чекав у Ковентрі;
З швайцарами і конюхами я
Трьох стрілок рух спостерігав високих,
Стоявши на мосту — і там же в ритми
Одяг легенду городу цього:

Не тільки ми, насіння пізнього Часу,
Нове поріддя, що в кружлянні лету
Минуле гудимо, не тільки ми,
Що кричимо про правду і про кривду,
Народ любив і з ярма податків,
Яке він ніс, обурювались, — більше
Вона зробила, витерпівши пробу,
Жона, що сотні літ тому жила,
Годіва, графа лютого дружина
І пана в Ковентрі. Коли наклав
Податок він на місто, заридали,
Дітей схопивши в руки, матері:
«Його сплативши, з голоду помрем ми!» —
Вона пішла до мужа. Він ходив
По залі, сам-один, з своїми псами;
На фут звисала борода його,
На ярд — волосся з голови. Про сльози
Жіночтва повіла вона йому
І мовила: «Сплативши цей податок,
Вони помруть від голоду». На неї
Напівздоровано поглянув він:
«Таж задля них ви не дали б боліти
Мізинцеві своєму навіть». — «Згодна
За них я вмерти», — прорекла вона.
Граф засміявся і Петром та Павлом
Заклявся, потім кляснув по брилянту
В її сережці: «Кажете таке ви,
Аби казати». — «Ні, це правда щира!
Прохаю випробувати мене:
Нема нічого, що я не вчинила б».
І з серця глибу, волохатого,
Немов рука Ісава, мовив він:
«Проїдьте верхи голою крізь місто,
І я знесу податок» — і, кивнувши
Зневажливо, пішов посеред псів
Великими він кроками з поклою.

Вона сама зосталась. Всі чуття
В її душі забушували, наче
Вітри, що кинулись з усіх сторін
Один на одного. Перемогла
Однаке жалість. І вона герольда

Послала, щоб при рокотанні сурем
Він місту обвістив шорстку умову;
Що визволить вона народ; але,
Якщо її добро близьке їх душам,
Нехай не ступить до полудня жадна
Нога по вулиці, хай жадне око
Не гляне вниз, коли вона поїде, —
А щоб сиділи всі в домах своїх,
Замкнувши двері і заклавши вікна.

І до алькову подалась вона
І, там усамітнившись, орли
На поясі своєму розстебнула,
Дарунку графа лютого; проте
При кожнім повіві вона барилась
І виглядала, ніби літній місяць,
Напівзанурений у хмару; враз
Струснула головою, і волосся
Заструмувало до колін її;
Квапливо роздяглась; по сходах вниз
Прокралась і, неначе промінь сонця,
Перебігала легко від стовпа
І до стовпа; нарешті досягла
Воріт, де кінь на неї ждав, накритий
Пурпурою з гербами золотими.

І так поїхала вона — у шатах
Цнотливости. Повітря прислухалось,
Понятий боязно, вітерець не дихав;
Широкороті голови на ринвах,
Здавалось, приглядалися підступно;
Пса гавкіт паленив їй раптом щокі,
Коня ступання гнало через пульс
Нестримний острах; стіни невидючі
Щілини мали, а вгорі дашки
Примхливі роздивлялися; одначе
Не захитався дух її — і врешті
Замерехтіла крізь готичні арки
На полі білоцвіта бузина.

Назад поїхала вона — у шатах
Цнотливости; і грубіян один,
Істота ница, зліпок глиня невдячних,
Що приказкою став на всі часи,
Діру тасмно просвердливши, глянув;
Але ще перше, ніж дістали очі
Жадане, мороки побили їх,
І витекли вони: Високі Сили,
Що благородних дум і діл пильнують,
Звели нанівець низькодушний намір.
Не знаючи того, що сталося, мимо
Вона проїхала. І враз, потужно
Безстидний полудень подав свій голос
В дванадцять поштовхів; з десятків башт
Забili молоти; але вона
Уже дісталась до свого алькову —
І навстріч мужеві із нього вийшла,
Убрана і в вінці, знесла податок
І здобула собі ім'я безсмертне.

Іліяди Гомерової Бета

ПІСНЯ ДРУГА

(Продовження, 3)

Рцїте тепер ми, Музи, Олімпових селищ в послугі —
ви богині есте і присутствуете, і вісте все,
ми ж лиш по́славу чуємо, а не вімо анічого —
хто між данайців вождями були й повелителями теж.
Тлум бо не міг би ні виректи я, поготів ні назвати,
хоч би десяток я мав язиків і ротів теж десяток,
490 голос до того ж незламний, а серце мідяне в нутрі ми —
якби не Музи Олімпові, егідоносного Зевса
доньки, ви нагадали, їх скільки під Ілій прийшло бисть.
Чільних викажу тож я мужів на човнах і човни всі.

Бисть на чолі бойотійців Пенелеос тамо та Леїт,
рівно ж Аркесілай, Протоенор і Клоній такоже,
Гирію, тих, що замешкували та скелясту Авлідю,
Схойн та Скол, на гірський пребагатий також Етеон ліс,
Граю, Теспію та Микалесс широчиннопросторий,
що вкруг Ейлесію й Гармату й рівно ж Еритр обитали,
500 хто володів Елеоном і Гилою та Петеоном,
Копою та Медеоном, предобре збудованим містом,
що в Окалеї й Евтресі жили й голуб'ячий у Тізбі,
і в Короней та травами визначенім Галіярті,
що володіли Платаями й мешкали попід Гліантом,
хто володів Гипотебами, добре збудованим містом,
і в пресвятому Онхесті, в гаю Посейдона розкішнім,
та в пребагатолозовій жив Арні, в Мідеї і Нісі,
та в пресвященнім Антедоні, що до границі суміжний —
сих п'ять десятків човнів бисть вирушило, а на кожнім
510 сто та двадцять нань увійшло бойотійських молодців.

Ті ж, хто в Аспледоні жив і в Орхомені роду мінійська,
сих на чолі биш' Арес' Аскáлаф сини та Іяльмен,
що Астиоха родила в Азеева Актора домі,
діва цнотлива, піднісшися до верхоповерху дому,
Аресові преміцному — а потайки з нею злягавсь він;
з ними тридцять човнів вряд стало просторочеревих.

Але фокейців Епістроф і Сходій стояли на чолі,
Іфіта князя сини, веледухого Навбола чада,
що Кипаріссом владали вони і скелистим Питоном,
520 Кріссою теж пресвятою та Дáвлідою й Панопеем,
що Анемореї вкруг та Гиамполя перебували,
тих, що понад жили божественного струмом Кефіса
й що посідали Лілаю Кефісових коло джерел вод;
з чорними сі сороками до походу вийшли човнами.

Ті ж фокейців ряди встановили, навколо подбавши;
а з бойотійцями, щільно наліво од них, виряджались.

Локрами же керував Оїлеїв прудкіший Аянт син —
менший, ніяк не такий бо, яким то Аянт Теламоній,
а таки менший — аджеж низькорослий і льянянопанцерний,

- 530 та копієм переважний суміж все-гелленів т' ахайців;
в Кині хто пробував, в Калліярі і теж в Опоенті,
в Бессі і Скарфі також, або в миловидих Авгеях,
в Тарфі і Тронії або навколо Боагрія струмів —
з чорними сі сороками до походу вийшли човнами,
з локрів, які пробувають навпроти святої Евбої.

Ті ж, Евбою які посідали, дхомужні абанти,
рівно ж Халькїду, Еретрію та многогронну Гіст'яю,
той, що над морем, Керінт і також крутий Дій-город,
що посідали Карист та Стири також обитали —

- 540 тим бисть вождь Елефенор, тяжезного Ареса паріст,
Халькоодонтове чадо, абантів глава веледухих.
Йшли з ним скорі абанти, з потилиці довговолосі,
добрі копійники, спрагли наставленим впрост ясеновим
панцир розтрощувати на мужів-супротивників грудях;
з чорними сі сороками до походу вийшли човнами.

Що ж населяли Атени, предобробудоване місто,
ту Ерехтея громаду владики, якого Атена
Зевсова випестила — народила ж рілля хлібодайна —
та помістила в Атенах, в розкішному храмі своєму,

- 550 де й уласкавлюють агнцями го та тельцями атенські
купні молодці, в святочнім перебігу кружлячих років —
тим бисть вождь ізнова Менестей, Петеоса нащадок.
Рівного му між наземних мужів не було ще ніколи
вряджувати чи коней на бій, чи мужів щитоносних;
сам лиш Нестор змагався, бо був престаріший за віком.
З чорними п'ятдесятьма сей вийшов у похід човнами.

А з Саламініу Аянт і з Поліхні дванадцять човнів вів
[та з Айгеїроесси й Нісаї й також із Тріподів];
став же, вивівши, там, де атенців стояли загони.

- Ті ж, що Апрос іміли та муром Тіринт знаменитий,
560 теж Гермїону т' Асіну у моря глибокій затоці,
рівно ж Тройзен, Еїони й також Епідавр виноградний,
що посідали Айгіну й Масет, ті молодці ахайські —
тим бисть вождь ізнова досконалий гукать Діомед в бій,
[чадо Тидея, в боях Ойнеїдові батькові рівний,]
Стенел також, Капанея преславного любий нащадок,
третім же вкупі пішов Евригал, богорівний мужчина,
той Мекістєя потомок, володаря Талайоніда;
а на чолі же в усіх досконалий гукать Діомед був.
З чорними осьмдесятьма сі рушили в похід човнами
[де виряджались вельми у війнах досвідчені люди,
лянянопанцерні аргїйці, рукопашу пужална гострі].

Ті ж, що мали Микени, предоброзбудоване місто,
570 і пребагатий Корінт і збудовані добре Клеони,
і населяли Орнеї та Арайтирею прегарну,
і Сікион, де сперша Адрест наколись був княжив,
хто посідав Гипересію та прекруту Доноессу,
рівно ж Пелленою хто володів чи під Айгієм мешкав,
або по всім Айгігалі й Геліки просторої побіч —
їх на чолі ста човнів премогутніший бисть Агамемнон,
чадо Атрея; з ним вкупі далеко численніші й кращі
вийшли народи, і сам серед них в мідь сяйну облекся,
слави повний, а витязів поміж усіх видавався,
580 бисть бо найкрацїй і вельми численніші вивів народи.

Ті ж, що мали глибкий Лакедаймон між многих ущелин,
Фаріс і Спарту, і Мессу також, голубами багату,
що населяли Брисеї т' Авреї також миловиді,
й ті, що мали Амикли та город на березі — Гелос,
ті, що в Ласі жили й пробували навколо Ойтилу —
їх го брат на чолі, досконалий гукать Менелай, був
шістдесятьох же човнів; та збройні вряджались окремо.
Сам же ходив поміж ними, на пробоедухість поклавшись,
збуджуючи до війни; найбільше же прагнув у дусі
590 він одплатити за розрухи й стогони, що од Гелени.

Ті ж, що Пил населяли т' Арену зело миловиду,
броди і Трій ув Альфеї та добробудоване Айпи
і посідали Кипарісеент та Амфігенею,
рівно ж Пт́елей і Гелос і Дорій, зустрінувши Муз де,
Тамиріс той треїкієць позбавився ними співання,
йшовши з Ойхалії від ойхалійського Еврита князя —
став бо на тому, що перемогти вихвалявся, як навіть
Музи співали би, дівчини егідоносного Зевса,
ті же розгнівавшись покалічили го, а співання
600 богорекомо 'дібрали т' арфярство зчинили забути —
сим бисть вождь ізнова той Нестор, комонник геренський;
з ним дев'яносто човнів в ряд стало просторочеревих.

Ті ж, що йміли Аркадію й кручами попід Киллени
й коло могили Айпитової, де мужі-рукопашці,
що населяли Феней та Орхомен багатоотарий,
Ріпу також і Стратію, також многовітру Еніспу,
ті, що мали Тегею та милу зело Мантинею
і посідали Стимфел, пробували в Паррасії рівно ж —
тих на чолі був син Агапенор могутній Анкаїв,
610 з шістдесятьма же човнами, а в кожен мужі пречисленні
човен ввійшли аркадійці, що зналися на воюванні.
Сам же їм дарував був володар мужів Агамемнон
доброчардачі човни винобарвним доїздити морем,
князь Атреїд, бо морські не обходили їх ті справи.

Ті ж, що в Бупрасії мешкали та в божественній Еліді, та понаскільки Гирміна та Мирсін, границі суміжний, рівно ж і скеля Оленія міря' внутрі та Алесій — в тих ізнова бисть зверхників четверо й десять за кожним вирушило си човнів, увійшли ж пречисленні епейці.

- 620 Сих на чолі двоюродна Амфімах і Тальпій ведоста сина же Ктеата той, сей Еврита, дв' Акторіона; інших знов Амаринкея глава син сильний Діор бисть, а над четвертими зверхником був Поликсейн боговидий, чадо Авґесового, Агастена володаря, сина.

Тим, хто або з Дуліхію або з Ехінських священних тих островів, що навпроти є моря, Елідою перед, сим знов Аресові рівноважний Меґет бисть зверхник — князь Филейд, що Филей роди, люблений Зевсом комонник — що до Дуліхію пересиливсь, проти батька розлучен;

- 630 з чорними той сороками до походу вийшов човнами.

А веледухих до походу вів Одиссей кефалленів, що володіли Ітакою й Нерітом листотрясучим і Крокилеї імїли та Айгіліп вельми скелестий, що посідали Закинт і навколо містилися Саму і суходіл посідали та мешкали тамо навпроти — тих бисть розумом Зевсу глава Одиссей рівноважний; з дванадцятьма був червенелицими рушив човни він.

А айтолійців у похід Тоант вів, Андраймона чадо, що населяли Плеврон та Олен і такожє Пилену, 640 теж і приморську Халькїду й терен Калидону скелястий; вже бо Ойнея великого серцем синове не б'яху, та ані сам він бисть, і помер Мелеаґер русавий: все отому же припало — владарити над айтолійці. З чорними він сороками до походу вийшов човнами.

А над кретійцями копїєславний був Ідомей вождь, тими, що Кнос посідали та муром Гортин знаменитий, Ликт також і Мілет, і Ликаст теж крейдяносяйний, Файст та Ритій такожє, населені добре міста ті, рівно ж і іншими, що стогородну обмешкали Крету —

- 650 над-ними копїєславний вождем бисть Ідомей князь та Меріон рівноважний Ениалію мужевбивці; з чорними осьмдесятьма ті в похід вийшли човнами.

А Гераклєса Тлеполем нащадок, доблій та велій, з Роду човнів вів дев'ятеро велеможних родїйців, Род які населяли, на трое між себе врядившись — Лїнд і також Іелис та крейдяносяйний Камейр теж; сих Тлепо́лем очолював зверхником копїєславний, що Гераклесовї го породил' Астиоха потузі, з Ефири виведена, з узбережжя отим Селлеента,

- 660 хто богороцених грїднів міста пречисленнії збури́в. Но Тлепо́лем, як виріс у зладженій добре палаті, раптом любого вужа забив свого власного батька,

вже пристаркуватого Лікимнія, Ареса паріст;
зладив човни він одразу, й багато народу зібравши,
рушив, тікаючи, морем; грозили йому бож інші
тако сини, як синове синів Гераклеса потуги.

Роду одначе десять він, блукаючи, лиха зазнавши;
там поплемінно трояк' оселились, були же любимі
Зевсом, який над богами владичествує й чоловіки,
670 й богорекоме багатство пролляв Кроніон серед ними.

З острова ж Сими Нірей рівномірні провадив човни три,
Харопа чадо Нірей, повелителя, та Аглаїї,
той, що красень, Нірей, попід Ілій потрапив найбільший
з решти данайців, після бездоганного Пелеїона —
таж виснажений занадто, й за ним нечисленний народ був.

Ті ж, що мали Нісир, острови, та Кáрпат і Кас теж,
Кос населяли, Еврипила град, і над морем Калидни —
тих ізнова ж два князя, Фейдіпп та Антіф, ведоста,
Тессала сина оба, Гераклесова чада, владаря;
680 з ними тридцять човнів в ряд стало просторочеревих.

(Далі буде)

Переклав В. Державин

ЮРІЙ БУРЯКІВЕЦЬ

Т РА В А

Я край гробниць володарів зросла,
Збудованих із мармуру й граніту.
З піхотою кіннота мимо йшла,
В підбитих вимагаючи привіту.

Розсипались володарі у прах,
Гробниці залишилися в самотині.
Царі мечем карали у боях
Народи за нескоені провини.

Підносились вітри насильства й зла,
Царям Халдеї обіцяли вічність.
Кістлява смерть тут воїнів знайшла,
Відбивши жах у впевнених обличчях.

Вже точать черви інших край доріг,
В могилах царські кості перетліли.
Століття трублять у вельможний ріг,
Справляючи поминки по спочилих.

А я лишень трава, і по мені
Повзе гадюка інколи з розщелин,
Несе могильний холод навесні,
Ховаючись у потемнілу зелень.

ЖОЗЕФ БЕДЬЕ

РОМАН ПРО ТРІСТАНА ТА ІЗОЛЬДУ

(Продовження, 5)

Помолившись Богу, королева зняла у себе з шиї та з рук коштовні оздоби і роздала їх старцям; зняла вона й пурпурову мантию і покривало з тонкого серпанку, і теж віддала; усе, що було дорогого в її одежі, і навіть черевички, цяцьковані самоцвітами, віддала королева — і зосталася перед обома королями тільки в безрукавій сорочці, з оголеними руками, з босими ногами. Барони навколо дивились і плакали. Недалеко від мощів палав уже вогонь. Тремтячи, простягла вона руку до святих реліквій і промовила:

— Королю землі Логр, і ти, корнуельський королю, пане Говен, пане Ке, пане Жірфле і всі ви, що стали мені за рукоїмців: цими святими тілами всіх святих присягаюсь, що ніколи жоден чоловік, од жінки народжений, не мав мене в своїх обіймах опріч короля Марка, мого владаря, та вбогого прочанина, що оце перед вашими очима впав зо мною на пісок. Чи досить такої присяги, королю Марку?

— Так, королево, і нехай Господь явить свій праведний суд.

— Амінь, — сказала Ізольда.

Бліда та стурбована, вона, хитаючись, підійшла до огнища. Всі мовчали; залізо було вже червоне. Тоді розгорнула вона своїми голими руками жар, взяла пекучу залізну штабу і пронесла її дев'ять кроків; потім кинула, простягла схрещені руки і показала свої долоні. Всі побачили, що тіло її здоровіше, як слива на дереві, що не попекло й не знівечило його гаряче залізо.

Тоді з усіх грудей вирвалася голосна хвала Господеві.²²⁾

13. Солов'їні співи

Коли Трістан вернувся в побережникову хатину, кинув у кутток патерицю і зняв пілігримську одежу, — він добре збагнув у своєму серці, що наспів день виконати сказане Маркові слово: покинути Корнуельську землю. Чого ж він іще гаявся? Королева виправдалась, і король знову її любить ніжно та шанобливо. До того ж Артур узяв би, коли треба, її під свій захист, і ніхто не зважився б на неї наговорювати. Навіщо ж довше

²²⁾ Поема описує один з тих «Божих судів», що були часто вживані за часів середньовіччя. Вважалося, що людина, цілком неповинна, може завжди, з Божою допомогою, витримати гаряче залізо у руці, ходити босоніж через багаття, випливати з води зі зв'язаними руками і т. п. Звичай цей, проте, має ще дохристиянське походження.

блукати по околицях Тінтажеля? Цим він тільки наражає себе на небезпеку, себе й побережника, цим тільки порушує Ізольдин спокій. Так — пора виїхати. Так, це встаннє, в одязі прощанина, на Білому Полі, мав він у своїх обіймах прекрасне тіло Ізольди Злотоконої.

Ще три дні вагався й перечікував він, не маючи сили розлучитися з краєм, де жила королева. Та четвертого дня попрощався з побережником, що прийняв був його до себе, і сказав Горвеналеві:

— Учителю, час рушати в далеку дорогу, їймо до Уельсу.

Вони виправились, сумні та невеселі, серед темної ночі. Та путь їм лежала біля того саду, огороженого частоколом, де виглядає було Тристан свою кохану. Ніч була ясна та зоряна. Там, де дорога заверталась, недалеко від огорожі, побачив він у місячному сяйві могутній стовбур великої сосни.

— Учителю, почекай на мене в ближньому лісі; я буду там незабаром.

— Куди ж ідеш ти? Безумче, ти знову шукаєш своєї смерті?

Але Тристан перескочив уже через частокіл. Він підійшов під велику сосну, до мармурового водозбору. Та навіщо б тепер кидати трісочки та дрібний хмиз у бистре джерело? Однаково Ізольда вже не вийде! Легкими та обережними кроками ступивши на ті сходи, де ходить було сама королева, він, одважний, закрався до замка.

Спав у світлиці король Марк, та не спала в його обіймах королева Ізольда. Зненацька, крізь відчинене вікно, де грало місячне проміння, залетіла соловейкова пісня. Слухає Ізольда дзвінкий голос, що од його чарів умліває ніч; далі підвелась така смутна та скорботна, що найжорстокіше серце, серце злого вбивці, стиснулося б, на неї дивлячись. »Звідки цей голос?« думає королева. І раптом догадалася: »Ох! це ж Тристан! Отак само в лісі Моруа співав він по-пташиному, мене розважаючи. Він од'їздить, і це останній його привіт. Як же жалібно він тужить! Немов і справді соловей, що сумно прощається з літом. Прощай, милий мій, ніколи вже не почую я твого голосу!«

Ще палкіше заливається пісня.

— О, чого ж благаєш, чого хочеш ти? Щоб я вийшла? Ні, згадай про Огріна, пустельника, згадай про нашу присягу. Мовчи, смерть на нас чигає... Але що смерть! Ти мене кличеш, ти мене бажаєш, — їду, милий!

Вона випручалась потихеньку з королевих обіймів і накинула підбитий сірим хутром плащ на тіло, майже зовсім голе. Їй треба було перейти сусідньою кімнатою, де щонаочі десять рицарів стояли по черзі на сторожі: п'ятеро спить, а п'ятеро, озброївшись, охороняє вікна й двері. Та, на щастя, цим разом рицарі поснули, п'ять на ліжках, а п'ять на підлозі. Королева переступила через їх розкинуті тіла, взялася за двері; задзвеніло у две-

рях кільце, але жоден із охоронців від того не прокинувся. От вона вже за порогом — і співець замовк.

Під деревами, ні слова не кажучи, він притис її до грудей; руки їхні палко сплелися круг тіл, і аж до світанку, ніби зв'язані, вони не розімкнули обіймів. Не зважаючи на короля й на дозорців, закохані цілувались та милувалися.

Ця ніч сп'янила їх. Якраз тими днями король виїхав із Тінтажеля — творити суд у Сен-Любені. Трістан вернувся знову до Оррі і щоранку, безумний, при сонячному світлі зважувався підходити садом до жіночих покоїв.

Один із рабів застав їх і побіг сказати про це Андре, Деноаленові та Гондоїнові. — Сеньйори, ви думали, що звіра вигнано, аж він знову вернувся.

— Хто?

— Трістан.

— Коли ти бачив його?

— Цього ранку. Я його добре впізнав. Ви так само можете взавтра, удосвіта, побачити, як іде він з мечем, луком та двома стрілами в руках.

— Де саме?

— Я знаю таке вікно. Але коли я вам покажу його, що ви мені за це дасте?

— Марку срібла, ти будеш багатим селянином.

— То слухайте ж, — каже раб, — можна заглянути до королеви в кімнату крізь узьке вікно вгорі, що міститься дуже високо. Проте велика запона, розіп'ята в світлиці, закриває його. Нехай завтра котрий із вас закрадеться тихенько в сад, зріже там довгу тернову гілку, загострить її на кінці, підлізе до високого вікна і ввіткне гілку в тканину. Тоді вже можна буде йому легенько одвернути запону, і ви можете спалить моє тіло, сеньйори, коли не побачите крізь отвір того, що я вам кажу.

Андре, Гондоїн і Деноален почали міркувати, кому з них першому має належати приємність цього видовища, і згодилися, нарешті, на тому, що перший буде Гондоїн. Після цього вони розійшлися, щоб другого дня, вдосвіта, знову зустрітись. Другого дня, вдосвіта, будуть обачні, славні сеньйори, бійтеся Трістана!

Ще темна була ніч, як Трістан вийшов із побережницької хати, крадучись поміж колочими тернами до замка. Аж ось виглянув він із чагарника — і побачив крізь віти Гондоїна, що простував кудись із свого дому. Трістан кинувся знову в кущі і притаївся в гущавині.

— Господи! Зроби так, щоб він не помітив мене до слушної хвилини!

Вихопивши меча з піхов, він чатував, але сталося так, що Гондоїн пішов не тією дорогою. Трістан вийшов із гущавника на поляну, натяг лука, виміряв, та жаль! Стріла не могла б уже досягти ворога.

В цю саме хвилину з'явився в далечині Деноален. Він тихо їхав згори, лісовою стежкою, на невеликому вороному іноходцеві, два великі пси бігли за ним. Сховавшись за яблунею, Тристан уважно підстерігав його. Бачить — той напускає хортів на вепра, що заліг у переліску. Та перше ніж виженуть вони кабана з його берлоги, хазяїн їхній — Деноален — дістане таку тяжку рану, що жоден лікар її не вигоїть. От уже порівнявся він з Тристаном. Тристан скинув з себе плащ, плигнув із засідки на доріжку і зненацька став насупроти свого ворога. Той хотів утекти, та де там! Не встиг він навіть крикнути: »Ти поранив мене!« І от упав Деноален з коня, а Тристан одтяг йому голову, обрізав кучері, що спадали тому на обличчя, і сховав собі під одягу: хотів він їх показати Ізольді і втішити цим серце своєї коханої. »Шкода, — подумав він, — що Гондоїн вислизнув із моїх рук, а то б і йому я так само заплатив«.

Він обтер меч, вклав його в піхви, наклав закривавлене тіло колодою, натяг собі на голову відлогу та й рушив далі, поспішаючи до милої. Гондоїн попередив його: він був уже біля Тінтажеля. Вилізши на високе вікно, він увіткнув у запону тернову гілку, розсунув обережно полотнище її на обидва боки та й заглядав у гарно прибрану, завітчану світлицю. Спершу не бачив він нікого, крім Перініса; потім з'явилася Бранжієна з гребінцем у руці: хвилину тому вона розчісувала золотоволосу королеву. Аж ось увійшла й Ізольда, а за нею Тристан. В одній руці його був гнучкий лук та дві стріли; у другій — довгі пасма чоловічого волосся. Одкинувши відлогу, він спинився перед королевою, ставний та вродливий. Ізольда білява привітала його, вклонилася і — раптом випростуючись і підіймаючи до нього голову, помітила на запоні тінь од Гондоїнової голови. Тристан каже їй:

— Бачиш ці гарні кучері? Це Деноаленове волосся. Я помстився над ним за тебе. Вже ніколи не доведеться йому ні купувати, ні продавати щита й меч.

— Гаразд, сеньйоре, але натягніть лука, прошу вас, я хотіла б побачити, чи добре він натягається.

Тристан, здивований, натяг лука: він не міг збагнути, до чого йдеться. Ізольда взяла одну стрілу, поклала її на тятиву, спробувавши, чи тятива міцна, і сказала потихеньку та сквапливо:

— Я бачу річ, що не подобається мені. Націляйся добре, Тристане!

Він став, приготувався, глянув угору й побачив на запоні тінь Гондоїнової голови. — Хай Господь скерує цю стрілу! — мовив він, повернувся до стіни й вистрілив. Засвистіла в повітрі довга стріла, прудкіша за ластівку й за кібця, — і влучила зрадникові просто в око; пронизавши, немов яблуко, мозок, вона спинилась, тремтячи, в черепі. Не зойкнувши, не скрикнувши, упав Гондоїн униз, на гострий частокіл.

Тоді Ізольда сказала Тристанові:

— Втікай тепер, любий мій! Ти ж бачиш, вороги наші дізнались, де ти переховуєшся. Андре лишився живий, він викаже королю, небезпечно тобі зіставатись у побережника в хатині! Утікай, друже, Перініс Вірний заховає цей труп у лісі, і король ніколи не довідається про нього. А ти — ти покинь цю країну, рятуй себе, рятуй мене!

— Як же я житиму? — відповів Трістан.

— Правда, друже Трістане, тісно й міцно зв'язане твоє життя з моїм. А я як житиму? Тіло мое застається тут, серце ти забираєш із собою.

— Ізольдо, дорога моя, я їду, їду, не знаю сам куди. Але як побачиш ти знову ясписового персня — чи вволиш ти тоді мою волю?

— Так, ти це знаєш, коли я побачу знову ясписового персня, то ні башти, ні мури, ні заборони королівські не вдержать мене, і я виконаю бажання мого коханого, однаково — мудре чи безумне.

— Мила, хай воздасть тобі за це Господь, народжений у Віфлеємі.

— Хай Господь тебе береже, милий!

14. ЧАРІВНЕ БРЯЗКАЛЬЦЕ

Трістан виїхав до Уельсу, в землю благородного герцога Жілена. Герцог був молодий, могутній, добрий та милостивий; він прийняв його як милого, бажаного гостя і доклав усіх сил, щоб ушанувати й розвеселити його; та ні герці рицарські, ні пишні учти не могли розвіяти Трістанової журби.

Одного разу сидів він обіч герцога — а на серці було так тяжко, що сам того не помічаючи, він усе зідхав. Герцог, хотівши розважити його, звелів принести найулюбленішу свою забавку, що дивними чарами веселила йому під сумну годину очі й серце. На столі, покритому дорогим та розкішним пурпуром, посаджено його песика, Пті-Крю. Це був зачарований песик: його привезли колись герцогові з острова Аваллона, це був подарунок від феї на знак любови й приязні.

Немає слів списати красу його та втішність. Шерсть на ньому грала стількома барвами, що ніхто не міг би сказати, який саме песик на масть; спочатку здавалось, що шия в нього біліша за сніг, озадок зеленіший від листя конюшини, один бік червоний, як багрянець, другий жовтий, як шафран, живіт лазуровоблакитний, спина рожева; але, придивившись довше, ви б помітили, що всі ці кольори починають мінятись і танцювати в очах, один одного заступаючи — біле, зелене, жовте, голубе, пурпурове, темне й світле. На ший мала дивна собачка підвішене за золотий ланцюжок брязкотельце; воно бриніло так весело, чисто, ніжно, що серце Трістана, слухаючи його, розчулилось і заспокоїлось, а печаль уцухла. Зникло з пам'яті лихо, що зазнав він ради

королеви; таку-бо дивну силу мало тєє брязкотельце: серце, чуючи його ніжний, чистий та веселий бренькіт, забувало про все горе. Охоплений чарами, гладив і пестив Трістан чарівну тваринку, що втищувала всі його муки і що мала шерсть м'якшу за єдваб, і думав: от би був дарунок для Ізольтди! Та що ж робити!

Герцог Жілен любив собачку над усе, і ніхто б не міг взяти її в нього ні хитрощами, ані лестощами.

Одного дня каже Трістан до герцога:

— Ласкавий пане, яку нагороду дали б ви тому, хто звільнив би вашу державу від велетня Ургана Кошлатого, що такою тяжкою даниною хоче вас обкласти?

— Правду скажу тобі: я б дав переможцеві вибрати з-між моїх скарбів те, що він вважає за найкоштовніше. Та ніхто не зважиться піти на велетня.

— Чудні слова! — відповів Трістан. — Таж лише подвиги дають країні щастя й добро, і за все золото Мілана я не відмовлюсь поборотися з велетнем.

— Що ж, — каже герцог, — хай Господь, народжений од Діви, буде з тобою на полі битви і хай оборонить він тебе від смерті.

Трістан напав на Ургана-велетня в його печері. Довго й затято бились вони. Нарешті мужність пододала силу, спритний меч — тяжку булаву, — і Трістан, одрізавши у велетня правий кулак, приніс його до герцога.

— Сеньйоре, в нагороду ви обіцяли дати мені що захочу: подаруйте мені Пті-Крю, улюбленого вашого песика.

— Друже мій, чого ти просиш? Залиши його мені, візьми собі краще мою сестру й половину моєї землі.

— Сеньйоре, сестра ваша гарна, і гарна ваша земля; але я бився з велетнем Урганом лише для того, щоб здобути вашого чарівного песика. Згадайте свої обіцянки!

— Що ж, візьми його, але знай, що ти забираєш од мене мою радість і втіху.

Трістан доручив собачку уельському жонглерові, хитрому та мудрому, і той привіз її до корнуельської землі. Він приїхав до Тінтажелі і віддав Пті-Крю Бранжієні. Дуже зраділа королева, дала в нагороду жонглерові десять марок золота і сказала мужеві, ніби королева Ірляндська, мати її, прислала цей дорогий подарунок. Вона звеліла майстрові-золотникові зробити для собачки оздоблену золотом та самоцвітами клітину, і скрізь, куди тільки йшла, носила з собою дивне звірятко на спомин про милого. Гляне на песика — і сум, печаль та журба зникають геть із серця.

Спершу королева не могла збагнути, що воно за чудо: коли їй так радісно та мило дивитись на песика, то це, — гадала вона, — запевне тому, що його прислав Трістан; думаючи про коханого, вона заспокоюється і втішається. Та одного дня зрозуміла, що то чари і що йдуть вони од дивного брязкальця.

«О! — помислила Ізольда, — чи годиться ж, що я тут розважаюсь, коли Трістан, нещасний, горює на чужині? Він міг би залишити при собі зачарованого песика і забути про все лихо й журбу; та ні, гречний та милий, він волів прислати його мені, дати мені радість і собі zostавити скорботу. Не гаразд буде, щоб я на таке згодилась; Трістане, я бажаю мучитись доти, доки мучишся ти».

Вона взяла чарівне брязкальце, подзвонила ним востаннє, тихо одв'язала його і крізь відчинене вікно кинула в море.

15. ІЗОЛЬДА БІЛОРУКА

Закохані не могли ні жити, ні вмерти одно без одного. Розлука — це було не життя й не смерть, але життя й смерть разом. Мандруючи по морях, островах і дальніх землях, хотів Трістан утекти від свого лиха. Він одвідав свою рідну землю Лооннуа, де Роґальт Вірне Слово прийняв свого сина, плачучи від надміру ніжності; та не міг тут рицар жити спокійно і поїхав далі королівствами і герцогствами, шукаючи пригод та подвигів: із Лооннуа до Фризів, од Фризів до Гавуа, Німеччини та Іспанії. Багатьом володарям служив, багато славних діл учинив, та два роки не мав жодної звістки із Корнуельсу: ні друга, ані листа не прибувало звідти.

Тоді спало йому на думку, що Ізольда не любить уже його, забула про нього.

І от сталося так, що, мандруючи з одним лише Горвеналем, потрапив він до Бретані. Вони їхали спустошеною, зубожілою рівниною: скрізь розвалені стіни, села без людей, знищені огнем поля; по вугіллю та попелу ступали їхні коні. Серед цієї пустині подумав Трістан:

»Стомився я, зморився. Навіщо мені всі оті пригоди? Дама моя далеко, і ніколи я її не побачу. Чому — от уже два роки минуло — не послала вона шукати мене по чужих землях? Та й жодної вісточки від неї нема. В Тінтажелі король шанує її, служить їй; вона живе радісно. Певне діло, брязкальце чарівної собачки добре втішає її. Вона забуває мене, і що їй до колишніх радощів і колишньої журби, що їй до того нещасного, хто блукає тут, по оцій спустошеній землі! А я, невже я ніколи не забуду тієї, що забула мене? Невже ніхто не заспокоїть, не розвіє мого горя?»

Два дні їхали Трістан та Горвеналь полями й селищами, ніде не здибавши ні людини, ні півня, ані пса. Третього дня, в годину ранішньої молитви, наблизились вони до пагорка, де стояла старенька каплиця і — недалеко від неї — виднілося житло пустельника. На пустельникові не було тканой одежі: він ходив загорнутий у козину шкуру, з кострубатою шерстю на спині. Простягшись на землі, з голими ліктями й колінами, він молився Марії-Магдалині, благав послати йому дохожі до Бога молит-

ви. Він привітав прибулих — і, поки Горвеналь ставив на місце коні, поміг Тристанові зняти з себе рицарський обладунок і зготував децю попоїсти. Не поставив він делікатних страв, а пригостив лише хлібом із ячмінної муки, змішаної з попелом, та ще почастував криничною водою. По вечері, коли вже зайшла ніч, всі троє сіли круг огню, і Тристан запитав, що це за сплундрована країна.

— Шановний сеньйоре, — відповів пустельник, — ця земля зветься Бретань, а належить вона герцогу Гоелеві. Колись це була прегарна країна, з розкішними лугами і родючими ланами; скрізь були млини, яблуневі садки, хутори. Та граф Ріоль Нантський знищив це все; його здобичницькі загони все пустили на попіл, все пограбували. Тепер люди його багаті надовго. Така вже війна, нічого не вдієте.

— Брате, — мовив Тристан, — чому ж граф Ріоль так покривдив вашого пана Гоеля?

— Я розкажу вам, сеньйоре, з чого пішла війна. Знайте, що Ріоль був васалом герцога Гоеля. А в герцога є дочка, над усі королівські дочки найкраща. От граф Ріоль і хотів узяти з нею шлюб. Але батько не захотів віддавати її за свого васала, і граф Ріоль намагався взяти її силою. Багато людей полягло через цю зваду.

— Чи може герцог Гоель провадити далі війну? — запитав Тристан.

— Тяжко йому, сеньйоре. А проте останній його замок, Карге, ще не піддався, бо міцні його мури, і міцне серце у герцогового сина, славного рицаря Кагердена. Та вороги тісно оточили його, морять хоробрих голодом... Як же їм довго встояти?

Тристан запитав тоді, чи далеко до замка Карге.

— Усього дві милі звідси, сеньйоре.

Вони розійшлися і поснули. Вранці, після того як спасенник помолився і вони розділили між собою ячмінний з попелом хліб, Тристан попрощався з чесним дідусем і взяв просто на замок Карге. Під замковими мурами він побачив людей, що стояли на чатах, і спитався, де герцог. Гоель був серед цих людей, а також син його Кагерден. Тоді Тристан мовив:

— Я Тристан, король Лооннуа, а Марк, корнуельський король, доводиться мені дядьком. Я довідався, сеньйоре, що ваші васали кривдять вас, і прийшов вам на допомогу.

— Шкода, сеньйоре Тристан! Їдьте своєю дорогою, і нехай вас Бог благословить за вашу добрість. Чим ми вас тут приймемо? У нас нема вже ніяких харчів, вийшло все жито, zostалися тільки боби та ячмінь.

— Байдуже! — каже Тристан, — я живився в лісі, протягом двох років, травою, корінням та дичиною, і це життя було мені до вподоби. Звеліть одчинити мені браму.

Кагерден сказав тоді:

— Прийміть його, батьку, коли він такий одважний, і хай він розділить з нами наше щастя і наше нещастя.

З великою шанобою прийнято Трістана. Кагерден показав своєму гостеві міцні замкові мури й головну башту, оточену меншими, дерев'яними, де за високим частоколом чатували стрільці-лучники. З бійниці побачив Трістан і розкинуті в далечині герцога Ріоля шатра та намети. А як вернулись вони до замкових дверей, Кагерден сказав Трістанові:

— Тепер, любий друже, ходімо до світлиці; там моя мати і моя сестра.

Взявшись за руки, ввійшли вони обоє в жіночу кімнату. Мати й дочка сиділи на килимі, гаптували золотом англійську тканину і співали пісні про те, як вродлива Доеа виглядала під кущем білого терну милого свого Доона, що десь забарився. Трістан з ними привітався, привітали й вони його, і обидва рицарі сіли. Кагерден, показуючи на епітрахіль, що вишивала його мати, сказав:

— Гляньте, друже Трістан, що за рукодільниця моя неня! Як прегарно вміє вона оздоблювати епітрахілі та ризи, щоб давати їх на бідні монастирі! А як швидко снуються золоті нитки у руках моєї сестриці, квітчаючи білий шовк! Далєбі, сестро, не даремно люди звуть тебе Ізольда Білорука!

Трістан, почувши ім'я молодой дівчини, усміхнувся і глянув на неї ніжніше.

Граф Ріоль став табором на три милі від Карге, і чимало днів пройшло, а люди герцога Гоеля все не зважалися напасти на нього, вийшовши з фортеці. Але тепер сталося по-іншому. Другого ж дня Трістан, Кагерден і дванадцятьоро молодих рицарів вирушили із Карге, в шоломах та панцерах, і проїхали сосновим бором до ворожих шанців; зненацька вискочивши з гущавини, вони одбили одну з підвід графа Ріоля, навантажену різними припасами. З цього дня, усе підіймаючись на інші военні хитрощі, вони щоразу грабували й плундрували його шатра, що недбала коло них була сторожа, нападали на його обоз, ранили й вбивали його людей, — ніколи без здобичі не вертались до Карге. Велика постала тоді приязнь між Трістаном та Кагерденом, і заприсягли вони бути вірними друзями й побратимами. Ніколи, як розкаже вам ця повість, вони не зламали цього слова.

Одного разу, вертаючись з якогось наскоку, вони розмовляли про рицарство та про слугування дамам; Кагерден раз-у-раз вихваляв своєму дорогому товаришеві сестру свою Ізольду Білоруку, щире та вродливу.

Якось рано-вранці, ще й сонце не сходило, вартовий з великим поспіхом збіг із башти і побіг по замкових кімнатах, кричачи:

— Сеньйори, ви надто міцно спали! Вставайте, Ріоль іде на нас!

(Далі буде)

Джеймс-Олівер КЕРВУД

Суворі серця

(Закінчення)

Голод

Ще задовго перед тим, поки Мек Вейф відзискав змогу говорити, він відчув, що лежить не в снігу, і що в його горло вливається теплий напитек. А коли він відкрив очі, в хаті вже не світилося. Був ранок. Мек Вейф почувався добре, але було щось у хаті, що вирвало його з блаженного спокою. Це був запах смаженого м'яса. До Біллі з усією силою повернулося почуття страшного голоду. На його обличчі, одначе, появилася радість, викликана змогою жити, думати. Над ним похилилося обличчя з почервонілими очима, заросле бородою, з виразом якоїсь майже звірячої дикости.

— Де твої харчі, приятелю?

Запитання було таке несподіване, як удар кулаком. Біллі, відповідаючи, не пізнав свого власного голосу.

— Я не маю нічого.

Голос бородатого був схожий на рев, коли він крикнув до інших своїх товаришів:

— Він не має ніяких харчів!

В цьому моменті, коли Біллі почув крик бородатого — він раптово пізнав його. Це був Букі Смітс. Біллі піднявся до підтіла і упав навznak. Мабуть, Букі не пізнав його! Бож хто б міг пізнати в ньому Мек Вейфа, глянувши на його заросле, худе обличчя і скуйовджене волосся.

— Ну, нічого, Букі, ми поділимося! — сказав чийсь слабкий голос.

Це була людина з білим, мізерним обличчям, що сиділа на краю ліжка.

— Чортівий поділ! — закричав інший. — Це ваша помилка, твоя і Свіді, ви дурні!

Ці слова перелякали Біллі. В хатині панував голод і він попав не між людей, а просто між диких звірят. Та, не відзиваючись ні словечком, Біллі почав приглядатися чоловікам у хаті, щоб побачити, котрий з них є Свіді. Це був той молодий, що тримав у руках баньку з квасолею. І це він смажив м'ясо на блясі кухні.

— Ми розділимо, Генрик і я, — сказав він. — Я це вам казав уже раніше.

А звертаючись до Біллі, додав:

— Я радий що вам покращало. Бачите, ви впали до нас у лиху годину. В нас забракло харчів. А наші два індіани, як вийшли на полювання ще перед тижнем, то й досі не вернулися. Вони погинули або просто втекли, а з нас стільки тепер потіхи,

що з мерців... Якщо буря не вщухне... Ви зможете перекусити дещо з моєї пайки і Генрика.

Це було холодне запрошення, без запалу і симпатії, і Біллі відчув, що навіть ця людина жалувала, чому він не помер швидше, поки добився до їхньої хати. Але все таки цей осібняк мав щось у собі людського, принаймні не приєднався до того, який закликав викинути Мек Вейфа з хати. Біллі зібрав усі свої сили, щоб висловити незнайомому свою подяку і zarazом щоб приховати свій голод.

Мек Вейф побачив, що на кухні є три маленькі шматки сала і силою приглушив свій розпач, викликаний свідомістю недостатньої кількості їжі. Коли ж він зводився на ноги, Букі Смітс подивився на нього, але Біллі був певний, що протнаний зі служби колишній поліціант не пізнав його. Біллі наблизився до Свіді.

— Ви врятували мені життя, — сказав він, — простягаючи йому свою руку. — Чи дозволите стиснути вашу правицю?

Свіді мляво подав йому долоню.

— Ох, до чорта! — сказав Свіді низьким голосом. — Квасоля була б нашою, якщо б я не грав із ним учора ввечорі.

Він кивнув головою у бік Букі:

— Це він виграв.

— Мій Боже... — почав Біллі.

Але він не докінчив. Свіді обернув сало на сковороді і сказав:

— Він виграв у мене шматок сала... так з чверть фунта, а раніше виграв у Генрика його останню консерву з квасолею. Він заховав її під своїм накривалом і присягнувся, що заб'є кожного, хто тільки подивиться на його ліжко. Ото ж уважайте. Томсон забрав для нього горілку. Буде краще, коли й ви будете вистерігатися його. А Генрик і я поділимося з вами.

— Дякую! — сказав Біллі, хоч це одне слово завдало йому болю.

Генрик зліз із ліжка, похитуючись. У нього був вигляд умираючого. Щойно тепер Біллі завважив, що це сивий, невеликий чоловічок із тремтячими руками.

Букі Смітс відчинив накривку консерви і наблизився до кухні з каструлею у руках. Він примостився біля Біллі, не звертаючи на нього ніякої уваги. Від нього одгонило поганим духом тютюну і горілки.

Поклавши на вогонь каструлю з водою, Букі підійшов до ліжка і кільканадцятьма прокльонами зігнав з нього Томсона, який прокинувся ще напівп'яний. Генрик сів коло малого столу, а Свіді біля нього зі своїм салом. Мек Вейф не рухався. Він забув про свій голод. Кров його пульсувала жваво. Чи це було можливе, щоб існували такі люди? Чи, може, якесь божевілля позбавило їх усякої людської подобі? Біллі побачив червоні очі Томсона вп'ялені в себе і, щоб оминати їх тупо-дикої допитливості, відвернувся.

Букі висипав у каструлю квасоллю з баньки. Протяг відчинив позад нього двері і Біллі почув завивання бурі. І зараз цей голос видався йому близьким і приятним.

— Ану, беріться, приятелю, до діла, — сказав Свіді до Мек Вейфа. — Ось ваша пайка.

На тарілці лежав шматок сала і твердий сухар. Біллі з'їв це поспішно як Свіді і Генрик та запив теплим чаєм. Через дві хвилини було вже по всьому. Але як страшенно мало було цієї їжі! Два чи три проковтнення тільки роздразнили голод. Тому Біллі не мав сили відвести очей від Букі Смітса і його квасолі.

Цей, мабуть, єдиний у хаті добре відживлявся і нехить до нього у Мек Вейфа зросла, коли Генрик нахилився до його вуха і шепнув:

— Він нечесно виграв у мене квасоллю. Я мав три аси і подвійну двійку, а він прибив їх двома п'ятками і двома шістками. А коли я запротестував, він назвав мене обманцем і ще й побив. Це моя квасоля і Свіді.

Очі в малого чоловічка зайшли кров'ю. Біллі не відзивався. Ніхто не питав його, хто він, ні звідкіля іде, сам же він не мав ніякої охоти розповідати щонебудь людям, яких зустрів.

Букі Смітс скінчив їсти, витер уста рукою і подивився на Біллі.

— Хто піде зі мною по дрова? — запитав він.

— А ось я! — відповів Біллі.

Мек Вейф оглянув своє тіло. Він був ослаблений, але здоровий. Мороз не пошкодив йому, вуха й ноги не були обморожені. Він надів свої важкі мокасини, одягнув шубу, насунув на вуха хутряню шапку і пішов за Букі Смітсом. У дверях його огорнуло якесь дивне прочуття, але він заспокоював себе в душі, що давній його суперник не пізнав його. Все таки йому здавалося можливим, що цей зможе розпізнати його кожної хвилини. Як-що ж Букі пізнає його, коли вони будуть удвійку поза хатою...

Мек Вейф не мав ні трішки страху, але мимо волі здригнувся. Аджеж він був надто кволий, щоб встрявати в серйозну боротьбу. Однак він не побачив того лихого погляду, яким Букі кинув на Томсона. Та доглянув його Генрик і його очі ще більше потьмарилися.

Обидва чоловіки вбрали на ноги свої лижі і вийшли в снігову. Букі ніс сокиру. Він перейшов шматок лісу, пересік поляну, де буря так шаліла, що зразу замела всі їхні сліди, і пішов далі.

Біллі був переконаний, що вони пройшли вже з чверть милі, коли дійшли на вершок високого пагорба, берег якого був такий стрімкий, що творив немов провалля. І тоді Букі обернувся. Він зловив Мек Вейфа за руку і відзивався голосом, у якому звучала нотка нелюдського тріумфу і насмішки.

— Ви думали, що я не пізнав вас, ге, Біллі? — запитав він.

— Ну, й гаразд. Так, я ждав цього, щоб ми зустрілися лиш удвійку ось тут на відлюдді. Пам'ятаєте, Біллі, мою обіцянку? З

того часу я змінив свою думку. Я не думаю забивати вас. Це не надто безпечно. Краще дозволити вам померти власною гарною смертю, яка жде вас як не сьогодні, то завтра. А якщо ви вернетесь до нашої хати, я продіраблю вас.

Наглим ударом, якого Мек Вейф не мав змоги відбити, Букі штовхнув його на дно провалля сторч головою. Пухкий сніг зберіг Біллі перед остаточною смертю. Але протягом довгих хвилин він був оглушений і осліплений. Згодом він прочуняв і відкрив очі. Букі уже зник. Першою думкою Мек Вейфа було вернутися в хату. Він напевно віднайшов би її і виявив би перед іншими нікчемність Букі Смітса. Але Біллі не рухався з місця.

Згодом думка повороту в хату почала зникати і через деякий час Біллі вирішив сам продовжувати свою боротьбу за життя. Врешті-решт його ситуація не була аж така безнадійна як тих людей, які залишилися в хаті. Мек Вейф позаципав щільніше свою шубу, впевнився чи його лижі міцно тримаються ніг і почав помалу вилазити з провалля.

Малий лісок наново перейшов у низькі хащі і Біллі відважно кинувся в них. Під час свого маршу він думав про те, що могло статися в хаті. Він сподівався, що з тих чотирьох напевно найшвидше вмере Генрик і Букі загарбає все. Але щойно наступного року Біллі мав змогу довідатися, що Генрик збожеволів і помстився на Букі Смітсові в страшний спосіб, встромляючи йому в плечі ножа.

Згодом Мек Вейф почав вираховувати, скільки енергії може дати шматок сала і сухар. Мабуть, не багато. Бо ж після обіду він знову відчув страшну втому. Мек Вейф ледве волік ноги і йому здавалося, що все пропало і що гасне в ньому остання іскра життя. А все ж він рішився мандрувати аж до присмерку.

Увечорі він отаборився, розклав огонь і заснув у теплі. А десь після полудня Біллі покинув порослу кущами місцевість і вийшов у пустинний район. Він мандрував помаліше, ніж попереднього дня, зате вигідніше, бо деколи ішов за вітром. Коли він дістався в місцевість, що, на його думку, була межею пустелі, його огорнула якась густіша темрява. Терен знижувався в долину, а далі понад яругою Біллі побачив чорні вершки ялин. Мек Вейф почав сходити вниз, помагаючи собі при тому руками і ногами. Його очі не могли розрізнати віддалі чи виступів терену і він ковзався. Протягом перших п'яти хвилин Біллі поковзнувся з десятків разів, а врешті не зміг утриматися, втратив рівновагу і покотився, як камінь по сніжному схилі.

Моторошний удар об якийсь твердий предмет затримав Біллі і він був ладен голосно крикнути з болю. Але голос, що його Мек Вейф почув, не був його власним. Це був голос іншої людини, чи радше кількоро людей, як йому здалося. Потьмарені очі Біллі розрізняли тільки темні силуети, що ворухилися навколо нього в снігу, а зараз за ними виринали чотири чи п'ять

високих пагорбків снігу, схожих на розкладені півколом шатра. Мек Вейф догадався, що це є. Він упав в індіанський табір. Із великої радості Біллі хотів крикнути їм кілька приязних слів, але не міг добути з себе ні одного звуку. Темні тіні, які товпилися біля нього, підняли його і понесли в коло сніжних пагорбків. Останнім, що дійшло до свідомості Мек Вейфа, було відчуття тепла, яке проникало в його тіло.

Насамперед Біллі побачив якесь обличчя, що наближалось до нього з фону темної ночі, поки він зміг розпізнати силуету молодой дівчини з великими, дещо довгастими чорними очима, що сяли як вогники. Тоді раптово в Біллі зринула думка, що ось він помер, а це дівоче обличчя, яке він бачить, є тільки виворотом дивного нетогосвітнього сну.

А якщо це було на яву, то він принаймні попав між приятелів. Очі Мек Вейфа розкрилися ширше, він застогнав і обличчя дівчини нахилилося над ним. Ця хвилина прикликала Біллі знову до життя. В одній хвилині він вернувся до дійсності.

Мек Вейф пробіг у думках все те, що з ним сталося від хвилини, коли він упав на дно яруги і опинився в індіанському таборі. Понад своєю головою він побачив лійкувату форму шатравігваму, зробленого з березових лат, а в ногах отвір у стіні, яким сивою смужкою виходив дим. Отже він був в індіанському вігвамі. Було тепло і затишно. Мек Вейф хотів переконатися, чи він не поранився падаючи, ворухнувся і закричав із болю.

Це був справжній знак повороту до життя і обличчя дівчини зразу нахилилося над ним. На цей раз Біллі докладно побачив її темні очі й овальні щічки, обрамовані довгими чорними косами. Її свіжа і ніжна рука доторкнулася його чола, а милозвучний голос, що йшов десь із глибини грудей, намагався заспокоїти його. Молода дівчина була з племені Крі. На її голос прийшла стара індіанка, подивилася на Мек Вейфа, опісля повернулася до дверей вігваму і покликала когось.

До вігваму ввійшов якийсь чоловік. Це був дуже старий і худий індіанець, якого кості вилиць випнялися наверх, натягаючи суху шкіру. За ним появився молодий юнак, стрункий мов смерека, сильної будови тіла, з головою схожою на бронзову різьбу. Він ніс у руках заморожену рибину, яку подав старій індіанці, кажучи при тому говіркою крі декілька слів, які Мек Вейф зрозумів.

— Це вже остання рибина!

Серце Мек Вефа немов би стиснула якась невидна жорстока рука і на хвилину затримала його биття, коли він почув ці слова. Він побачив, як жінка взяла рибу, розрізала її на дві рівні частини і кинула одну з них у горщик, завішений понад збудованим із каміння ватраном при отворі в стіні.

Отже вони поділилися з ним останньою рибкою! Біллі намагався підвестися. Молодий індіанець побачив це і допоміг йому, підкладаючи під плечі ведмежу шубу. Опісля він відізвався мішаниною французьких і англійських слів.

— Ви шукати, — сказав він. — Ви поранені, голод. Ви мати зараз їжв.

Він показав рукою на горщик, у якому весело булькотала вода з рибою. Ні один м'яз його прекрасного тіла не здригнувся при тому. Було щось просто божеське в його незворушливості, якась маєстатичність у тому, як він повертався чи навіть віддихав. Молодий сів мовчки, а тим часом дівчина принесла зварену половину риби. Молодий індіанець не промовив ні слова, поки Мек Вейф не скінчив їсти. А Біллі їв жадібно, хоч був свідомий того, що він відбирає цим хорошим людям частину їхнього життя.

Коли Мек Вейф сказав молодому індіанцю декілька слів говіркою крі, той зразу простягнув до нього руку і його обличчя прояснило, коли Біллі стиснув її. Індіанець називався Мукокі. Він розповів Мек Вейфові про все те, що сталося в таборі. Їх було 26 осіб, а тепер залишилося заледве 15, семеро померло: чотири чоловіки, дві жінки і дитина. Під час великої снігової ці чоловіки виходили кожного дня, щоб даремно шукати за дичиною, і щодня один з них не вертався. Довелося поїсти собак, бо не стало ні збіжжя, ні риби. Залишилося тільки трохи мукки і її призначено лиш для жінок і дітей. Чоловіки їли вже від п'ятьох днів тільки кору й корінці і немає надії на покращання. А відійти з табору означає смерть. Цього ранку два чоловіки пішли ще раз на полювання, але Мукокі спокійно заявив, що вони вже не вернуться.

Наступна ніч і день були такі жакливі, що Біллі не забув про них ніколи. Падаючи на дно ярути він поважно вивихнув собі стегно і тепер не міг підвестися з ліжка. Мукокі часто пересиджував біля нього. Обличчя в індіанця ще більше загострилося, очі пригасли. Другого дня після обіду до них долинуло з сусіднього шатра голосне ридання, крик болю, який бився в розпачі разом з поривами вітру. Померла ще одна дитина і мати голосила над нею в тузі.

Цього ж вечора знову ж один з ловців не вернувся присмерком до табору. Але вранці чергового дня прийшов кінець бурі й голодові. Сонце появилось на небі, сніговія вицухла, а згодом з лісу вибіг один з ловців, божевільний від радощів. Він загнав-ся був подалі ніж інші й зустрів у лісі стадо лосів. Забивши двох із них, він приніс частину м'яса для тих, що залишилися в таборі.

Не минув і тиждень, як сніг розтав просто на очах. А через два дні після того Біллі вперше підвівся з ліжка. Опісля протягом однієї доби північна весна з'явилася в своєму повному сайві краси. Сонце сходило тепле й золоте, з узбіч гір і яруг стікали струмки води, довкола прозябала зелень. Чорні скелі покрилися багром дикого винограду, горлиці літали навколо табору, а повітря сповнилося пахощами нового життя, що прокидалося з землі, дерев і кущів.

Разом із здоров'ям та силою, що верталися до Біллі, зростала і його нетерпеливість добитися врешті до хатини Мек Теба. Він і вирушив би був у дорогу, не зважаючи на свою вивихнену ногу, якщо б Мукокі не затримав його.

Врешті прийшов день розлуки і, попрощавши своїх лісових друзів, Мек Вейф подався на південь.

Мама і дитина

Дні і ночі довгого безділля в індіанському таборі дали Мек Вейфові нагоду спокійніше розважити ту драму, яка зустріла його, а набираючи сил, він позбувся і частини того безнадійного розпачу, що огорнув його душу.

Дін помер. Ізабелла теж померла. Але все ще жила мала Ізабелла і в надії віднайти її та затримати як свою — Біллі снував нові пляни хоч маленького щастя.

Мек Вейф сподівався, що він застане Рукі Мек Теба в його хаті, де й буде дитина. Аджеж Біллі так вірив в одужання Ізабелли, що нічого не говорив Мек Тебові про дядька померлої, який прогнав її зі старого дому в Монтреалі. Біллі був вдоволений, що затримав у таємниці цю вістку про дядька, бо він не мав би ніякої шанси затримати дитину при собі, якщо б Рукі віднайшов рідню дівчинки. Мек Вейф ні на хвилину не думав віддавати комунебудь малу Ізабеллу. Він затримає її при собі. Він вернеться в цивілізовані сторони, бож треба буде там жити з огляду на дитину. Там він збудує для неї дімок з городцем, де будуть квіти і пташки. Дякуючи тим акціям з копальні срібла, які Біллі купив, у нього було досі 15 тисяч доларів і дитина ніколи не терпітиме злиднів. Він керуватиме її вихованням, купить для неї піяніно, не забракне їй ні гарної одежі, ні того всього, що потребує маленька паняночка. Вони залишаться назавжди разом, не розлучаючись ніколи. А коли дівчинка виросте — Мек Вейф просив про це молитвою у душі — буде схожою на іншу Ізабеллу... свою матір.

Туга Мек Вейфа була безмежною, бо він знав, що ніколи не зможе забути її; що давні згадки з пустелі і пам'ять про жінку, яку він любив, наростатимуть у його душі все більше і більше, з ходом довгих років, разом із його теперішньою тугою. Але ці думки і нові пляни про майбутнє дитини втихомирювали в серці Біллі гостроту болю.

Було вже пізно після обіду одного сонячного й теплого весняного дня, коли Мек Вейф прибув над ріку Малого Бобра, недалеко хати Мек Теба. Біллі почав бігти до знайомої лісової галяви. Сонце вже сідало над лісом. Це було те саме місце, звідки Біллі останній раз бачив малу Ізабеллу, яку виніс був з хати Рукі. Кущі, за якими він заховався, щоб дитина не бачила його, були не далі ніж десять кроків. Біллі потлянув на них, опісля побачив щось таке, що його серце пройняв крижаний холод.

З того місця, де стояв Біллі, вела в ліс стежина. І вона була тепер майже повністю заросла високими бур'янами та молоденькими кущиками.

»Мабуть, Руки протоптав собі іншу стежку!« — подумав Біллі. Описля з якимсь страхом він пробіг зором усю просторінь перед хатою і врешті глянув на саму хату. Всюди сліди пустки. З димаря не йшов дим, двері були зачинені. Ніде ні живої душі, ні гавкоту собак, ні сміху, ні звуку, що прорвав би смертельну тищу.

Майже не віддихаючи, Біллі підійшов ближче, зі серцем стисненим жахом. Двері хати не були замкнені на ключ, тому він відчинив їх і ввійшов у середину. В хаті панувала пустка: стара піч розвалена, ліжка в неладі, ніхто, бач, не вживав їх від довшого часу, може, від двох років. Коли ж Мек Вейф ступив крок далі, з-під ніг вистрибнув горностаї. Через хвилину з кутка хати почувся писк мишей. Біллі повернувся до дверей і застиг на порозі.

— Мій Боже! — простогнав він.

Біллі поглянув у той бік, де стояла хата Круасе, в якій померла Ізабелла. Чи була яканебудь надія знайти там живу людину? Не було великих можливостей, але Біллі поспішно побіг туди старою стежкою. Навколо нього раптом запав вечірній присмерк, а коли він прибув на другу галяву, була вже майже ніч. І знову Мек Вейф крикнув зі страху й розпачу. Хати не було. Мек Теб спалив її, щоб знищити заразки пошести.

На тому місці, де колись стояла хатина, стирчали тепер звуглені рештки дерева, вже порослі весняним зіллям. Біллі стиснув свої кулаки аж до болю, розглядаючись навколо. Кілька кроків подалі він знайшов те, про що йому писав Мек Теб: могилку і дерев'яний хрест. І тоді, всупереч своїй волі, Мек Вейф упав на могилу Ізабелли, розриваючи свої груди важким риданням.

Коли ж після довшого часу Біллі підвів свою голову, на небі вже горіли зорі. Була надзвичайно спокійна і лагідна ніч. Біллі чув тільки веселий спів весняних вод Малого Бобра. Піднявся з землі і деякий час стояв над могилою мовчки, немов статуя. Описля вернувся давньою стежкою, якою прийшов сюди. На кінці галяви він обернувся і прошепотів сам до себе і до неї:

— Я вернуся, Ізабелло, вернуся!

Біллі залишив був свій наплечник у хаті Мек Теба. Тепер він знову накинув його на плечі й попростував у південному напрямку. Залишилося тільки одно місце, де можна було шукати Мек Теба: у Форті Сліду. Туди він заходив, щоб продавати шкури впольованих звірят. Може, там хтось знатиме, куди Мек Теб пішов з дитиною.

Мек Вейф пройшов чимало миль, все більше віддаляючись від того місця, де померла Ізабелла і де він похоронив свої надії, поки врешті поклався трохи спочити. Та раннім світанком

він рушив знову. Четвертого дня він добився до маленької станиці, останньої на краю пустелі. Тут він довідався, що Рукі Мек Теб не був на станиці Сліду майже від двох років і що ніхто не бачив його ні дитини.

Цієї ж самої ночі, коли прибув до станиці Мек Вейф, вибиралася до Етомані, місцевості, де була залізнична станція, громада робітників, тому Мек Вейф не вагався довго, а зразу вирішив: він поїде до Монтреалю. Якщо там немає малої Ізабелли, то вона певно буде десь інде з Мек Тебом. Отож він вернеться сюди знову і буде її шукати, хоча б усе життя.

Проходили дні й ночі мандрівки і протягом цього часу Мек Вейф намагався вірити, що не знайде дитини в Монтреалю. Бо якщо Мек Теб випадково довідався про рідню дівчинку, якщо Ізабелла виявила йому таємницю, то остання надія Біллі розвіювалася.

Мек Вейф не втрачав часу, щоб придбати собі іншу одягу, бо боявся спізнити поїзд. Тому він усе ще мав на собі траперський виряд разом із хутряною шапкою. В міру того, як він наближався все далі на схід, на нього почали здивовано зглядатися люди, які всідали до поїзду. Біллі просив кондуктора вагону обголити його, але волосся в нього залишилося довгим. Його мокасини і вовняні панчохи були приношені і діряві. Порвалася і його куцина з шкіри карібу та груба флянелъова сорочка, куплена давніше у факторії Гудзонської Компанії. Обличчя Біллі було пооране зморшками, зраджуючи важкі переживання. В цілій його постаті було щось такого, що приневолювало людей не один раз дивитися на нього. Зустрічні жінки, як крапці обсерваторки ніж чоловіки, зразу добачували в його очах велику печаль і журу.

Наближаючись до Монтреалю, Біллі все більше почав триматися осторонь інших пасажирів, а коли тільки поїзд зупинився на великій станції, він швидко подався в напрямку Королівської гори.

Було вже добре сполудня, а Біллі не їв ще нічого з самого ранку. Та він і не думав про свій голод. Через двадцять хвилин опинився на вулиці, при якій жила колись Ізабелла. Він минав один за одним кам'яні доми, що були оточені високими мурами. Не було тут ніяких змін від років. На півдорозі Мек Вейф зустрів городника, що очищав плющ, повитий навколо старої гармати, яка стояла на краю вулиці.

Біллі зупинився і запитав:

— Чи не могли б ви мені сказати, де мешкає Генрик Лекур?

Старий городник здивовано дивився на Мек Вейфа з доброю хвилину, врешті відповів:

— Лекур? Генрик Лекур? А ось його дім, там за муром з червоними сходами. А ви хочете бачити дім чи Лекура?

— Обидва, — відповів Біллі.

— Генрик Лекур помер уже тому добрих три роки, — пояснив городник. — А ви хто будете, може, родич його?

— Ні, ні, — поспішно заперечив Біллі, намагаючись говорити спокійно. — А чи є там якісь інші люди? І хто?

— Не знаю докладно... Є там якась мала дівчинка, п'ять чи шість рочників, з ясним волоссячком. Вона якраз гралася в городі, коли я недавно проходив біля нього. Я бачив її з собакою...

Біллі не розпитував більше. Подякувавши своєму інформаторові, він поспішно побіг вгору аж до муру з червоними сходами. Ще поки він дістався до брами з залізної решітки, почув сміх дитини. Серце Біллі забилося з радости. Сміх долинув якраз з того боку муру. Не думаючи багато, Мек Вейф оперся ногою, обутією в мокасин, на якийсь виступець муру і підтягнувся до вершка загорожі. Кинувши поглядом по саду, Біллі побачив у віддалі тузенья кроків дитину під деревами, що гралася в цуцням. Сонце ясно відбивалося на її золотому волоссячку. Біллі почув вибух веселого сміху. Раптом дівчинка повернулася до Біллі обличчям.

У цій хвилині Мек Вейф забув про все і з криком щастя перестрибнув через мур.

— Ізабелло, Ізабелло, моя маленька Ізабелло!

Біллі кинувся перед дівчинкою на коліна і зловив її в обійми, мов божевільний. Дитина так перелякалася в першій хвилині, що їй забило віддих і вона тільки дивилася на нього без одного слова.

— Ти не пізнаєш мене? Не пізнаєш? — шепотів Мек Вейф. — Маленька Тасмнице, моя Ізабелло...

Мек Вейф почув якийсь гомін, дивно придушений крик, і підняв голову. З-поза дерев вийшла молода жінка і глянула на нього, бліда, немов смерть. Біллі підвівся, хитаючись, бож йому здавалося, що він направду збожеволів. Це ж була перед ним Ізабелла Дін і її голубі очі дивилися на нього так, як тоді, давно-давно тому, в ночі на степу.

Біллі не міг промовити ні слова. Пожитнувшись назад, він оперся об мур, простягнув свої руки, не знаючи, що робить, і тихенько шепотів їй ім'я, як шепотів сотні разів вечорами при своїх таборових багаттях. Голод, труди, тижні хвороби і майже надлюдська боротьба, щоб добитися до хати Мек Теба, врешті несподіваний поворот у цивілізоване життя дорешти вичерпали його енергію. Протягом днів він жив тільки нервами, які тепер раптово відмовили послуху, охляваючи. Біллі намагався перебороти слабкість, яка, здавалося, зужила останню іскру його фізичних сил, але серед того змагання осяяний сонцем сад раптом потемнів у його очах.

В цій хвилині з'ява стала дійсністю, і коли Біллі захитався, Ізабелла Дін закликала його по імені. Через одну мить вона була біля нього, хапаючи його з великою силою своїми руками і голосно кличучи його ім'я. Охлялість і приглушення зникли в Мек Вейфа, але раптом він з'ясував собі, що мусить відійти, знову таки перестрибнути через мур, як прийшов сюди.

— Я не прийшов би... але я... я думав, що ви вмерли, — сказав він. — Я чув, що ви вмерли... Я такий радий, радий, такий безмежно радий, але я не смів приходити...

Ізабелла відчула, як тіло Мек Вейфа звисло в її руках усім тягарем і побачила те, що зраджувало його обличчя: страждання, тугу, знаки хвороби і злиднів.

Та протягом цих хвилин Біллі не бачив того подиву, який з'явився в очах Ізабелли, не бачив в них того чудового блиску.

— Це померла мама індійчина Джое, — почув Біллі її слова. — А опісля ми ждали, ждали й ждали, мала Ізабелла і я. Я була там біля могили Давида і бачила те, що ви зробили, що ви написали на хресті. І я знала, що одного дня ви вернетесь. І ми ждали вас...

Її голос був ледве чутним шепотом, але Біллі почув і його запаморочення пройшло. Він побачив сонце, що стояло на косах Ізабелли, і погляд її очей.

— Я так глибоко засмучена моїми колишніми словами, що я говорила вам, мовляв, це ви вбили, — продовжувала вона. — Ви пригадуєте собі? Я говорила, що коли я одужаю...

— Так.

— І ви думали, що я хотіла сказати: якщо я одужаю, ви повинні відійти, і ви пообіцяли. І дотримали обітницю... Але я не могла тоді скінчити своєї думки... І це було зле. Бож я хотіла сказати вам цілком протилежне... Що мені сумно і... якщо я одужаю, ви повинні прийти... одного дня... і потім...

— Ізабелло!

— А тепер ви повинні мені сказати те, що ви говорили мені там, на степу, тому давно-давно...

— Ізабелло! Ізабелло!

— Ви розумієте, — сказала вона лагідно. — Ви розумієте... це неможливо зараз... може навіть і не в наступному році... Але тепер...

Вона ще більше наблизилася до Біллі.

— Ви повинні поцілувати мене, а теж малу Ізабеллу. І не треба більше йти відсіля геть... Це так сумно бути самою, так жахливо сумно бути завжди на самоті зі своїми думками у великому місті. І ми такі щасливі, що ви прийшли, такі щасливі.

Шепотіння її голосу заламалося в риданні. І тоді, коли Біллі широко відкрив свої рамена та пригорнув Ізабеллу до своїх грудей, почув її тихий голос:

— Ми такі щасливі, такі щасливі, що ви вернулися до нас...

— І вільно мені залишитися?

Вона звела на нього очі, зустрічаючись із його запитливим поглядом.

— Якщо у вас є ще любов до мене, — прошепотіла вона, — то можете залишитися...

Він уже не сумнівався. Але не міг вимовити слова. Біллі нахилив своє обличчя до обличчя Ізабелли. А з глибини саду долинув до них веселий гамір і цирий дитячий сміх.

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Найуспішнішим засобом московсько-більшевицької пропаганди й політики є її облудні гасла проти колоніалізму та фальшива оборона інтересів недержавних народів, що знаходяться в сфері впливів Заходу. В багатьох азійських країнах Москва стоїть уже «твердою ногою», маючи там впливи на зорієнтовані на неї комуністичні уряди, а тепер намагається опанувати своїми впливами теж африканський континент.

В половині квітня відбулася в Аккра конференція деяких африканських держав, у якій взяли участь теж делегати недержавних країн, як, напр., Альжіру й Камеруну. Вони домагалися самостійності для своїх країн та висловили бажання одержати допомогу від СССР. Представник «Союзу народів» у Камеруні, д-р Фелікс Роланд Мумі, якого колись депортували з французького Камеруну і який живе в Каїрі, заявив, що в Камеруні від 1956 р. діє повстанська армія, яка веде боротьбу проти французів за державну незалежність. Директор інформативного бюро Арабської Об'єднаної Республіки, Саад Афра, заповів, що в 1959 р. в цілій Африці вибухнуть «визвольні війни». Як виглядатимуть ці війни, хто їх капіталізуватиме та від кого вони матимуть підтримку — не важко здогадатися, беручи до уваги хоч би війну в Альжирі. Йде про території, що знаходяться під управою західних держав, які не мають достатньо розуміння чи спроможності розв'язати проблему колоніалізму, отже Москва далі виграватиме на самостійницьких прагненнях африканських народів. Постанову СССР до конференції в Аккра характеризує хоч би той факт, що Ворошилов вислав учасникам конференції «сердечні побажання успіхів» та висловив переконання, що їхні бажання скоро здійсняться.

В конференції в Аккра взяли участь представники вісьмох держав: Арабська Об'єднана Республіка, Етіопія, Ліберія, Лівія, Ма-

рокко, Судан, Туніс і Гана. Представники Альжирського Визвольного Фронту, хоч не були повноправними учасниками, мали змогу висловити свою тезу про konieczність проголошення самостійності Альжіру, що конференція повністю схвалила.

Не менш багатомовною була конференція політиків Тунісу, Марокко і Альжіру, що відбулася наприкінці квітня в Танжирі. Головною темою конференції була справа створення північно-африканської федерації з Марокко, Тунісу і звільненого від французів Альжіру.

Самозрозуміло, що проальжирські виступи Тунісу й Марокко на обидвох конференціях викликали дуже прикре враження у Франції та загострили війну нервів, що ведеться між Францією і названими країнами.

Слід теж згадати про вибори в Того, в яких партії, що вимагають повного унезалежнення від Франції, здобули 28 мандатів із усіх 46.

Було б помилкою інтерпретувати самостійницькі рухи африканських народів як їхнє бажання створити комуністичні держави. Проте за існуючих умов, коли Захід не виявляє для цих рухів достатнього зрозуміння, зате ж Москва, у своєму інтересі, їм сприяє, не може бути жадного сумніву, що вона ці рухи і капіталізуватиме.

Найкращим прикладом цього може служити московська політика щодо Єгипту, чи пак Арабської Об'єднаної Республіки. Нассер, хоч часто хвалиться своїм «антикомунізмом», насправді великою мірою виручає Москву в її наступі проти Заходу. Подорож Нассера до СССР, що розпочалася 29 квітня ц. р., свідчить, як далеко зумів Кремль заангажувати арабів до своєї «протиімперіялістичної» політики. Приїздові Нассера до СССР советська пропаганда присвятила дуже багато уваги. Кремлівські ватажки зробили все, щоб цій візиті надати найбільшого блиску і значення. На московському летовищі Нассера вітали Хрущов, Ворошилов та інші

советські достойники. У своїх привітальних промовах вони запевняли про «віддану приязнь» СССР до Арабської Об'єднаної Республіки та готовість далі помагати в її боротьбі проти західних імперіалістів. Совети обіцяли Нассерові дальшу господарську допомогу та політичну підтримку, зокрема проти Ізраїля.

Нассер пробув у СССР понад два тижні, відвідав багато країн поневолених Москвою і всюди захоплювався «досягненнями советського народу». Між іншим, 10 травня Нассер побував у Києві, де большевики зігнали на його привітання маси робітників. Саме в той час совети відзначали роковини капітуляції Німеччини і на влаштований із цієї нагоди бенкет запрошено теж арабського диктатора. Як глум звучали слова Нассера, який у столиці поневоленої України вихваляв Москву за її непримирність до ...імперіалізму і колоніалізму. Ввечері того ж дня Нассер був у театрі на виступі українського балету.

Своєю подорожжю Нассер досягнув головню те, що советська допомога, яка досі йшла до Єгипту і Сирії окремо, тепер висилатиметься безпосередньо й разом до Каїро. Індустриалізація Арабської Об'єднаної Республіки відбудуватиметься технічними засобами СССР і за советськими методами. Хоч совети запевняли Нассера, що за цю допомогу вони не вимагають для себе жадних концесій, але це й зайве: найважливішою «концесією» є те, що Єгипет і Сирія стануть тепер одну з областей, звідки Москва може вдаряти по вільному світові.

До арабських країн, що ще не підпали під впливи Москви, належить Ліван. Але від деякого часу в цій країні, що веде прозахідну політику, помітна посилені діяльність агентури Нассера та Москви. Ведеться пропаганда під гаслом боротьби з «американським колоніалізмом», хоч Ліван аж ніяк не може нарікати на США.

Насправді ж заколоти, викликувані пронассерівськими і прокомуністичними елементами, змагають до повалення теперішнього уряду

президента Шамуна, людини вихованої на західноєвропейській культурі, який добре знає до чого може довести політика співпраці з СССР і советофільською Арабською Об'єднаною Республікою.

Прихильники Нассера влаштували 9. 5. у Тріполісі, другому щодо величини портовому місті Лівану, демонстрацію, що швидко перемінилася в одвертий ворохобничий виступ. Демонстранти підносили оклики проти президента Шамуна і на честь Нассера, зустрілися з поліцією і жандармерією, що спершу намагалися вдержати порядок, але врешті, спровоковані, заатакували демонстрантів слізними гранатами та палицями. Тоді демонстранти вжили зброї, а у висліді по обох боках були ранені. Товпа прорвала кордони поліції, вдерлася до будинку американської бібліотеки та її здемолювала. Коли демонстранти почали вдруге стріляти, проти них виступили відділи війська.

Каїрська пресова агенція, звітуючи про події в Тріполісі, подала, що демонстранти — це «члени революційного руху», які взяли в полон біля 100 поліціантів та тримають їх як закладників, чекаючи дальшого розвитку подій. За даними агенції Юнайтед Пресс, під час заворушень у Лівані згинувло 50 осіб, а 200 важко поранено.

Кілька днів пізніше, з'єднання американської фльоти на Середземному морі випливали в напрямі Лівану. В офіційних комунікатах подано, що цей маневр фльоти США не має відношення до заворушень у Тріполісі.

Заворушення в Лівані збігаються з далекоюглими подіями в Альжирі. З Тунісу пришло 11 травня повідомлення, що керівництво альжирської партизанки виконало присуд смерти на трьох французьких полонених, що здані були в його руках. Ця вістка викликала у Франції незвичайно велике обурення та глибоко схвилювала публічну опінію. Але ще більші наслідки вона викликала в Альжирі. Як відомо, 1.200 000 французів, що живуть на цій території, з тривогою і турботою слідкують за альжирською політикою паризького

уряду, якому закидають брак рішучості та капітуляційні тенденції. Вістка про вище згадану смертну екзекуцію стала сигналом до масових демонстрацій, що скоро перетворилися в справжню ворохобню проти уряду в Парижі. Генерали Саян і Массю, команданти французьких військ в Альжирі, заявили розбурханій товпі, що армія поділяє почування тутешніх французів та рішена вести боротьбу з партизанами до переможного кінця. По короткій нараді в будинку міністерства Альжіру, що його коротко перед тим демонстранти, при пасивній поставі поліції та війська, здемолювали, ген. Массю подав до відомства, що він «тимчасово перебирає долю Альжіру в свої руки».

Одночасно в Альжирі створився «Комітет публічного порятунку», що діятиме так довго, аж поки в Парижі не створиться «Уряд національного порятунку». До цього уряду не сміють увійти «капітулянти», а тільки люди, які рішуче обстоюють konieczність зберегти Альжир для Франції. Коли кілька годин пізніше з Парижу наспіла вістка, що нарешті П. Пфлемлен спромігся створити кабінет та що парламент його затвердив, альжирський комітет назвав цей новий французький уряд капітулянтським та зажадав його уступлення. Комітет вимагав, щоб керму Францією перейняв ген. Де Голь, «єдина людина, яка може врятувати Францію».

Після того, як парашутисти ген. Массю зайняли радіостанцію в м. Альжирі та проголосили цензуру на радіовисилання і пресу, у французькій метрополії, а зокрема в Парижі, оцінили події в Альжирі як одвертий бунт проти легального уряду та спробу повалити республіку.

Ввечері цього ж самого дня, коли в Альжирі створився «Комітет публічного порятунку», в столиці Франції відбулися масові вуличні демонстрації елементів, що солідаризувалися з акцією ген. Саяна і ген. Массю. Демонстранти підносили оклики: «Альжир французький», «Депутатів у Сену» і т. п. Поліція демонстрантів розігнала,

заарештувавши біля 150 осіб. Наступного дня демонстрації повторилися, а преса й радіо повідомили про заарештування одного генерала літунства та багатьох старшин.

Коли йде про ген. Де Голя, то він заявив під час двох пресових конференцій про свою готовність створити і очолити уряд, але тільки на доручення президента республіки і за апробатою парламента, себто легальним шляхом.

Партійні керівники, які перед тим не могли дійти до порозуміння, тепер знайшли спільну мову. Прем'єр Пфлемлен поповнив свій уряд новими політиками, між іншим, соціалістами, що досі були в опозиції. Парламент ухвалив урядові широкі уповноваження, зокрема щодо політики в Альжирі, і на цій підставі уряд проголосив винятковий стан у Франції на час трьох місяців. Одночасно ведуться таємні переговори між урядом і «Комітетом публічного порятунку» в Альжирі.

Годі передбачити дальший розвиток подій у Франції.

Годі теж покищо зорієнтуватися, у чому мала б полягати остаточна позитивна розв'язка альжирської проблеми, ускладненої тепер ще більше поставою місцевих французьких генералів і політиків, як теж протифранцузькою політикою Тунісу та Марокко.

Франція не може залишити понад мільйон французів на ласку і неласку альжирського Фронту Національного Визволення, організатора і керівника протифранцузької боротьби. Крім цього, есентуальна втрата Альжіру була б початком втрачання Сагари, де в останніх роках Франція зробила великі інвестиції в розбудову копалинь нафти. Це врешті загроза, що французькі, які тепер мешкають в Альжирі, мусіли б вернутися у метрополію, що спричинило б катастрофальне потрясіння в національному господарстві Франції.

Крім цих, так мовити б, мотивів національного егоїзму, французькі диспонують ще одним аргументом: частина альжирського населення не визнає Фронту Національного Визволення та вважає його, як із релігійних, так і з національних

причин, чужим. Цим альжирцям вигідніша французька влада, з якою вони співпрацюють, ніж альжирська, яка напевно буде мститися на них за колаборацію з Францією.

Події в Альжирі виявили нові дані про тамодішню війну. Під час гарячої дискусії в парламенті один із послів подав, що в Альжирі впало: в 1956 р. — 2.374, в 1957 р. — 3.106, а в перших місяцях 1958 р. — 672 вояків. Крім убитих, було поранено: в 1956 р. — 5.995, в 1957 р. — 8.737, а в січні і лютому 1958 р. — 1.770 вояків.

СССР продовжує експерименти з термонуклеарною зброєю та розбудовує ракетні бази в сателітних країнах, а впарі з цим большевицька пропаганда намагається залякати вільний світ маривом атомного знищення. В наслідок цього акція доозброєння армій вільного світу натрапляє на постійні перешкоди та стримування. Діється це тому, що на Заході кожне рішення уряду мусить апробувати парламент, де звичайно не бракує прихильників «відпруження» та співпраці з Москвою. Повінь погроз Хрущова, адресованих до урядів вільних держав, що їх Кремль обвинувачує у провокуванні світової атомної війни, не залишилася без вислідів.

У шведському парламенті 45 соціалістичних послів ухвалили резолюцію, якою гостро протестують проти озброєння шведської армії термонуклеарною зброєю, без огляду на обставини і мотиви, що таке озброєння наказують.

Данський міністер оборони Гансен заявив в одній промові, що в сучасних умовах Данія відмовляється прийняти атому зброю. Данський уряд (його творять соціал-демократи) сподівається своєю постановою причинитися до міжнародного відпруження та створення мирної атмосфери.

Подібну акцію проти зброєння ведуть німецькі соціалісти. Проводять відновити її соціалістичні кола і преса в Голландії, хоч ця країна вже давніше прийняла була рішення побудувати на своїй території ракетні бази.

При такому наставленні до справ оборони з боку деяких кіл західних країн, розпочалася весняна сесія Ради Атлантійського пакту. Дня 5 квітня зібралися на конференції в Копенгазі міністри закордонних справ 15-ти країн НАТО. На конференції обговорено не тільки проблеми військової оборони, але теж політичної та господарської співпраці союзних країн.

Учасники конференції висловили своє здоволення з факту, що члени НАТО ввели в практику постійну взаємну консультацію щодо всіх міжнародних проблем. Рада НАТО присвятила багато уваги справі конференції на найвищому щаблі, підходячи до неї обережно і стримано. Міністри були одностійні в тому, що така конференція побажана, але вона повинна відбуватися тільки тоді, коли будуть поважні підстави сподіватися, що на ній дійде до узгодження найбільш дражливих проблем. Рада НАТО надіється, що ССРС врешті-решт таки погодиться на започаткування роззброєнної акції під міжнародною контролею.

Советська реакція на конференцію в Копенгазі була ворожа. Коментатор московської радіосильні заявив, що «західні провідники рішення продовжувати свою збанкрутовану політику сили», та що з комунікату НАТО видно бажання Заходу вести далі холодну війну. Москва обвинувачує держави Атлантійського пакту, що вони утруднюють скликання конференції на найвищому щаблі, постійно видаючи «ноторичне німецьке питання». Кілька днів пізніше советські військові керівники «вручисто» перестерегли Захід перед катастрофальними наслідками майбутньої війни. Большевицькі маршали і генерали опублікували статті, в яких розхваляють мілітарний потенціал СССР.

На окрему увагу заслуговує візита німецького канцлера Аденауера у Великій Британії. Разом з Аденауером прибули до Лондону його чільні співробітники — міністри фон Брентано і Ергард. По кількадедних нарадах із британським прем'єром та іншими членами уряду підписано британсько-

німецький культурний договір, терміном на п'ять років, в рамках якого передбачено створення культурних інститутів в обидвох країнах, взаємний обмін студентами та науковцями.

Щодо конференції на найвищому щаблі, то обидва уряди вважають, що на ній повинна бути видвинена справа з'єдинення Німеччини шляхом вільних виборів. Велика Британія і Німеччина заявили за втримання вільної торгівлі та розбросання під міжнародною контролею. Вони відкинули т. зв. плян Рапацького про створення безатомної зони в Європі, вважаючи його пропагандивним маневром комуністів.

Не менш голосною була візита міністра оборони США, Мек Елроя, в Іспанії, який відбув розмову з ген. Франком та його близькими співробітниками. В цих розмовах узяли участь теж шеф мілітарної місії США в Іспанії, ген. Донован, американський амбасадор у Мадриді та шеф американського головного штабу ген. Твайнінг. Про ці розмови не видано докладніших урядових повідомлень, але можна здогадуватися, що йшло про затіснення співпраці між Іспанією і США, зокрема щодо спільної військової оборони на випадок війни.

Наприкінці квітня прибув до столиці Японії прем'єр Туреччини, Аднан Мендерес, у товаристві міністра закордонних справ Фатін Зорлю та майже 30-членної делегації. Туреччина заінтересована в створенні міцного оборонного північноазійського союзу, що був би доповненням НАТО. SEATO та Багдадського пакту. Крім цього Мендерес, прибувши до Токіо, намагався стати теж посередником між Японією і Кореєю, між якими, як відомо, немає достатньо тісної співпраці, хоч обидві ці країни однаково загрожено московським імперіалізмом. З Токіо турецька делегація відлетіла до Сеулу для розмов із президентом вільної Кореї, д-ром Сінгманом Рі.

Віцепрезидент США, Ніксон, розпочав 27 квітня подорож по країнах Південної Америки. Згідно з дорученням през. Айзенгауера,

Ніксон мав затіснити не тільки господарські, але й політичні зв'язки США з південноамериканськими державами. Проте незабаром виявилось, що комуністична інфільтрація в південноамериканських країнах достатньо велика, щоб могли перешкодити цим плянам Вашингтону.

По менших неприязних демонстраціях, зорганізованих комуністами та їхніми прихильниками в Аргентині й Уругваї, віцепрезидента США ждала одверта нападсть з боку московських агентів у столиці Перу, Лімі. Ванда демонстрантів підносила проти Ніксона ворожі оклики та обкидала його камінням. Подібні демонстрації повторилися теж у Болівії та Венесуелі, в наслідок чого урядові кола були примушені анулювати дальшу програму подорожі американського віцепрезидента. Так оця подорож у «доброчинливій місії» закінчилася невдачею в наслідок добре зорганізованих большевиками провокацій.

По повероті Ніксона до Вашингтону, президент Айзенгауер заявив, що, не зважаючи на виступи проти США з боку південноамериканських комуністів, запланована подорож віцепрезидента по європейських державах таки відбудеться.

В Індонезії боротьба проти комуністичного уряду Сукарна, мило величезної переваги регулярних військ над повстанцями, не закінчилася. Хоч на Суматрі повстанці втратили найважливіші стратегічні позиції, то проте борються далі, так само як і на острові Целебес. Не відомо, чи індонезійські повстанці одержали якусь допомогу із закордону. А якщо навіть одержали якусь зброю, то напевно дуже мало, про що свідчать їхні постійні заклики до вільного світу. Проте це не перешкоджає советам і червоному Китаєві обвинувачувати США і вільний Китай у підтримці індонезійських повстанців.

Совети вистрілили 15 травня чергового штучного земного сателіта, т. зв. «спутнік ч. III». Він важить 1328 кг, у тому сама апаратура — біля 965 кг. Загальне напруження у світі відсунуло в тінь

цей черговий технічний успіх совєтів, якому за кордоном не приділено більшої уваги.

Закінчуючи наш огляд, згадаємо ще про деякі досягнення української еміграції у протестаційній акції проти сумнозвісного виступу французької телевізії, що знеславлював пам'ять С. Петлюри та ображав увесь український нарід.

Отож, прем'єр Гаєр, у листі до проф. Ол. Шульгіна, обіцяв провести слідство в справі згаданої телевізійної передачі та запевнив, що французький уряд не може мати інтенції ображати українців.

Комітет оборони пам'яті С. Петлюри вислав меморандум до п'ятьох французьких міністерств,магаючись санкцій супроти винуватиків та направлення зробленої українцям кривди. В половині травня представникам Комітету

подано, покищо півофіційно, до відома, що в роковини смерті С. Петлюри французьке радіо передасть про нього відповідну авдицію, а французька телевізія включить у свою програму емісію, що реабілітуватиме С. Петлюру. З технічних причин ця емісія зможе відбутися не скоріше, як восени цього року. Комітет сподівається одержати ще відповідь на свій меморандум, але з уваги на сучасне велике напруження у Франції ця справа мусить дещо припізнитися.

Вже й дотеперішні висліди протестаційної акції української еміграції показують, що спільний організований виступ мусить увінчатися успіхом, навіть у найбільш несприятливих умовах, і про це треба завжди пам'ятати.

Борис Вітошинський

Париж, травень 1958 р.

Рецензії:

Гуцульщина очима поляка

Stanislaw Vincenz: NA WYSOKIEJ POLONIE. (Obrazy, dumy i gawendy z wierchowiny huculskiej w wyborze dokonany przez autora). Biblioteka polska, Londyn, nakladem Katolickiego osrodka wydawniczego "Veritas", str. 298.

Станіслав Вінценц: НА ВИСОКІЙ ПОЛОНІНІ. (Образки, думи і гутірки з гуцульської верховини у виборі автора). Бібліотека польська, Лондон, накладом Католицького видавничого осередку «Верітас», стор. 298.

Автор, як і його син Андрій, як Юзеф Лободовскі, як Ришард Врага належить до тих польських авторів, які, народившись або проживаючи здалеку від польського етнічного пня, посеред гущі українського населення, так зжилися зі своїм довкіллям, так полюбили і сприйняли його, що, ставши письменниками чи журналістами, творять зовсім окрему групу в польській літературі, попередницею якої була відома «українська школа» (Мальчевскі, Гоциньскі, Залескі та інші).

Проте, пишучи про Україну, її природу і людей, ці письменники зовсім не стали українцями — ні своєю польською мовою писань, ні польським духом своїх творів. Зовсім подібно нашому Гоголеві, або тим нашим сучасникам підсовєтським письменникам, які — з власної волі чи по-неволі — приймають чужу, російську мову та ще й просовують чужий дух у свої твори, а через те і позбавляють себе права вступу до української літератури.

Тому вельми смішно було читати, як у журналіку «Ми і світ» (січень 1956) редактор, одним помахом пера, записав Ст. Вінценца в ряди українських письменників: Ст. Вінценц... «дарма, що пише польською мовою може сміливо вважатися українським письменником, бо виріс і весь час жив у нашій Верховині» (!). Щоб скріпити цей свій «аргумент», редактор журналу «Ми і світ» містить невеличкий запис з уст якогось гуцула «Листок з неба», передає його гуцульським говором, за підписом Ст. Вінценца. Не думаю, щоб

Ст. Вінценц захотів так «хитро-мудро, невеликим коштом» стати раптом «українським письменником», зате ж дивуюся незнанню редактора журналу «Ми і світ» головної засади, що письменником будь-якої літератури може стати тільки той автор, який засвоїв собі бездоганно її літературну мову, а не діалект! А наскільки мені відомо, жадний твір Ст. Вінценца нашою літературною мовою досі не появився.

Обговорюючи твір Станіслава Вінценца «На високій полонині», будемо трактувати його як польського письменника, який, проживши багато років на Гуцульщині, може нам багато про неї розповісти, так би мовити, з іншої точки погляду (бо ж не можемо забувати про такий капітальний твір як «Гуцульщина» В. Шухевича, або серія нарисів «З Гуцульщини» М. Ломацького та інші). Вважаючи його льокальний патріотизм зовсім закономірним, не будемо дошукуватися в нього українського патріотизму, хоч — з другого боку, — можемо не погоджуватися з його польським апетитом на цю старовинну українську землю. Хоч це й не літературні проблеми, проте згадати їх треба, бо у творі Вінценца доводиться ввесь час із ними стикатися, побіч інших, уже літературного порядку, застережень.

Автор задумав свій твір і широко (бож написав його в кількох томах) і «високо» (бож зачерпнув мотто з Платонового «Права»), й може, у повному виданні, йому це й удалося. Але в обговорюваному виборі читач якось не спостерігає ні філософської глибини, ні, навіть, історичної тягlosti. Бо хоч перша частина й зветься «Правда старовіку», то в ній автор якось так скаче від поганської «коляди» до сучасного його батькам весілля, наче б боявся порушити, історично досліджену, гуцульську давнину в нашій княжій й боярській часи. Тоді, навіщо було чіпати Платона з його припущенням, що найдавніші мешканці нашої плянети це верховинці? Та взагалі, під композиційним оглядом, Вінценцовий твір не блискучий. Бо коли в першій частині — сіра давнина, — себто запис різних переказів, ві-

рувань, поганських звичаїв, легенд тощо, яким автор намагався надати містичного настрою, а в другій — опришківська доба, зі славним Довбушем, потрактована героїчно (хоч ця «героїка» звучить фальшиво, бо автор цілковито промовчав інше, крім злодійсько-розбишачького, підложжя постанови опришківства!), то раптом — оминувши найновішу історію Гуцульщини з її розвитком і причинами занепаду, а зокрема з її українським патріотизмом і модерною, не фальшивою, героїкою «Гуцульського куреня» чи УПА, — автор дає третю, в зовсім іншому стилі й кліматі написану, частину про польську станицю в горах, про авторову послість, якої — як отой «п'ястук до носа» — до попередніх «ні пришив, ні прилтав».

Якщо дві перші частини можна ще якось згармонізувати, то третя — зокрема ж для українського читача, — звучить не надто приємним дисонансом, бо являється історією й описом чужого, займанського елементу, протиставного легенді й героїці двох попередніх частин книжки, а в житті Гуцульщини — уосібленням ворожой владі на цій нашій прабатьківській землі. І, хоч як це не дивно, опис власного роду й дому вийшов у Вінценца набагато блідіше, плоскіше, часами навіть гротесково, в порівнянні з двома попередніми частинами, які відносяться до чужого йому, національно й расово, племені.

Але український читач матиме ще й інші завваги до цього, під іншими аспектами доволі вартісного для польської літератури, твору. Ось, напр., можна не мати застережень до перезвання «Лісної» на «Лісна», бо це точний переклад, зате ж годі погодитися з «горою Гутин» замість «Бутин» (117), — це не була гора, а лісорубка, — чи «Добош» замість «Довбуш» (скрізь). Дивна теж форма «ватажко» замість «ватажок» (148), а вже дивоглядом звучить «пшемога» (206), коли в польській мові «звиденство», а в українській — «перемога». Теж саме можна сказати про «велиці» (241), польське — «ольбжими», українське — «велетні».

Але ці філологічні, зрештою нечисленні, промахи можуть трапитися в кожному творі з говірковим кольоритом, тому й немає чого поприкати за них автора. Прикриші — очевидно, для українського читача, — суспільно-національні проблеми в книжці, завжди в некористь українцям. Ось декілька з них:

»Про того Хмеля, що з чоловічини в поневірянні, на лева виріс« (108) — пише автор, хоч і добре знає, що Хмельницький ніколи не був »чоловічиною« та ще й »у поневірянні«, бож насправді був він високоосвіченим і бувалим у світі шляхтичем та українським гетьманом. Так само: — »Олекса був напевно ще малим, слабим, недокормленим хлопчиною« (114), — і де ж то автор встановив, що Довбуш був »недокормленим«, а не »дукою«? »Задурний той наш нарід, задитиний« (142), »То правду кажеш, — не дуже мудрий наш нарід« (142) — очевидно, український. А опришкам не присвічували ніякі визвольні ідеї, ні навіть бунт проти займанщини і грабежі гуцульської землі, а тільки: — »Не одному ясенівцеві горіли очі до тих високих офіцерських чобіт« (197). Отож »чоботи« — опришківська »ідея«! »Гірсько-руське (?) посольство справжніх диких (аякже! С. Н.) покутян« (207) — і т. д., і т. п.

Такі й подібні окреслення та епітети стосує автор до українських людей та українського народу. За те ж поляки мають зовсім інші прикмети, поставу та ідеали. І то всі, без винятку.

У XX-му сторіччі, кожного — не тільки українського читача, — розсмішити авторова манера писати слово »пан« з великої літери. А коли десь і трапляється в цьому слові мала літера, то це, мабуть, друкарська помилка, бо їх у книжці чимало. До того ж »Пан« це, очевидно, польський пан, добрий, ласкавий, більше того — один із них був навіть в опришках (Освенцімські). »Він один потрапив порозумітися з німецькою командою« (196), »Пан Освенцімські промовив... по-панськи і по-людськи« (197), »Пан Освенцімські знався на

рицарських способах« (197), »Пан Освенцімські казав подати собі осідлані коні« (206) — серед опришків!... А за що »пан« воював? Очевидно, не за »чоботи«! »Обидва Панове... за якусь там свободу воювали« (167). Звичайно, ці »панове« не були ні окупантами, ні поліцаями чи жандармами. Для цих має автор, у потребі, іншу національність. І так, напр., »мандатори« — австрійські, »регламент німецький« (192), »самі німецькі й угорські жовніри« (237), але ніколи поляки.

Ще хитріше уникає автор власної назви гуцулів і Гуцульщини — українців і Україна, яких не зустріти в його 300-сторінковій книжці. А вже докраю виглуплюється він словами гуцулки Палагани: — »Вчися, синку... по-панськи, по-християнськи, по-жидівськи, по-католицьки, по-турецьки, по-лютерськи, по-польськи, по-таліанськи, по-хранцузьки, по-руськи, по-рахманськи, і по-гуцульськи, і по-бойківськи...« (290), але означення »по-українськи« так таки й не перейшло »цензури« і то... Р. Б. 1956!...

Повертаючись до твердження про менш удалу третю частину »На високій полонині«, слід підперти його аргументами. А вони такі: після містики (хай і не філософської) першої частини, трагізму і героїки (хай і фальшивої) другої, — якимось плоскою й несмачною читати опис »панської резиденції«, в якій »урочисто відбувалися обіди« (287-8), або як дідю пив каву, а на столі були »порцеляни, підставки і філіжанки«, »кришталі і порцеляни«, а на них »торти, креми, конфітури« (280-1), — бо напевно цій фабричній »порцеляні« далеко було до прекрасної гуцульської кераміки (і кому це мало б імпонувати?). А далі, такі персонажі як »Сіню« і »Нюнью« (227) — нарочна чи ненарочна гротесковість? — яких повчав дідю »яким то способом треба звертатися до служби« та яким сниться »королівство гуцульсько-польське від моря до моря« та якісь »війська гуцульсько-польські« (285). А під ганком цієї ідилії з »пишнотами« був »арешт«, а в городі »фурдига«

— панцизний лях, — типові атрибути й символи жандармсько-окупаційного становича власників отого «польського дворика»...

Ми п. Вінценца аж надто добре розуміємо, бо за двадцятирічне існування «польської держави від моря до моря» доволі начиталися про «вищу культуру», «пишноту» і «блакитну шляхецьку кров», про

темних і неблагородних «руських хлопів і попів», про «дич» і «молійців», але сміємо запитати: не слід би вже раз змінити тему?

І ще питання: як такий «об'єктивний» польський учений міг потрапити в автори Української Енциклопедії, та ще й на українські теми?

Софія Наумович

ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

КАНАДА

Листа ч. 0664. Жертвували: М. Марущак — 2 дол. 36 цент.; по 1 дол. — І. Петрусяк, В. Кудла, В. Легкий, І. Леськів, Б. Осадца, В. Непийвода, Д. Косик, Н. Сенюк, С. Легкий, М. Цікало, І. Вітрак; по 50 цент. — І. Брикса, Р. Мусій.

США

Листа ч. 0828. Жертвували: М. Кознарьський — 1 дол.; пані М. Кознарьська — 1 дол. 50 цент.

Листа ч. 0846. Жертвували: Джерал Травелінг Компані — 3 дол.; Анатоль Вас... — 2 дол.; В. Лаврів — 1 дол. 25 цент.; по 1 дол. — М. Мельнишин, Д. Воробець, В. Мельник; О. Теркаля — 50 цент.; П. Ткачук — 25 цент.

В. БРИТАНІЯ

Листа ч. 951. Жертвували: М. Петруха — 10 ш.; К. Сагаль — 3 ш.; по 2 ш. — З. Чернюк, М. Вудичан, І. Медвідь, М. Вербоцевський.

Листа ч. 1042. Жертвували: по 10 ш. — І. Белей, О. Мохнач, М. Кочан.

Листа ч. 1055. Жертвували: по 5 ш. — С. Бобко, П. Мартинюк, М. Мочерад; по 2 ш. 6 п. — О. Сухарик, А. Іванчук, Л. Бурдин, С. Симчак, І. Пташник, Ю. Війтович, М. Гейвич; по 2 ш. — С. Семирак, П. Турчин, І. Юзв'як, М. Святий, А. Воронюк, П. Кузьо, І. Тарнавський, П. Боднарчук, М. Кузик, М. Возняк; по 1 ш. — І. Сейнівський, Г. Лемега.

Листа ч. 1075. Жертвували: Д. Бучман — 5 ш., В. Корз... — 5 ш.

Листа ч. 1076. Жертвували: по 5 ш. — С. Булка, І. Гринак, А. Мицак, О. Гембич; О. Пруцик — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Данилишин, Н. Віляч, П. Романів, І. Польовий, Е. Туркевич, С. Скібіцький, В. Турик, М. Драчевич, М. Віляч, Д. Предко, М. Юркевич, М. Сенюк, Д. Миханік, І. Кондрат, В. Держипільський; по 2 ш. — М. Красій, М. Бик.

Листа ч. 1089. Жертвували: Я. Устянівський — 1 фунт; С. Цюник — 10 ш.

Листа ч. 1127. Жертвували: по 5 ш. — Б. Дяк, С. Кушнір; В. Гренда — 3 ш.; І. Петруняк — 2 ш.

Листа ч. 1128. Жертвували: по 2 ш. — Я. Павлишин, В. Дідоха, І. Шкварчук, Крашевський; по 1 ш. — М. Чорній, О. Іваськів, І. Кучма.

Листа ч. 1129. Жертвували: по 10 ш. — М. Дідух, В. Прокоп'юк.

Листа ч. 1142. Жертвували: по 5 ш. — Г. Довган, Т. Пелещук; по 2 ш. 6 п. — П. Вовчак, А. Волкер, С. Садівський.

Листа ч. 1208. Жертвували: І. Ганза — 10 ш.; Ю. Мулик — 5 ш.; М. Пристай — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1222. Жертвували: по 10 ш. — І. Г., О. Ц'ях, Н. Комарницький; по 5 ш. — Д. Піляк, В. Алексевич; В. Гудз — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1236. Жертвували: Город — 10 ш. 6 п.; Дембіцький — 5 ш.; І. Дукач — 4 ш.; Хомич —

3 ш.; по 2 ш. 6 п. — Дунець, Остапів; по 2 ш. — Боднар, Жидан, Вітенко, Телешак, Афтіляк; Козак — 1 ш. 6 п.; Коцько — 1 ш.

Листа ч. 1240. Жертвували: по 5 ш. — М. Сирота, Г. Гриб; С. Крупа — 2 ш.

Листа ч. 1281. Жертвували: Н. Ясеновський — 10 ш.; І. Федюк — 5 ш.; М. Ватаманюк — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Кінащук, І. Кавич, І. Колесник, Ю. Павлюк, П. Тренер.

Листа ч. 1290. Жертвували: А. Капюка — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Іванців, Д. Вілей; по 2 ш. — П. Дацюк, П. Гонта.

Листа ч. 1296. Жертвували: М. Кадиляк — Ф. 5-4-6; М. Ткачук — 1 ф. 10 ш.; по 1 фунт. — Б. Ковбасник, М. Гайдукевич, М. К., М. Купець, Р. Стемкевич, Д. М. Гайва; по 10 ш. — Д. Турчин, Т. Турко, М. Шагай, В. Роздольський, М. Кадиляк, В. Красіцький; по 5 ш. — М. Паламар, М. Копкер, О. Квасновський, В. Скобало, П. Смик, І. Мовчан, Р. Н., М. Жаровський, М. Гаврилюк, В. Гоцький, Д. Заставний; І. Костів — 4 ш. 6 п.; І. Соболюк — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — О. Козак, С. Семчук, І. Кравчук, А. Плювак, В. Мащак, О. Гузар, Б. Фурдин, С. Давидович; по 2 ш. — О. Тусянівський, К. Нечепоренко, Г. Ксьондзик, Б. Каляк.

Листа ч. 1313. Жертвували: М. Кітчак — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Голдяк, М. Шевчук, В. Петрущак; по 2 ш. — Ю. Вовк, М. Буряк, О. Лепкий, М. Дутчин; по 1 ш. — Е. Стефурак, П. Сенишак, М. Гута, П. Гельман, Б. Богачишин.

Листа ч. 1340. Жертвували: Р. Богуш — 6 ш.; по 5 ш. — І. Коваль, І. Хить, П. Кушнір; О. Х. — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1356. Жертвували: М. Захаревич — 5 ш.; по 4 ш. — І. Куцак, П. Росяк; по 2 ш. 6 п. — Е. Плекан, В. Лапо; по 2 ш. — М. Ткачук, І. Кавич, В. Ситаковський, І. Колесник, І. Наконечний, П. Грабовський, І. Федюк, І. Дем'ян, І. Скрипочка.

Листа ч. 1399. Жертвували: М. В. — 1 фунт; М. М. — 3 ш. 6 п.

Листа ч. 1410. Жертвували: по 10 ш. — З. В'єнців, Ю. Кучер, М. Василів; П. Яворський — 5 ш.; І. Пилипець — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — А. Слюсар, В. Василишин.

Листа ч. 1461. Жертвували: М. Шеретюк — 10 ш.; Ю. Денис — 5 ш.; М. Нога — 6 ш.

Листа ч. 1501. Жертвували: по 10 ш. — Г. Смик, М. Миколишин.

Листа ч. 1528. Жертвували: В. С. — 7 ш.; по 3 ш. — І. Слобода, І. Ільчук, М. Кінаш; по 2 ш. 6 п. — Березовський, Д. Боднарук, І. Зайчук; Василишин — 2 ш.

Листа ч. 1550. Жертвували: Л. Коваль — 7 ш. 6 п.; С. Ланчак — 4 ш.; П. Колесник — 5 ш.; А. Куртовий — 10 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Трушник, В. Семенюк.

Листа ч. 1584. Жертвували: В. Петришин — 1 фунт; П. Булка — 10 ш.; по 5 ш. — О. Романишин, М. Стах, І. Яворський; по 4 ш. — В. Бобенко, М. Прокіпчук; по 3 ш. — П. Оліярник, М. Гуцул, В. Янчишин; по 2 ш. 6 п. — І. Іванюк, І. Кулиба, І. Килиман, В. Приймак, М. Федів, П. Вербовський, П. Гудлянський; по 2 ш. — Н. Загайкевич, С. Гарасимюк, Чайка, Я. Кісілів, В. Бойчук, С. Махник.

Листа ч. 1616. Жертвували: по 10 ш. — М. Прихидний, В. Мороз; В. Гуралюк — 6 ш.; по 5 ш. — Г. Сова, В. Яцик; по 2 ш. 6 п. — О. Шлапак, І. Гримайло, В. Ганчар; М. Окопович — 2 ш.

Листа ч. 1634. Жертвували: Г. Плєсун — 1 фунт; В. Баранецький — 10 ш.; по 5 ш. — А. Бутчук, І. Шкоряк; В. Кучаровський — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Ткачук, Т. Сисак, С. Палій, А. Капа, Г. Маринюк; по 2 ш. — П. Зазуля, М. Цєбрії, П. Мельник, О. Петрів.

Листа ч. 1638. Жертвували: по 5 ш. — П. Гарасим, П. Прокопський, І. М.; М. Підлісний — 4 ш.; М. Шпитко — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — С. Мись, Д. Марункович; по 2 ш. — Д. Кобітович, В. Процюк.

Листа ч. 1653. Жертвували: по 1 фунтові — П. Пазиняк, І. Леню, В. Ревчук, В. Хайко; по 10 ш. — М. Кудла, І. Бриньчак, П. Співак; по 5 ш. — П. Стельмащук, І. Головінський.

Листа ч. 1669. Жертвували: Г. Панівник — 10 ш.; О. Родич — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1697. Жертвували: Й. Смола — 1 фунт; по 10 ш. — Г. Дідик, І. Нискоклон; В. Семчишин — 15 ш.; по 5 ш. — С. Буцьора, А. Гук, І. Ситник; А. Ковальський — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1702. Жертвували: — по 5 ш. — С. Настин, О. Яцко, П. Підкович, Ф. Скриночка — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Романів, В. Бернатович, Андрусак, Воробець, А. Корецький.

Листа ч. 1745. Жертвували: Г. Мельничайко — 1 фунт; В. Крук — 10 ш.; В. Квасниця — 4 ш.; О. Пятяла — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1797. Жертвували по 5 ш. — М. Луців, Дорінь Луців.

Листа ч. 1842. Жертвували: по 10 ш. — В. Кухарський, П. Кліса, П. Буртик; по 5 ш. — П. Захарчук, В. Гапій, М. Нагачівець; по 3 ш. — М. Була, В. Бабінський, П. Титаренко.

Листа ч. 1844. Жертвували: по 5 ш. — В. Іваночко, М. Коханевич, С. Кухар — 4 ш. 6 п.; М. Небор — 3 ш.; А. Пасічник — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1849. Жертвували: М. Кривінський — 7 ш. 6 п.; Ф. Ловчий — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1856. Жертвували: І. Кремінь — 10 ш.; П. Герман — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — Ф. Матвійшин, В. Червак, І. Іруник; по 2 ш. — В. Регуш, М. Берегула, І. Курило; по 1 ш. — П. Когут, П. Боднар.

Листа ч. 2287. Жертвували: С. Зварич — 5 ш.; І. Прихитко — 2 ш. 6 п.; В. Бурак — 2 ш.

Листа ч. 1024. Жертвували: Т. Антишко — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — Н. Ковтун, Ю. Черкалюк, В. Шевчук, В. Т., Й. Заричняк, Д. Біло, Я. Т., М. Струк, С. Матусь.

Листа ч. 1037. Жертвували: І. Бандрівський — 10 ш.; по 5 ш. — Т. Кузик, С. Рожнів, І. Воловецький, Р. Богуш; Д. Надрага — 2/6.

Листа ч. 1107. Жертвували: М. Холтій — 4 ш.; В. Мартинюк — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Матвійів, А. Ревкнів, В. Щургайло; по 2 ш. — О. Дацько, В. Галай, І. Мартинюк.

Листа ч. 1400. Жертвували: В. Волчко — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Лісний, П. Понур, М. Васькович; по 2 ш. — М. Остапів, М. Медвідь, М. Огородник, І. Качур, Я. Пилипчак, В. Поясок.

Листа ч. 1420. Жертвували: по 3 ш. — В. Василишин, І. Лабич; по 2 ш. — В. Сенишин, А. Качорай.

Листа ч. 1452. Жертвували: О. Шляхотко — 10 ш.; Д. Романюк — 5 ш.; О. Козун — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — Незнаний, В. Маснюк, В. Яцок, Й. Гайдаш, І. Туркала.

* * *

З нагоди хрищення Марка, сина п-ва Лесюк з Рочдейль, присутні жертвували суму ф. 4-1-0, яку розділено: 2 фунти і 1 шіл. на пресовий фонд «Визвольного Шляху», 2 фунти на Фонд А.Б.Н.

ФРАНЦІЯ

Листа ч. 2073. (Франція). Жертвували: Д. Кіндзерський — 1000 фр. фр.; по 500 фр. фр. — В. Дуніковський, Д. Чоп, Н. Процик, Чайківський, В. Петрак, П. Красвіцький, В. Пекельний, Лихач, Репетило; Гричежевський — 400 фр.; по 300 фр. — Чопик Анна, С. Цидик, Августинівич Зенка, Осип Стрілець.

Індивідуальні пожертви.

С. Хомицький (Ковентрі) — 2 ф. 10 ш.; по 1 ф. — І. Андрусишин (Бордон), І. Шпилей (Бедфорд), П. Стасюк (Челмсфорд), П. Куцік (Манчестер); Д. Тимчишин (Блякбурн) — 14 ш. 8 п.; П. Керничний (Брадфорд) — 14 ш.; по 10 ш. — С. Ковалик, М. К., В. Кутний, А. Малій, Т. Баран, В. Вовчук, І. Тригук, Т. Іванців, В. Бородька, М. Вахмат, Ф. Плєскін, Т. Олеськів, С. Савків; по 7 ш. — О. Монастирський, М. Панькевич; В. Гуменюк — 6 ш.; М. Рудейчук — 5 ш. 10 п.; Д. П. — 5 ш.; С. Пришляк — 4 ш.

І. Остапів (Нью Йорк) — 5 дол., М. Сайко (Монтреал) — 5 дол.; Р. Кухар (Бруклін) — 2 дол.; І. Лучканич (Рочестер) — 1 дол.

Всім Збірщикам і Жертводавцям — щиро дякуємо!